Het verhaal van
Korporaal Hendrik Lassche
krijgsgevangene 104115

Inhoudsopgave

1. Voorwoord 3
2. Personalia 4
3. Oproep 7
4. Stalag XI-a Altengrabow 12
5. Stalag III-b Fürstenberg, kdo Greibensee 30
6. Stalag XII-d Trier, kdo Stegskopf 53
7. Terug naar huis 66
8. Een nare natrap 71
9. Dierbare herinnering 76

1. Voorwoord

Korporaal Hendrik Lassche heeft bijna zeker in krijgsgevangenschap in Duitsland een dagboek bijgehouden. Dit dagboek is helaas zoek geraakt en mogelijk zelfs verloren gegaan.
Dat het niet bewaard is gebleven is bijzonder jammer, omdat het dagboek een complete beschrijving had kunnen geven van de Nederlandse krijgsgevangenen in de Arbeits-kommando's Greibensee en Stegskopf. Over het Arbeitskommando Greibensee zijn we dankzij het dagboek van sergeant 1e klasse A.E. Stuut goed geïnformeerd.
Tot heden is slechts een beperkte periode van het Arbeitskommando Stegskopf beschreven in het dagboek van fourier Floor van Reijssen. Over de periode dat Hendrik Lassche in Stegskopf verbleef zijn we nog niet goed geïnformeerd.

Het verhaal van Hendrik Lassche dat nu voor u ligt is dus gereconstrueerd. De aanleiding voor deze reconstructie werd gevormd door een oproep op een genealogische website, die daar geplaatst was door kleinzoon Harry Lassche.
Het verhaal is vervolgens aan de hand van archiefonderzoek in het Nationaal Archief en het Nederlands Instituut voor Militaire Historie te Den Haag (NIMH) verder onderzocht.
In 2018 is een interview gehouden met de zoon en kleinzoon van Hendrik Lassche en is gebruik gemaakt van foto's die bewaard zijn gebleven in het familiealbum.

Het verhaal is in eerste instantie gebaseerd op de bewaard gebleven foto's en archief documenten en in de tweede plaats aangevuld met dagboekfragmenten van mede-krijgsgevangenen, waaronder de eerder genoemde sergeant 1e klasse A.E. Stuut en fourier Floor van Reijssen.

Copyright
Het voorliggende verhaal is eigendom van de familie Lassche.
De voorliggende digitale versie wordt ***uitsluitend en exclusief*** *beschikbaar gesteld via www.krijgsgevangen.nl.*
Het uploaden naar websites als www.anzdoc.com, www.ecitydoc.com en andere vergelijkbare websites en daarmee het digitaal beschikbaar stellen van deze publicatie aan derden, is expliciet NIET toegestaan en wordt beschouwd als een overtreding van de auteurswet.

E. van der Most ©
Gouda,
13 januari 2019 versie 1
6 mei 2021 versie 2

2. Personalia

Hendrik Lassche werd geboren op 7 juni 1912 in Vollenhove.
Hij was een zoon van Harm Lassche en Willempje Zandbergen.
In 1930 werd Hendrik Lassche opgeroepen voor het vervullen van zijn dienstplicht. Hij kwam terecht bij het Wapen van de Cavalerie. Op 15 maart 1933 werd hij bevorderd tot korporaal remonte-rijder (een remonte-rijder is iemand die paarden africht voor het leger).
Vanaf april 1939 was hij korporaal kok (uit eigen opgave tijdens repatriëring 1945).
Hij zou als cavalerist gediend hebben bij het 5e Regiment Artillerie. De artillerie werd destijds nog grotendeels door paarden getrokken.

Hendrik Lassche tijdens zijn diensttijd bij de cavalerie links staand, circa 1930

(foto familie Lassche)

Hendrik Lassche, 4e van links in 1930 (foto familie Lassche)

Waarschijnlijk tijdens de koksopleiding circa 1939 (foto familie Lassche)

Hendrik trad op 23-jarige leeftijd, op 29 april 1936 te Amersfoort in het huwelijk met Alberta Aleida Staal (burgerlijke stand provincie Utrecht 1903-1942, inventarisnr. 560-04, akte 88). Alberta Aleida Staal werd op 4 februari 1915 te Amersfoort geboren. Zij is op 6 juli 1991 in Amersfoort overleden. Hendrik Lassche overleed op 13 januari 1995 in Amersfoort.

Als correspondentie adres gaf Hendrik in 1943 zijn thuis adres op: mevr. Lassche-Staal, Kleine Spui 20 Amersfoort.

Zicht op het Kleine Spui in Amersfoort circa 1920 (internet)

3. Oproep

Toen in 1943 bleek dat er via de Arbeitseinsatz te weinig arbeiders voor Duitsland werden gevonden, bedacht men dat de voormalige Nederlandse troepen daarvoor een welkome vervanging zouden kunnen zijn. Daarom verschenen vanaf mei 1943 oproepen in de landelijke en regionale kranten waarin het complete Nederlandse leger per legeronderdeel werd opgeroepen om zich te melden, ten einde te worden teruggevoerd in krijgsgevangenschap. Er is sprake van terugvoering, omdat in de meidagen van 1940 de meeste Nederlandse militairen gedurende korte tijd voor de eerste maal krijgsgevangen werden gemaakt. Hendrik Lassche is voor zover bekend binnen de familie in de meidagen van 1940 *niet* voor de eerste keer krijgsgevangen gemaakt.

Als korporaal bij het 5e Regiment Artillerie diende Hendrik zich op 7 mei 1943 te melden in het Wehrmachtslager te Amersfoort.

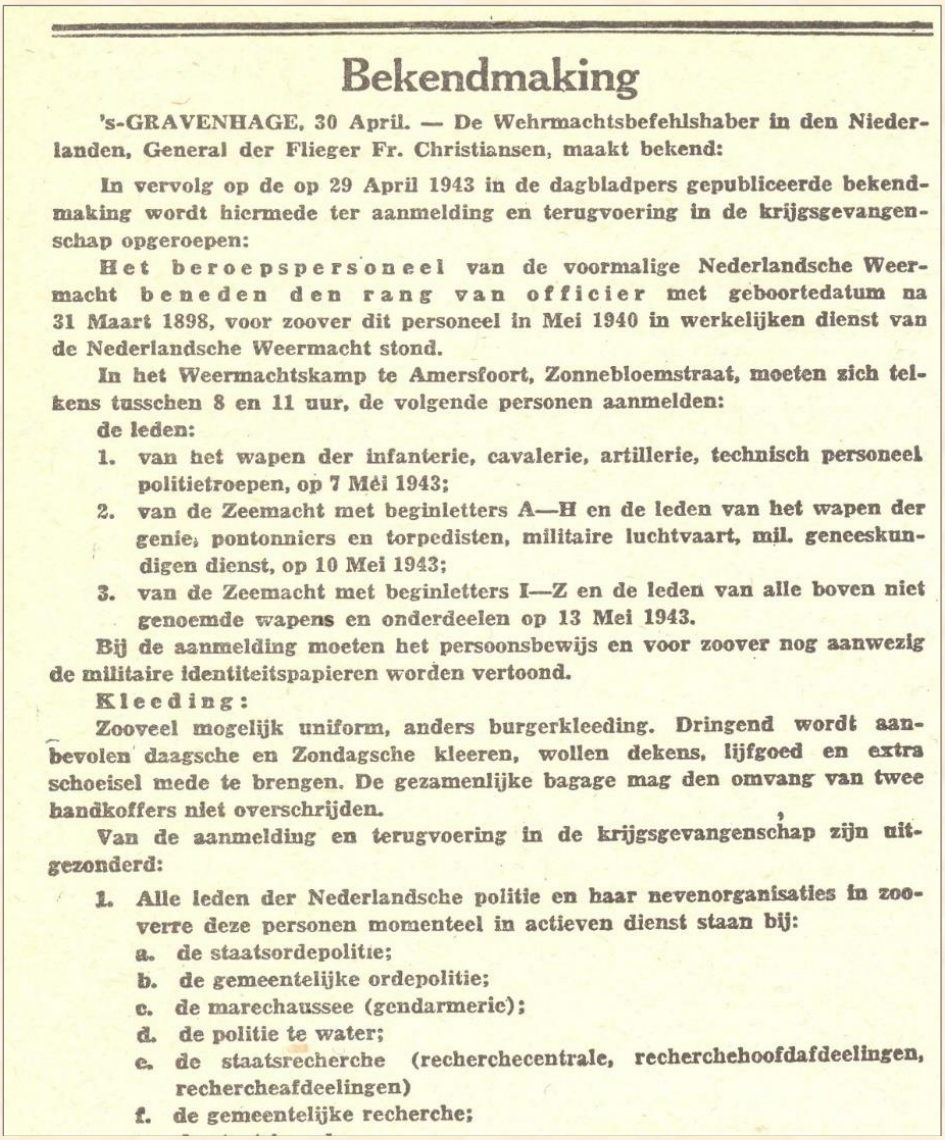

Bekendmaking

's-GRAVENHAGE, 30 April. — De Wehrmachtsbefehlshaber in den Nederlanden, General der Flieger Fr. Christiansen, maakt bekend:

In vervolg op de op 29 April 1943 in de dagbladpers gepubliceerde bekendmaking wordt hiermede ter aanmelding en terugvoering in de krijgsgevangenschap opgeroepen:

Het beroepspersoneel van de voormalige Nederlandsche Weermacht beneden den rang van officier met geboortedatum na 31 Maart 1898, voor zoover dit personeel in Mei 1940 in werkelijken dienst van de Nederlandsche Weermacht stond.

In het Weermachtskamp te Amersfoort, Zonnebloemstraat, moeten zich telkens tusschen 8 en 11 uur, de volgende personen aanmelden:

de leden:

1. van het wapen der infanterie, cavalerie, artillerie, technisch personeel politietroepen, op 7 Mei 1943;
2. van de Zeemacht met beginletters A—H en de leden van het wapen der genie, pontonniers en torpedisten, militaire luchtvaart, mil. geneeskundigen dienst, op 10 Mei 1943;
3. van de Zeemacht met beginletters I—Z en de leden van alle boven niet genoemde wapens en onderdeelen op 13 Mei 1943.

Bij de aanmelding moeten het persoonsbewijs en voor zoover nog aanwezig de militaire identiteitspapieren worden vertoond.

Kleeding:

Zooveel mogelijk uniform, anders burgerkleeding. Dringend wordt aanbevolen daagsche en Zondagsche kleeren, wollen dekens, lijfgoed en extra schoeisel mede te brengen. De gezamenlijke bagage mag den omvang van twee handkoffers niet overschrijden.

Van de aanmelding en terugvoering in de krijgsgevangenschap zijn uitgezonderd:

1. Alle leden der Nederlandsche politie en haar nevenorganisaties in zooverre deze personen momenteel in actieven dienst staan bij:
   a. de staatsordepolitie;
   b. de gemeentelijke ordepolitie;
   c. de marechaussee (gendarmerie);
   d. de politie te water;
   e. de staatsrecherche (recherchecentrale, recherchehoofdafdeelingen, rechercheafdeelingen)
   f. de gemeentelijke recherche;

De oproep voor het beroepspersoneel van de artillerie die in de kranten verscheen

Het Wehrmachtslager bevond zich in 1943 aan de toenmalige Zonnebloemstraat in Amersfoort. De plek is tegenwoordig te lokaliseren ter plaatse van de speeltuin van Speeltuinvereniging "Het Soesterkwartier" aan de Noordewierweg 271 te Amersfoort.

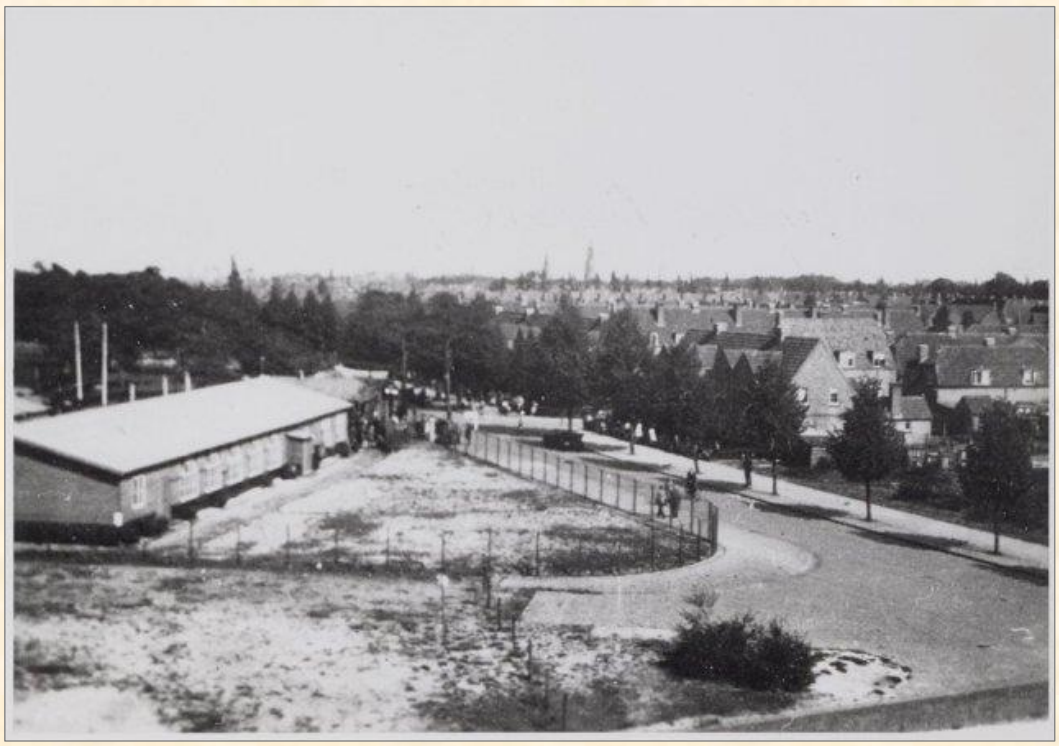

Het Wehrmachtslager aan de Zonnebloemstraat in Amersfoort (Archief Eemland, collectie Nefkens).

Om een indruk te krijgen wat er vervolgens gebeurde, volgen we nu een stukje van een dagboek van een lotgenoot die zich op dezelfde datum moest melden en die in hetzelfde transport naar Duitsland heeft gezeten.

Vrijdag 7 mei 1943

Een massa Hollandse militairen verdringt zich bij het station. In lange tijd heb ik niet zoveel Hollandse uniformen gezien. Maar wat zie ik nog meer, SS'ers gewapend tot de tanden en met de handgranaten in de koppelriem stonden op circa vijf meter van elkaar op het gehele perron, tot buiten het station opgesteld.

Onze bagage was erg zwaar, toch al vlug was een loopjongen met een handwagen zo vaderlandslievend om onze bagage op zijn wagentje mee te nemen: dat verlichtte een heel stuk. We stapten dan ook fris en welgemoed over de weg. Door het zien van al die oude bekende gezichten en het beleven van het ongewone, waren we een heel stuk opgemonterd. Na ongeveer een goed half uur lopen, kwamen we in de Zonnebloemstraat aan, waar het Lager was. Het zien van het Lager (houten barakken) van al dat prikkeldraad, benauwde ons wel enigszins, maar och, "Ze zullen ons niet opeten" zeiden we tegen elkaar en stapten dus maar naar binnen, er zat toch niets anders op. Na een poos gewacht te hebben werd mijn onderdeel "de cavalerie" afgeroepen en werd ik even van mijn kameraden gescheiden. Ik werd ingeschreven, dat ik er was, de rest bleken ze van a tot z reeds te weten en toen werd ik naar een barak gebracht alwaar ik een heel stel oude bekenden trof, wat ik natuurlijk erg prettig vond. Onder het gepraat van "Waar heb jij toch al die tijd gezeten" en "wat heb jij uitgevoerd als burger", schoot de tijd aardig op en werden we opeens verrast door het bericht van een grote dikke *Oberfeldwebel*, dat het tijd was om te eten. Het was toen ongeveer 16.30 uur.

Iedereen kreeg een bonnetje en in een rij ging het langs een stellage waar verschillende ketels op stonden. Daar ontvingen we zuurkool met een klein stukje vlees erin en *Pellkartoffeln*, die we met onze handen uit een ketel moesten halen. Ons eerste eten in krijgsgevangenschap. Het viel mij reuze mee, ik dacht, als ik het niet slechter krijg dan zo, dan gaat het nog wel. Na het eten kregen we gelegenheid om nog een kaartje naar huis te schrijven, waar ik dan ook gebruik van maakte om daarmee een laatste groeten aan mijn lieve vader en moeder te brengen. Daar gaat een fluitje; luisteren wat dat is; aantreden blijkt het te zijn. Ik neem mijn bagage op en ga naar buiten. Daar worden we opgesteld tussen een dubbele rij schildwachten. Wat zijn we toch gevaarlijke kerels.
Na een keer of vier tellen, schijnen we het er over eens te zijn, dat er één mankeert. Doch, daar laten ze zich niets aan gelegen liggen en het sein voorwaarts, ofwel *"Gepäck aufnehmen!"* klinkt weldra. Op naar de trein, die op een zijspoortje gereed staat. Een stelletje oude vieze en aftandse goederenwagons zullen onze vervoersmiddelen worden. We worden met circa veertig man in zo'n wagon geduwd en de zaak gaat op slot. Ieder begint nu een plaatsje te zoeken voor zijn bagage en voor zichzelf. Aangezien het in onze beestenwagen nogal tamelijk benauwd was, vroegen we aan de schildwacht die de deuren sloot, of de deur niet een beetje mocht openblijven. Het enige antwoord was "*Auf geht's"* en *"herein!"* en daar zaten we dus. Onze enige ventilatie was twee sponningen aan de bovenkant van de wagon van ongeveer twintig centimeter hoog en tachtig breed. Je kon er precies met je neus overheen hangen als je niet al te klein was. Fourage wordt ingeladen en ieder krijgt een derde brood en een stuk worst: "niet slecht" wordt er weer gemompeld, doch we vergeten in onze naïviteit dat dit nog Hollands brood en Hollandse worst is. We kijken nog eens rond in ons compartiment en zien een emmer met zand staan. Waar zou dat toch voor zijn? Iemand schijnt te weten dat dit onze wc is, wat ook zo bleek te zijn.
Ik heb mijn brood en worst opgeborgen en ben van plan om niet veel te eten en mij zo streng mogelijk te rantsoeneren, want ik ben op het ergste voorbereid. Tuuuut, tuuuut, daar gaat de stoomfluit en de trein zet zich in beweging. Een geweldig ontroerend moment, ieder voelt en men kan zien, dat ieder nu met zijn gedachten is bij hen die hij achterliet. Maar lang duurt dit ook niet en de tongen komen weer los. "Wat hobbelt dat rondding toch, het lijkt wel of er een vierkant wiel onder zit" oppert iemand en inderdaad, ik merk het ook, het ding (onze wagon) ratelt en schokt zodat je geen seconde stil kunt zitten op de vloer, die uiteraard toch al niet erg zacht is. Maar ik heb me vast voorgenomen om me onder geen enkele omstandigheid druk te maken en zoveel mogelijk over onze toestand mijn mond te houden, want per slot van rekening zit ik hier tussen meestal vreemde mensen en ik ben vast van plan om -als het aan mij ligt- weer terug te keren in het Vaderland. Hobbel de bobbel gaat onze trein maar voort met een slakkengangetje. "Hoe lang zal dit duren en waar gaan we naar toe?" zijn wederom de vragen die aan de orde zijn. Zwolle zijn we nu al voorbij gestoomd en het is donker geworden. Om beurten staan een paar man aan de opening (die nog met prikkeldraad bespannen is) naar buiten te kijken. Eensklaps om ongeveer 23.30 uur klinkt de schreeuw "Mannen we gaan de grens over!" en weer voelen we het even in ons schokken nu we uit ons dierbaar landje zijn. Maar kop hoog en maken wat er van te maken is. Enigen hebben voordat we de grens passeerden, een kaart naar hun geliefden geschreven en deze uit de trein geworpen. Ik had er geen en vond het jammer, maar ja, niets aan te doen.
Ik maakte me klaar voor de nacht en begon het stro (waar we ook een beetje van meegekregen hebben) een beetje te verdelen. Mijn jas over me heen en met mijn hoofd op mijn plunjezak lig ik heen en weer te schommelen en tracht de slaap te vatten. Ik slaap in en word om ongeveer 02.30 uur wakker.
We zijn gestopt en staan op een station ergens in Duitsland. Een hoop geschreeuw en geloop op het emplacement, alsof het volop dag was. Van de nachtrust trekken ze zich hier al bitter

weinig aan. De schildwachten zijn naar buiten gekomen om ons te bewaken. Ik lig met mijn hoofd vlak bij de spleet die nog open is tussen de schuifdeur en de wand. Wel fijn is dat, want ongeveer elke tien minuten moet er eentje wateren en dat doen ze dan in die spleet. Dan is het net of het naast me aan het regenen is. Ik moet elke keer waarschuwen dat ze me niet op mijn kop piesen. Ik lig daar met recht wat je noemt in de zeik en opzij kan ik ook niet, want het ligt overal vol. Ondertussen stomen we weer verder.

Zaterdag 8 mei 1943
Het wordt tegen 05.00 uur dag. Gelukkig, nu kunnen we tenminste wat zien. Ik ga eens naar buiten kijken en zie niets anders dan bossen en vlakke akkers, alles maar steeds hetzelfde, veel moois is er niet aan. Het schijnt dat we door het lelijkste gedeelte van Duitsland reizen.
Tegen de tijd dat de dageraad helemaal is doorgebroken, zijn we in Winden (Westfalen) aangekomen. De temperatuur in de wagon wordt ondraaglijk en het stinkt er lekker.
De stank van urine zit me steeds in mijn neus. Ondanks alles gaan we toch maar ontbijten, want dat moet toch ook gebeuren. En zo glijden de uren voorbij en komen we tegen 09.00 uur aan in Hannover. Daar wordt even gestopt om water in te nemen. Wij staan, net als koeien in zo'n wagon door de opening naar lucht te happen. Ondertussen begin ik hoge druk te krijgen, het is haast niet te harden. Ik heb het al opgehouden vanaf gisterenavond, maar nu moet het er maar van komen. Ik zal dan de eerste zijn, want het blijkt dat er meer last van hebben. Nou, ik leg een stuk papier onder mijn achterste en nu maar drukken. Makkelijk ging het niet, ten eerste doordat ik te lang had gewacht en ten tweede door het bekijks dat ik had. Iedereen had er zijn praatje over. Enfin, eindelijk is het dan gebeurd. Ik vouwde het papier met het juweeltje erin dicht en toen naar buiten er mee. Dat was de beste oplossing. Na mij kwamen er nog verschillende liefhebbers. Het is licht te begrijpen dat de temperatuur er in onze wagon niet beter op wordt. Buiten zijn zo hier en daar krijgsgevangenen te zien die op het land werken. "Zouden wij dat ook moeten doen?" vraagt men zich af, dat zou nog niet zo slecht zijn. Mijn gedachten die nu wel afleiding hebben, vliegen toch nog terug naar vrouw en kind, nu de scheiding nog zo vers in het geheugen ligt. Telkens is het dan, alsof er een pijnscheut door mijn hart gaat en ik zou wel willen huilen als ik bedenk hoever ik nu reeds van hen verwijder ben.

En steeds ratelend vervolgt de trein zijn weg. Osnabrück is de naaste grote plaats waar we aankomen en nog weten we niet waar we heen getransporteerd worden. Het gaat richting Berlijn, zoveel hebben we al gemerkt. Nu al valt het me op, als we aan een station stoppen, hoe weinig mannen, vooral jonge mannen, men ziet. Dit is natuurlijk eenvoudig te verklaren, doch ons, die een dergelijk beeld niet gewend zijn, valt zoiets op. Weer gaat het verder en na nog een poos gereden te hebben wordt er gestopt in Maagdenburg. Een grote stad schijnt dat te zijn. Verpleegsters lopen langs de trein met kannen koffie die echter niet voor ons, maar voor de schildwachten bestemd zijn. Wij kunnen het zo best houden, allicht, we zijn ook maar gevangenen. Boven de stad zien we tientallen sperballonnen hangen. Blijkbaar is dit een belangrijke stad, want het is de eerste stad die we op een dergelijke manier verdedigd hebben gezien. Hier blijven we lang stil staan, wachten totdat de lijn vrij is om door te rijden. Spreuken als *"Räder mussen rollen für den Sieg, reisen tun wir nach dem Krieg"*, of *"Erst siegen, dann reisen"*, tref je zowat op iedere locomotief en op ieder station aan. Nou, laat ze maar rollen hoor en de eindzege komt toch aan ons.

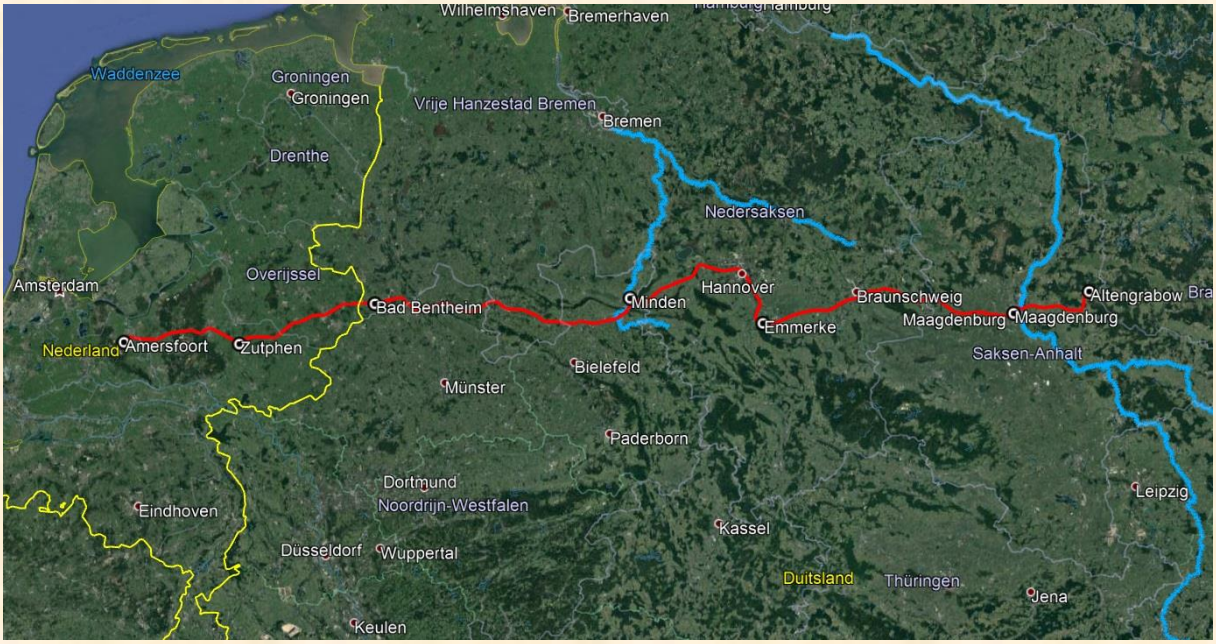

De reis van Amersfoort over Hannover naar Altengrabow
(reconstructie E. van der Most op een ondergrond van Google Earth 2019).

4. Stalag XI-a Altengrabow

Zondag 9 mei 1943
Het is ongeveer 01.30 uur als we weer vertrekken. We komen nu op een zijlijn en rijden nog ongeveer een uur. "We zijn er" klinkt het opeens. We kijken naar buiten en zien een vrij grote plaats (weiland) waarop de schildwachten, die inmiddels zijn uitgestegen, zich reeds opstellen. Wagon voor wagon wordt uitgeladen. Goddank, dat we eindelijk zover zijn, want in die wagon begon het zo langzamerhand een beetje bar te worden. Daar zijn wij aan de beurt: *"Aussteigen!"* klinkt het aan de buitenkant. De grendels gaan van onze wagon af en de deur wordt opengeschoven. We happen allen even de frisse lucht in, die ons nu tegemoet stroomt.
Twintig uren hebben we in onze beestenwagon opgesloten gezeten, dus iedereen is blij dat we weer fatsoenlijk daglicht zien. Intussen zijn we met onze bagage uitgestapt en zijn de andere wagons ook snel uitgeladen. Allen worden we weer opgesteld in het gelid met zijn drieën naast elkaar. *"Auf geht's"* en *"Vor der Mann"* klinkt het maar steeds, ofschoon er nog helemaal niet afgemarcheerd wordt. Het schijnt echter dat die mensen behoefte hebben om te schreeuwen, ook al is er niets aan de hand. Eindelijk dan zijn we klaar om af te marcheren. Nou, daar gaan we dan *"Gepäck aufnehmen!"* klinkt en voorwaarts. Daar zie ik een soort stationnetje, eens gauw kijken hoe het hier heet: "Altengrabow" blijkt de naam te zijn van dit van God verlaten oord, want uit meer dan tien huizen geloof ik niet dat het bestond.
Er wordt geregeld gerust, ten eerste omdat we zowat gaar gekookt zijn, die dag en nacht in die beestenwagen en ten tweede omdat onze bagage tamelijk zwaar is en ten derde omdat wij helemaal geen behoefte hebben om ons te haasten. Maar daar zijn de heren bewakers het blijkbaar niet mee eens, want ze jagen ons op als waren we een troep vee. Enfin, er zullen nog wel meer vernederingen ons deel worden denk ik, daar zijn het Duitsers voor, om als ze boven op iemand staan om dan nog eens te trappen.
Eindelijk komen na veel omzwervingen door verschillende wegen, die allemaal met een hoop prikkeldraad omgeven zijn, op een soort sportveld aan, dat ook al door een dubbele versperring van prikkeldraad omgeven is en daarachter nog eens de nodige schildwachten.

Station en emplacement van Altengrabow, situatie circa 2001 (foto http://www.stillgelegt.de).

Inmiddels is de situatie ter plaatse ingrijpend gewijzigd. Het station Altengrabow is gesloopt, het voormalige pakhuis (rechts op bovenstaande foto) is eveneens gesloopt. De sporen zijn verlegd en de perrons zijn verdwenen. Het kleine gebouwtje links op de foto (een voormalige loods van de smalspoorbaan) is ontdaan van de witte pleisterlaag en volledig gerestaureerd.

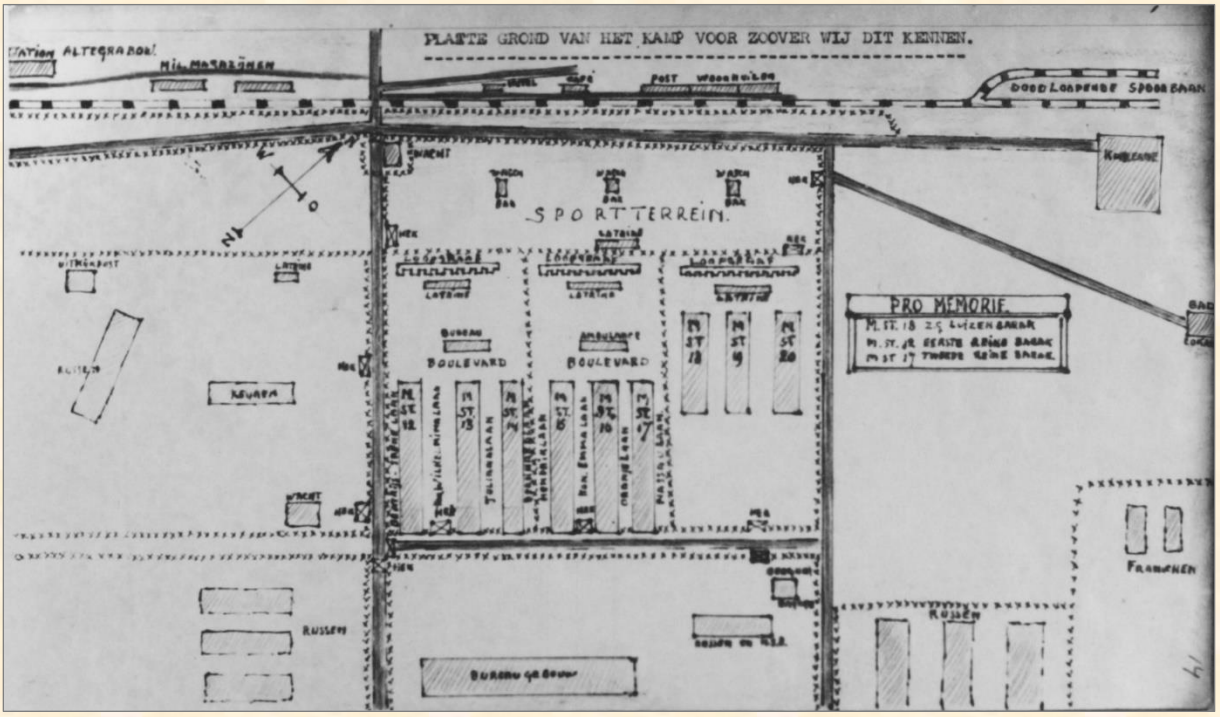

Schetsmatige plattegrond van het Vorlager in Altengrabow, het station bevindt zich in de linker bovenhoek. (tekening door sergeant F.L.M. (Floor) van Reijsen, kgf 104087 in NIOD collectie 244, inv. 237).

Combinatie van topografische kaarten met in rood linksonder de zes paardenbarakken en rechtsboven de drie ontluizingsbarakken. In groen het Lazarett.

Zelfkoken in de nabijheid van het Vorlager met links van het midden een latrine
(NIOD beeldnr. 150690).

Een van de paardenbarakken tijdens een bezoek van de Bond van Wapenbroeders in 2000
(foto collectie Tjepkema).

Interieur van een paardenbarak tijdens een bezoek van de Bond van Wapenbroeders in 2000 (foto collectie Tjepkema).

Ook vallen mij de hoge uitkijktorens op die je overal ziet staan. In deze torens zit een schildwacht bewapend met een mitrailleur en aan de buitenzijde van de torens is een schijnwerper bevestigd. Goed bewaakt worden we wel, dat heb ik al gemerkt. We worden nu op die plaats in carré opgesteld en worden ingedeeld in compagnieën en groepen.
Dat is natuurlijk om de regeling van verschillende huishoudelijke taken makkelijk te maken. Daar komt de Hauptmann aan, blijkbaar de commandant van het kamp. Eens even horen wat die te vertellen heeft. Hij spreekt over goede manieren en goede behandeling en al dat slappe gelul meer, want dat hebben we al enigszins geschoten hoe we daarover kunnen denken. Dan heeft hij het over onze komst in Duitsland en vertelt ons dat wij opgeroepen zijn om ingezet te worden tegen het Bolsjewisme. Dat wordt vuiligheid denk ik direct, opletten wat er nu nog verder gaat komen, maar hij laat er zich niet verder over uit. Enfin, dat zal wel blijken wat dat is, maar niemand is het er mee eens. Er wordt ons nu een paar barakken aangewezen, waar we kunnen slapen. Onze toiletartikelen en wat te eten mogen we uit de koffer halen en dan worden deze in een hok opgeborgen, totdat we ontluisd zijn wordt er gezegd. Ieder krijgt ook nog een deken, tenminste als je zo'n moltonnen vetlapje ook nog een deken noemt. Nu naar de slaapzaal. Dit blijkt te zijn een oude stal, waar men een paar stellages van planken in heeft gemaakt (drie hoog), zonder strozakken of zo iets. Maar die komen morgen wordt er beloofd, zodra we onze luizen kwijt zijn. Dit ontluizen is natuurlijk alleen maar een voorzorgsmaatregel. Ik zoek gauw mijn bed op, of liever gezegd mijn planken en ga gekleed en al liggen. Ik ben dood en doodmoe, zowel naar lichaam als naar geest. Want wat zijn we toch begonnen gaat het door mijn hoofd. Met mijn gedachten bij mijn zieke vrouw, die door mijn vertrek wel wat achteruitgezet zal zijn, slaap ik in. Doch lang slaap ik niet, ik ben te vermoeid en bovendien helpen de harde planken ook al niet mee om je vast te laten slapen.

Maandag 10 mei 1943
Ik ben dan ook blij als de morgen aanbreekt en stijf en met een pijnlijk lichaam kom ik van drie hoog naar beneden om eens te kijken of er wasgelegenheid is. Die is er, zoals ik zie, in een vee drinkbak. Enfin, beter als niets. Ik dompel mijn kop onder water en voel me al weer een heel stuk opgekikkerd. Het ontbijt heb ik gauw gehad, want hier krijgen we nog niets, dus moet ik zuinig zijn. Om 07.00 uur ben ik aan de beurt voor ontluizing met mijn compagnie. Nou, daar gaat 'ie dan, "dood aan de luizen!" We marcheren een heel eind door het kamp tussen alle mogelijke barakken door waar niets dan Russen ons staan aan te gapen.
We komen in een soort badgelegenheid. Daar gaan al onze kleren in een oven waarin ze zodanig verhit worden, dat al het eventuele ongedierte kapot is. Wij gaan met ongeveer vijftig man tegelijk onder de douche. Het is de eerste keer dat ik zo'n gemeenschappelijk bad meemaak. Wel een beetje onwennig in het begin, maar dat is er gauw af. Toen we klaar waren, weer aangekleed en wel, gingen we weer terug en kwamen nu in een andere barak, waar we, zoals beloofd, op strozakken zouden komen te liggen.
Het nieuwe onderkomen was precies hetzelfde als het vorige, met dit verschil, dat er nu op de planken iets lag dat blijkbaar een matras moest voorstellen. Dit bestond uit oud papier (kranten, tijdschriften, ed.) die in een papieren omhulsel genaaid waren, ongeveer ter dikte van vier tot vijf centimeter. Dit was, wat men noemde, onze strozak en het was haast nog harder dan de planken. Enfin, ieder zocht weer een plaatsje op.
Ik houd me in de buurt van de Amersfoorters, dat is gezelliger. Uit onze koffers hebben we nog wat mogen halen, maar ze blijven toch opgeborgen, nu boven op de hooizolders van onze stallen, alwaar we er twee maal per week bij mogen. Ik heb al direct spijt dat ik wit ondergoed heb meegenomen, want dat wordt niets, dat heb ik al gezien. Tegen 12.00 uur is het eten halen. Ieder gaat met zijn pannetje aantreden en in colonne naar de keuken. Daar worden we ontvangen door een soort menagemeester, die ons al even hartelijk bejegent als de rest van het zooitje hier. Hij begint tenminste met duchtig te schreeuwen over *"Schwein-hunde"* en *"Slawiner"* en meer van dergelijke lieflijkheden.
Het laat ons volkomen koud en we reageren er uiterlijk helemaal niet op. Innerlijk is hij, volgens de geruchten van de meesten, zeker al een paar maal vermoord. Zo is het de eerste dag en zo gaat het iedere dag door, de grootste onhebbelijkheden en beledigingen moeten we ons van die schoften laten welgevallen. In de regel zijn het een doodgewone onderofficier, of een *Gefreiter* of soldaat die het sterkst in dit soort dingen zijn. Als het eens omdraait zullen ze heel wat te vergoeden krijgen.

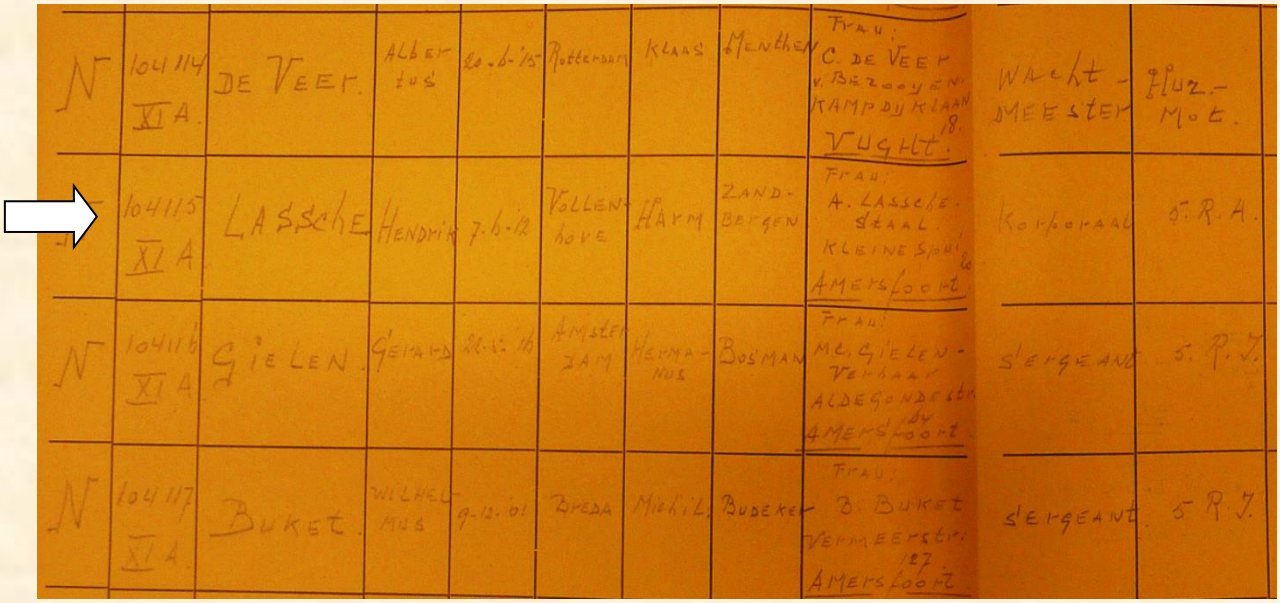

N	104114 XI A.	DE VEER	ALBERTUS	20-6-15	Rotterdam	KLAAS	MENTHEN	Frau: C. DE VEER v. BERGOYEN. KAMPDIJKLAAN 18. VUGHT.	WACHT-MEESTER	Fluz.-Mot.
	104115 XI A.	LASSCHE	HENDRIK	7-6-12	VOLLENHOVE	HARM	ZAND-BERGEN	Frau: A. LASSCHE-STAAL. KLEINE Spui 18 AMERSFOORT	KORPORAAL	5. R. A.
N	104116 XI A.	GIELEN	GERARD	22-2-16	AMSTERDAM	HERMANUS	BOSMAN	Frau: MEJ. GIELEN-VERHAAR ALDEGONDASTR. 24 AMERSFOORT	SERGEANT	5. R. V.
N	104117 XI A.	BUKET	WILHELMUS	9-12-01	BREDA	MICHIEL	BUDEKER	Frau: B. BUKET VERMEERSTR. 17 AMERSFOORT	SERGEANT	5 R. V.

Nationaal Archief collectie krijgsgevangenen 2.13.98, inv. 42 Zugang Stalag XI-a Altengrabow

In Altengrabow werden de Nederlandse krijgsgevangenen manschappen en onderofficieren onder druk gezet om te gaan werken voor de Duitsers. Daartoe werd hen onder andere voldoende voedsel onthouden, kregen ze uitputtende exercitie en mochten ze geen post versturen of ontvangen. In Stalag XI-a kreeg Hendrik het krijgsgevangenennummer 104115.

Een zinken identificatieplaatje van Stalag XI-a, zoals Hendrik Lassche dat kreeg
(hier afgebeeld is het plaatje van Sergeant Gielen Kgf 104116, dat slechts 1 cijfer verschilt)

Dinsdag 11 mei 1943

Om 05.30 uur opgestaan en goed geslapen. Om 07.00 uur eten, één snee brood.
Om 08.00 uur appèl, daarna weer rusten. Om 09.30 uur weer appèl. Onderkleding wordt op een lijst op je naam ingevuld. Daarna voor afwisseling op het sportterrein wat marscheren en liederen zingen om wat fit te blijven. Om 11.00 uur eten, aardappelsoep. Slapen tot 14.00 uur. Om 17.00 uur weer één snee brood met kamille thee, verder rust. Tegen de avond komen de

Russen voor de dag met een harmonica en brengen zang en Russische dansen naar voren. Wij laten ons niet onbetuigd en zingen ook enige Hollandse liederen. Om 21.30 uur gaan wij naar bed.

Woensdag 12 mei 1943
Om 06.00 uur op, wassen, eten. Om 08.00 uur appèl, naar sportterrein, zingen en rusten. Om 11.00 uur weer eten aardappelsoep met postelein waarin stukjes varkensvlees.
Om 12.30 uur gaan baden. Na terugkomst mochten wij een brief schrijven naar huis en waren dol gelukkig dat wij dat mochten doen. Binnen korte tijd zat iedereen in de barak op bed (want stoelen en tafels kregen wij niet) een brief te schrijven. Op je bed deed je alles, slapen, eten, lezen, bridgen, scheren. Ergens anders was geen plaats, of je moest blijven staan. Het weer is zeer mooi en wij doen niet veel. 's Avonds weer dans en zang van de Russen. Om 21.30 naar bed.

Donderdag 13 mei 1943
Vanaf reveille tot na het eten als vorige dagen. Na 07.00 uur was onze groep aan de beurt voor corvee, dat wil zeggen in de barak en daar buiten schoonvegen en de rommel opruimen. Om 08.00 uur moet alles *"sauber"* zijn en is er tevens appèl.
Het weer blijft mooi. Om 11.00 uur weer eten van aardappelsoep met de stokvis en iets groenten. Het smaakte wel. Ik begin het eten al lekker te vinden, tenminste je moet wel en eet een eetketel leeg. Weer rust tot 15.00 uur. Daarna brief inleveren en alle hoop is gericht dat zij thuis spoedig bericht van mij zullen ontvangen. Om 16.00 uur brood halen. Per zes man twee broden en wat gehakt. Het is warm dus braden in het zonnetje.

Vrijdag 14 mei 1943
Om circa 00.30 uur voor het eerst luchtalarm. Engelse vliegtuigen trekken richting Berlijn. Om circa 01.00 uur afgelopen. Om 06.00 uur opgestaan. Het weer blijft maar prachtig wat voor ons een groot voorrecht is. Wij zijn dan ook al aardig bruin geworden.
De verjaardagen van de krijgsgevangenen worden in het vervolg bij het aantreden herdacht. Brood eten met kamille thee met suikerzoet. Daarna weer wat zingen en om 11.00 uur weer aardappelsoep met iets groenten. Om 12.30 uur slapen tot 14.00 uur, daarna gingen wij braden in het zonnetje. Om ongeveer 17.00 uur komt een nieuwe ploeg krijgsgevangenen uit Holland, die door ons met het Wilhelmus worden ingehaald [1)].
Onder de indruk hiervan slepen zij de koffers en bagage naar het sportterrein waar de zelfde rol begint te draaien zoals wij die gehad hebben. De sterkte is ongeveer 1170 man. Er zijn natuurlijk bekenden bij en wij vragen nieuws uit Holland. Daarna gaan zij weg en wij praten druk over hetgeen ons terloops is verteld, totdat het tijd voor het naar bed gaan is.

Zaterdag 15 mei 1943
Het weer is weer prachtig. Ik was om 05.00 uur op in verband met de drukte voor het wassen daar wij in het waslokaal maar over 8 kraantjes beschikten. Het liet zich dus aanzien dat het wassen voor die circa 1600 man een hele tijd in beslag zou nemen. Na het wassen gingen wij indien nodig ons scheren en verder op en neer wandelen tot het tijd werd om thee te halen zo tegen 06.30 uur, naar gelang onze compagnie (wij behoorden tot de 1ste Compagnie) als eerste of laatste aan de beurt was.

---

1 Op 14 mei 1943 werden in Altengrabow 1170 man (waaronder veel marine mensen), kgf nummers 104474 tot en met 105643 ingeschreven (bron Nationaal Archief collectie 2.13.98 inventarisnummer 42, Zugang Stalag XI-a Altengrabow). De kaft van deze lijst vermeldt de datum van 13 mei 1943.

Wij gingen dan in Compagnieverband, gewapend met een pannetje en veldfles naar de keuken. De thee ging in het pannetje en ik goot het dan weer over in mijn veldfles. Daarna gingen wij op de papieren slaapmatras ons brood zitten eten, dat wil zeggen, één sneetje. Men smeerde de marmelade of de toespijs die voor die dag gegeven was, er op en heel langzaam werd het sneetje opgegeten.
Om 08.00 uur kregen wij een tweede injectie en twee schrapjes op de linker bovenarm tegen pokken. Om 10.00 uur weer brood halen, per zeven man één brood met als toespijs marmelade en vleesgehakt. Om 11.00 uur aardappelsoep. Om 14.00 uur een beetje onweer en wind, maar verder droog.

Zondag 16 mei 1943
Het opstaan was weer op 05.00 uur en alles werd volgens het programma afgewerkt.
Om 09.00 uur moesten wij aantreden en dachten; nu komt er iets bijzonders. En jawel, er werd gevraagd wie van ons vrijwillig werken wilden. Waar werd niet verteld. Eenparig en als een klit aan elkaar werd deze vraag met néén beantwoord, zodat wij weer konden inrukken. Om 11.00 uur was het weer aardappelsoep met knol (een soort voederbiet) met wat varkensvlees. Alles ging door elkaar, de aardappelen werden geschild maar heel gelaten dus de niet eetbare gingen net als de knollen de pot in. Zo werd alles fijn gestampt. Wanneer je dan je eten in je eetketel had om te gaan eten, kwam je die zwarte stukken tegen en had dat alles een onsmakelijk gezicht, maar je kreeg niets anders, dus at je alles op. Wij deden dan ook niet veel meer, daar wij merkten dat alle inspanning nadelig voor ons lichaam werd.
Al bleef de behandeling goed, het eten werd er niet beter op. Doch ondanks dat bleven wij de gegeven orders correct opvolgen, zodat van de 8 compagnieën die er waren, onze compagnie in een goed blaadje stond bij de Duitse leiding.
Wij verdeelden onze vrije tijd met rusten, bridgen, wandelen en slapen. Ook werd vandaag de verjaardag van Sergeant D.A.J.W. de Haan (kgf 104363) herdacht.
Ook de andere compagnieën werd gevraagd voor werken. Van het geheel van ongeveer 1600 man bleken tweeënvijftig man zich bereid te verklaren om te werken, waaronder ook Wachtmeester Marten Bakker (kgf 104315) uit Amersfoort. Terwijl volgens ons zakboekje artikel 27 van hoofdstuk 1 “algemene bepalingen” wordt gezegd, dat krijgsgevangen onderofficieren slechts tot bewakingswerkzaamheden verplicht mogen worden, tenzij zij uitdrukkelijk een betaalde bezigheid vragen. Ondanks dat gaf hij zich toch op.
Het weer blijft nog goed maar veel wind. De behandeling blijft ondanks het weigeren goed.

Maandag 17 mei 1943
Om 05.00 uur op. Verder als vorige dagen. Om 08.30 uur weer naar de dokter. Steenpuist is nog niet over. Overigens verloopt de dag rustig. Wij wandelen, kaarten op de bepaalde tijden, eten en maken wel dat wij steeds trek hebben. Doch de hoeveelheid blijft het zelfde. Bij het brood krijgen wij een schijfje worst en wat marmelade. Zang van de Russen.

Dinsdag 18 mei 1943
Het weer wordt koud, weinig zon. Overigens als vorige dagen. Wij krijgen de mededeling dat het contact met de Russen verboden is. De Russen lopen in Hollands uniform welke blauw geschilderd is. Op de rug staat S.U. Zij zien er door hun slechte kleding vies en vuil uit.
We mogen niet meer zingen: “het Wilhelmus”, “de W.A. marcheert”, “’t is plicht dat iedere jongen” en “Wij willen Holland houden”.

Geconstateerd wordt dat er een 3-tal [2)] N.S.B.-ers onder ons is, welke aan zijn lot wordt overgelaten, zodat niemand meer iets met hem bemoeit. Zo loop hij iedere dag in zijn eentje terwijl ongeveer 1600 man geen boe of ba tegen hem zeggen, en wij het vermoeden hebben dat hij de zaak verraadt. Overigens weer rust en houden ons kalm en blijven opgeruimd en vrolijk. Het weer wordt weer mooi, dus maken gebruik van zonnebaden.

Woensdag 19 mei 1943
Begin weer als vorige dag. Mooi zonnig weer, wind is weg. De N.S.B.-ers zijn weggepest en krijgen een afzonderlijk plaatsje. De behandeling blijft goed. Om 12.00 uur baden. Wat een echte verfrissing is overigens, als vorige dagen. Altijd maar achter prikkeldraad.

Donderdag 20 mei 1943
Om 05.00 uur op. Fris weer. Tegen 09.00 uur wordt het weer warm. Overigens als vorige dagen. Derde inenting gehad. Verder wandelen, kaarten en rusten, enz. geen nieuws.

Vrijdag 21 mei 1943
Als vorige dag. Warm weer. Verder als andere dagen.

Zaterdag 22 mei 1943
Om 08.30 uur opgestaan. Vannacht was het weer luchtalarm. Het weer is weer mooi. Beginnen te merken dat de voorraad gaat minderen en dat het eten niet veel kracht in ons lichaam brengt. Het eten is vandaag slecht; alleen aardappelsoep. Bedenken dat het gemis aan huis iets is, wat niet onder woorden te brengen is.

Zondag 23 mei 1943
Onze groep heeft corvee vandaag. De barak inwendig en de omgeving schoonmaken.
Het weer is nog steeds goed, doch later op de dag betrekt de lucht. We eten aardappelsoep met zuurkool, iets vlees en knollen. Wij slapen met 3 man boven elkaar.
Het begint te regenen.

Maandag 24 mei 1943
Het weer is weer opgeknapt. Om 16.00 uur is er appèl op het sportterrein. Er is een commissie uit Hannover aangekomen om te onderzoeken wie geschikt is voor de arbeidsinzet. Op de man af wordt het gevraagd. Ook kregen wij gelegenheid een briefkaart naar huis te schrijven en bleek dat onze vorige brieven niet weggezonden waren, althans wij kregen onze brief terug. Uit alles merkten wij, dat zij zich niet aan de bepalingen en de rechten van krijgsgevangenen hielden. Op de briefkaart mochten wij dertig woorden zetten.

2 Later verbeterd in “twee”.

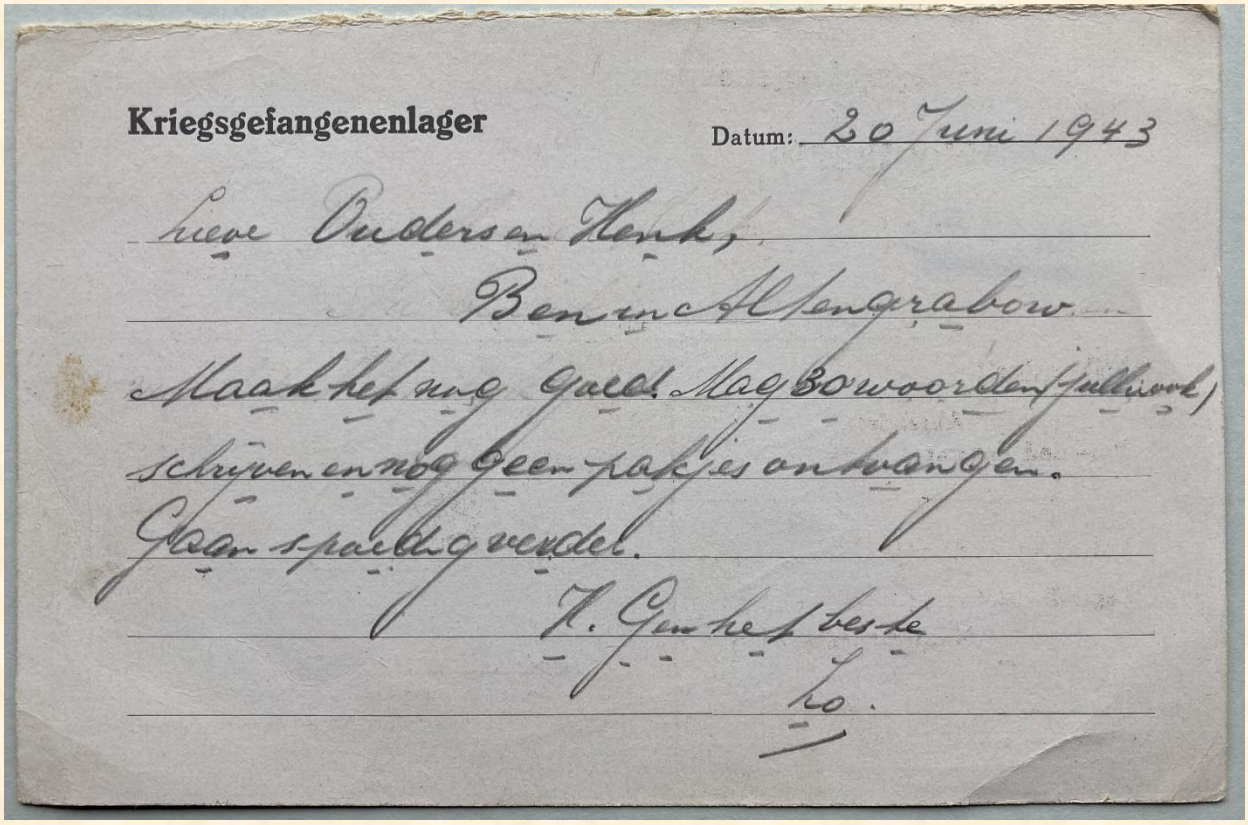

Kriegsgefangenenlager

Datum: 20 Juni 1943

Lieve Ouders en Henk,

Ben in Altengrabow.

Maak het nog goed. Mag 30 woorden (jullie ook) schrijven en nog geen pakjes ontvangen.

Gaan spoedig verder.

H. Gen het beste

Zo.

Voorbeeld van een brief met 30 woorden die is verstuurd vanuit Stalag XI-a Altengrabow
(foto en collectie Hans van der Horst)

Dinsdag 25 mei 1943
Zacht weer, regen, om 10.00 uur droog. Ik heb nog pijn. Eten alleen aardappelsoep met wat plantenvet, daarna rust. Overigens als vorige dagen.

Woensdag 26 mei 1943
Mistig koud weer. Af en toe regen. Overigens als vorige dagen. Het eten wordt niet beter. Aardappelsoep, zuurkool, het was net pap. De Duitse autoriteiten weten niet, wat zij met ons moeten aanvangen.

Donderdag 27 mei 1943
Droog weer, fris, af en toe zon. Wij zitten nu al vier weken in Altengrabow en nog weten onze gezinnen niets van ons en wij niets van hun. Om 10.00 uur moeten allen aantreden en wordt er een transport van 1.000 man klaar gezet voor vertrek. In hoofdzaak zijn het mannen van de marine die vertrekken. Dit transport gaat vermoedelijk naar Straatsburg [3)]. Om 10.30 uur vertrekken zij, krijgen geen gelegenheid meer om het middagmaal te gebruiken, zodat, daar er voor ongeveer 1.600 man is gekookt, de overige 600 man een dubbel portie zullen ontvangen. Het middageten bestond die dag uit aardappelen met zuurkool, stokvis en gort, dus voor deze keer zoals wij het noemen “een flinke pot”.
Bij het brood ontvangen wij schapenkaas en marmelade. Wij blijven dus met ongeveer 600 man achter. Overigens is het weer rusten, wandelen en kaarten.

3 Op 27 mei 1943 vertrokken 1002 man uit Altengrabow via Fort Kronprinz in Straatsburg, naar Stalag V-a Ludwigsburg (bron Nationaal Archief collectie 2.13.98 inventarisnummer 27 en 42).

Vrijdag 28 mei 1943
Om 05.00 uur in de morgen. Vandaag is het de veertigste verjaardag van A.M. Veltkamp.
Na het ochtendappèl om 08.30 uur, marcheerden de 600 krijgsgevangenen naar het sportterrein. Daar viel het op dat een gehele vreemde vorm voor een appèl werd aangenomen, namelijk een carré vorm. Toen alles opgesteld was vroeg de Compagnie Commandant of Grenadier Veltkamp naar voren wilde komen. Daar werd door de adjudant van de compagniescommandant een oorkonde voorgelezen ter gelegenheid van het 24 jarige dienstverband van Veltkamp.

De oorkonde voor A.M. Veltkamp, getekend door Floor van Reijsen

Zaterdag 29 mei 1943
Tot 07.00 uur als vorige dagen. Mooi weer, zon komt op. Brood eten en verders weer als andere dagen. Sokken en zakdoeken wassen. Om 15.00 uur tot 17.00 uur een lezing van een Sergeant Majoor van de Marine over het duikbootwapen. Om 19.00 uur werd er een Protestantse bijeenkomst gehouden en ook een door de Rooms Katholieken, welke geleid werd door Protestantse en Rooms Katholieke Onderofficieren.

Zondag 30 mei 1943
Om 06.00 uur op. Om 09.00 uur appèl. Om 09.15 uur bijeenkomst het is zondag en wel de vierde zondag en nog hebben wij niets gehoord van thuis. Terwijl voorschrift is dat zo spoedig na de gevangenneming gelegenheid moet worden gegeven bericht naar huis te zenden.
Mogen wandelen naar het sportterrein met wintertrui, overjas en handschoenen aan, want het was koud weer.
Eten was weer aardappelsoep met witte bonen die niet gaar waren. Het eten is in deze omstandigheden voor ons iets waar je je maar niet voor op kan trekken, je hebt steeds trek dus ben je blij dat je wat krijgt. Wat het is geeft niets, men eet alles.
Bij het brood weer eens een schijfje worst, daarna rusten en om 14.00 uur een lezing over de spelregels van het voetballen door Sergeant Majoor Metz (kgf 104050), scheidsrechter van de K.N.V.B. In de middag wordt het weer wat beter en komt het zonnetje te voorschijn.

Maandag 31 mei 1943
Om 05.00 uur op, als vorige dagen. Weer corveedienst. Schrijven mogen wij niet eerder dan dat wij op de plaats van bestemming zijn. Zo wordt je aan het lijntje gehouden en is er van de andere kant in het geheel geen medewerking over contact met huis. Zij zeggen: "onze soldaten aan het oostfront kunnen ook niet schrijven", maar daar hebben wij niets mee te maken. Wij zijn hier niet uit onszelf gekomen. En zo is het iedere dag wat, te veel om op te noemen.
Je ontvangt steeds tegenwerking. We eten aardappelsoep met iets andijvie. Voor brood, marmelade en gehakt, van ieder één eetlepel.

Dinsdag 1 juni 1943
Als gewoonlijk weer om 05.00 uur op. Het weer is mooi dus wandelen wij weer op en neer. Verders als voorheen. Eten alles even nat en nog nooit heb ik in al die tijd mijn vork gebruikt. Het is steeds maar lepelen. Het eten glijdt er in als zou het de fijnste pot zijn van Moeder de vrouw, Je kijkt niet wat er in zit en je bent blij als je van de kok, wat een Rus is, een beetje toe ontvangt en dan gaat een volle eetketel met dat aardappelsoep mijn maag in.
Er komt wind opzetten en het begint te regenen. Om 19.00 uur regent het nog.
Een Sergeant Majoor van de marine [4)] houdt een lezing over de dienst bij de marine.

Woensdag 2 juni 1943
Vandaag was het weer eens een bijzondere dag. Het weer was zeer mooi en het zonnetje schijnt. Nadat ik om 05.00 uur was opgestaan en mij geschoren had, was het prettig om te wandelen. Te meer, vandaag komt er weer een nieuwe ploeg in krijgsgevangenschap, namelijk het regiment Grenadiers met haar soldaten.
Om 11.45 gaan wij eerst baden daarna eten en een uiltje knappen, zodat de middag al voor een groot deel voorbij is.
Tegen 15.00 uur maakten wij nog een bridge en tegen 17.00 uur werd er geroepen "daar komen ze, daar komen ze !" Ik vloog van bed af om te zien of er bekenden bij zouden zijn, en of

4 Sergeant Majoor Alko Vos kgf 104557 (bron dagboek Blonk kgf 105264).

er misschien wat nieuws uit Holland of van mij thuis bij is. Zo zie ik verschillende bekende soldaten passeren. Ze vragen alles, voor wat betreft de toestand hier, eten, of je alles in je koffers mag behouden, wat er gaat gebeuren, over werken, enz. Overal wordt een antwoord op gegeven. Om 21.00 uur ga ik naar bed.

Donderdag 3 juni 1943
Om 05.00 uur op. Het is Hemelvaartsdag en mooi weer. Het eten was iets beter er zat weer wat meer stokvis en gort in. Verder kregen wij per 6 man 1 brood dus dat scheelde ook al weer iets. De avond vulden wij met zang en cabaret van weerskanten, zodat er een leuke stemming in kwam. Ongeveer 790 man waren er aangekomen [5)].
De oppervlakte die wij konden belopen langs het prikkeldraad was zo ongeveer 60 bij 80 m, dat is 4800 m2 oppervlakte en dat voor ongeveer 1600 man was dus niet veel. Ieder had dus zo ongeveer 3 m2 ter beschikking. Van onze ploeg waren er al 1000 man weg en nu gingen er nog 250 man van de Marine naar het hoofdkamp, zodat de 1e en 2e compagnie overbleven.

Vrijdag 4 juni 1943
De ochtend is weer mooi en alles gaat zijn normale gang. Veel nieuws is er niet.
Om 11.00 uur eten aardappelsoep met zuurkool, gort en stokvis, geen combinatie voor Holland. Zelfs waren er Onderofficieren en korporaals van ons, die een aanval deden op een spoelington, zodat je merkte dat bij een hoop van die lui de mentaliteit ver beneden peil daalde. Zo waren er meerdere gevallen, diverse bukzoekers zag je.
Terwijl de binnenkomenden met hun hart in de schoenen liepen en dachten die lui sterven hier van de honger. Gelukkig was er nog een andere groep, die de angst bij hen weghaalde door hen in te lichten, dat het nog wel ging met de honger. Verder verliep de dag rustig en werd nog een oefening gehouden voor luchtalarm. Voor de avond stond weer zang en cabaret op het program.

Zaterdag 5 juni 1943
Deze dag was alweer mooi en alles verliep als vorige dagen. Nieuws was er niet, alleen dat wij nu aardappelensoep met zuurkool en augurken te eten kregen, wat slecht was.

Zondag 6 juni 1943
Het is weer zondag. Het is zacht weer met motregen. Bij het brood krijgen we sardines en augurken. Weer eten aardappelsoep met zuurkool met harde ronde witte bonen.
Tegen 10.30 uur komt er weer een nieuwe ploeg binnen namelijk de Jagers, ongeveer 600 man [6)]. Veel bekenden zijn er voor mij niet bij dus maak ik niet te veel drukte.
Tegen 18.00 uur komt er regen en onweer, dus blijven wij heerlijk binnen.

Maandag 7 juni 1943
Eindelijk komt er slecht weer, regen en wind. Vandaag is het mijn verjaardag. Herdacht tijdens het appèl. Mijn kameraden hebben wat voor mij ingezameld; een paar stukjes brood, snoepje en een sigaret. Hoe zouden ze het thuis vieren?
Het eten is aardappelsoep met knollen, zuurkool en stokvis.

---

5 Op 1 juni 1943 werden in Altengrabow 722 man (hoofdzakelijk Grenadiers), kgf nummers 105644 tot en met 106346 ingeschreven (bron Nationaal Archief collectie 2.13.98 inventarisnummer 42, Zugang Stalag XI-a Altengrabow). Feitelijk kwam deze groep dus op 2 juni 1943 aan.

6 Op 6 juni 1943 werden in Altengrabow 545 man (hoofdzakelijk Jagers), kgf nummers 106365 tot en met 106909 ingeschreven (bron Nationaal Archief collectie 2.13.98 inventarisnummer 42, Zugang Stalag XI-a Altengrabow).

Dinsdag 8 juni 1943
Het weer is droog maar koud. Wij hebben weer corveedienst. We gaan om 10.00 uur brood halen en ontvangen marmelade en plantenvet. Om 11.00 uur aardappelsoep met knollen en gort. Daarna weer slapen tot 14.30 uur. Het zonnetje wordt weer warm. Ik zie er fijn gebruind uit. Eindelijk ontvangen wij één stukje toiletzeep.

Woensdag 9 juni 1943
Dit is een koude dag en we blijven veel binnen. De rest verloopt zoals andere dagen; niets bijzonders.

Donderdag 10 juni 1943
Het regent en het is koud. Alles is als gisteren. Om 09.00 uur wordt bekend gemaakt dat een transport van 100 man morgen weg gaat. Vermoedelijk naar een lager in Trier [7)].

Vrijdag 11 juni 1943
Om 10.00 uur komt er bericht dat de groep vertrekkenden om 12.30 uur klaar moet staan voor afmars. We krijgen aardappelsoep, gort met augurken te eten. Om 14.00 uur vertrekt de groep naar Trier.

Zaterdag 12 juni 1943
Zonnig weer. De Duitsers denken dat we hier voor sabotagedaden zitten. Daarom is onze bewaking e.d. streng. Overigens tamme kerels, met soms juiste ideeën! Eergisteren moesten de bewakers hun nette uniformen inleveren. Ze lopen in herstelde oude jasjes!
Beide patiënten in hospitaal in slechte toestand. Levensgevaar. Er komen 520 man uit Nederland aan, ze ontvangen de nummers 106910 tot en met 107429 [8)].
Troepentransporten naar het westen. "Ik wou dat ik in Uw schoenen stond" B. Allerlei uitingen die op een voor ons gunstige en spoedige afloop wijzen.
Drie aan drie zijn we gefotografeerd met groot gevangenenummer in onze hand voor de borst.
Weer opgewekt. Laten knippen door Dekker. Flinke ruilhandel nog steeds met het hospitaal.
Lampedusa en Pentelaria vaak aangevallen. Pentelaria gevallen. Was in voorafgaande dagen flink gebombardeerd. Sergeant P.J. Nieuwdorp (kgf 105251) opgenomen in het lazaret ter observatie blinde darm.
De "Stadtsekretär" in plaats gekomen van Mayer, de scheepsknecht, als C.C.

Zondag 13 juni 1943 (1e Pinksterdag)
Het is kil en koud buiten, met af en toe wat zon.
Gisteren tot veler afschuw drie man als vrijwillige arbeiders weg. Gewandeld. Lekker, maar weinig warm gegeten. Ieder heeft grote trek en ieder is zichtbaar vermagerd maar honger is er niet. Bruine bonensoep gekookt op open vuurtje. De laatste bonen. Daarna koffie gezet voor hele tafel. Laatste hout opgestookt: planken uit eigen kribben! Sigaar gehad! Goede dag dus.

7 Zij gingen naar het Arbeitskommando Stegskopf van Stalag XII-a Trier.
8 Dit betreft 2, 3, 9 en 11 R.I., die zich op 7 juni 1943 hebben gemeld. Onder hen bevond zich soldaat Abel van Zalen (107010).

Maandag 14 juni 1943 (2e Pinksterdag)
Corvee. Ook vandaag is het eten slecht. Warm water waarin wat onsmakelijke augurken drijven. Augurk is de enige groene substantie die we in ons eten te zien krijgen. Groenten krijgen we nooit.
In een afgeschoten stukje van het Lager zijn vier partijleden ondergebracht die waarschijnlijk per vergissing zijn meegekomen. Deze krijgen opmerkelijk veel en goed eten, wat natuurlijk kwaad bloed zet en aanleiding geeft tot scheldpartijen over het prikkeldraad. Ze hebben zich hierover beklaagd en we zijn ernstig door de kampleiding gewaarschuwd en bedreigd met inhouding van voedsel. Dat is het enige waar we hier respect voor hebben.

Dinsdag 15 juni 1943
Gevlogen en gedreun door sommigen opgemerkt.
In het Vorlager verhuizen enkelen naar een andere barak.
Nu blijkt dat onze post pas vorige week naar huis is gestuurd! Bravo. Bij het badhuis troffen we Hollanders van het 2e, 3e, 9e en 11e Regiment Infanterie. Veel Ausweisen: valse stempels enz. Mussert al veertien dagen in Berlijn. Er gaan teveel Hollanders weg. Feldmeyer (SS) plaatsvervanger. Grote vloot in Middellandse Zee. Nederlandse Landwacht patrouilleert op de wegen. Posthuma vermoord. Het middagslaapje van 13.00 tot 15.00 uur bevalt puik. Goed voor het lege gevoel. Ik voel dat ik magerder ben maar het hongergevoel valt me mee. We eten nog steeds zout op het brood. Schijnt goed te zijn. 's Morgens drink ik als ontbijt twee koppen thee.

Woensdag 16 juni 1943
Vannacht zeer zwaar gevlogen en sommigen hoorden bommen vallen.
Bij de Jagers in het Vorlager zit een tweetal bekende harmonica virtuozen. Deze geven met wat zangers en voordragers een cabaretavond. Die valt zeer in de smaak.

Donderdag 17 juni 1943
Vannacht weer luchtalarm. Wij slapen er steeds doorheen.
Het weer is hier niet mooi: flinke buien en plotselinge frisse winden bederven de dag.
Het Is in het geheel niet warm. Enige post gekomen. Het eten is dun en slecht. Wat zuurkool met augurken. De stemming is bedrukt. We houden een luchtbeschermingsoefening en moeten daartoe met ons laatste restje kracht naar de loopgraaf rennen.

Vrijdag 18 juni 1943
Het is ijskoud weer met regen.
Pas enige tijd zijn er strafcompagnieën in het Duitse leger. Meer dan 60 dagen straf geeft hierop recht!
Vanmorgen om 06,00 uur is Muller (kgf 105276) na veel avonturen, opgepikt. Hij heeft veel gelopen, de omgeving blijkt hier zeer verlaten en vol wild. Een brutaal mens schopt het dus ver. Zeegers (105274) en Holty (kgf 105282) krijgen pakketten. H's brood compleet beschimmeld. Er komt nog post, ik hoop op een brief. Het eten was uiterst slecht vandaag. Flink gewassen (o.a. pyjama!) Sliep slecht door vlooien, ving er een.

Zaterdag 19 juni 1943
Het weer is ijskoud met regen. We moeten elk een half uur aan een nieuwe schuilloopgraaf graven. Dat wordt uiteraard met weinig enthousiasme gedaan.

Zondag 20 juni 1943
Het is fijn weer, we kunnen af en toe van de zon genieten.
Herr Feldwebel laat ons vanochtend maar liefst 1,5 uur op het appèl staan wachten. In de namiddag komt weer een transport van 673 man binnen. [9)]
Ook van hen horen we bijna geen nieuws. Gebeurt er dan op het ogenblik niets in de wereld? 's Avonds houden enkele jongelui van de andere kant van het prikkeldraad een cabaretavond. Hoofdschotel: twee accordeonisten en zingen en voordragen van liedjes.

Maandag 21 juni 1943
Langste dag. Vannacht luchtalarm geweest en luchtafweer gehoord. Berlijn, Maagdenburg? Zeer veel vliegtuigen. Mooi zonnig weer, stralend zomerweer. Tenue: gymschoenen, kampeerbroek, blauwe blouse.
Het eten is slecht, zuurkoolsoep met augurken.

Dinsdag 22 juni 1943
's Ochtend zoals gewoonlijk weer koud. Later gaat het beter.
Het eten is weer slecht. Slabonen, augurken en veel water. We moeten op de Sportplatz aanwezig zijn, terwijl intussen een kolonel de barak inspecteert.

Woensdag 23 juni 1943
's Morgens marcheren op het exercitieveld. Muziek van de accordeonisten voorop. Verder vandaag weer baden. Het eten is gelukkig wat beter. 's Avonds weer openlucht cabaret met accordeonisten en goede imitatie van juffrouw Snip en Snap met schimpscheuten op hetgeen er in het kamp voorvalt.

Donderdag 24 juni 1943
We zouden volgens geruchten van eergisteren hier weggaan en er zouden gebombardeerde burgers hier in komen. Leek een gek gerucht. Het begint er echter op te lijken. De Fransen ontruimen namelijk onze gebouwen van dekens enz. In de kantine heeft men stapels serviezen binnengebracht. Wat zal er gebeuren met ons?
Eergisteren schijnen de Engelsen de Roer constant met soms 3000 toestellen (want ongeveer 150 verloren) "ausradiert" te hebben. Ben blij dat wij er niet zitten!
Weer goed. Scheveningen: konvooi <-> vliegtuigen.
Hevige geruchten dat wij naar Holland teruggaan en als arbeiders ingezet worden.

Vrijdag 25 juni 1943
Het is ijskoud weer.
We moeten naar het sportveld om te exerceren, maar proberen zoveel mogelijk in het zand te blijven liggen.
Een van de onze kameraden, Freddie Tolboom (kgf 106130) is overleden na een maagperforatie tijdens de operatie in het hospitaaltje. Hij was verloofd.
's Avonds aangetreden en een minuut stilte in acht genomen.

9 Dit betreft 4, 5., 12 en 19 R.I., die zich tussen 14 en 18 juni 1943 hebben meld.

Zaterdag 26 juni 1943
De op 24 juni jl. overleden dienstplichtig sergeant Tolboom (kgf 106130) van de Grenadiers en Jagers is vanmorgen met militaire eer op het kerkhof van het krijgsgevangenkamp Altengrabow ter aarde besteld. Er was een deputatie van twintig á dertig Nederlandse krijgsgevangenen bij tegenwoordig. Een vuurpeloton van de Duitse weermacht was bij de begrafenis aanwezig en twee grote kransen dekten de baar, waarover de Nederlandse driekleur. Aan het graf is gesproken door een Franse predikant, de majoor A. Voss (kgf 104557) van de mariniers las een gedeelte voor uit de Bijbel. Verder waren nog aanwezig een Fransman, een Belg en een Pool. Zij hebben bloemen op het graf gelegd en hiermee was deze eenvoudige plechtigheid afgelopen en hadden de Nederlandse krijgsgevangenen hun eerste dode ter aarde besteld.

Zondag 27 juni 1943
Een mededeling is voorgelezen en bekendgemaakt dat het OKW bekend maakt, dat voor ieder in het bezette gebied, die zich voor de arbeidsinzet opgeeft, in Nederland het wachtgeld gewoon doorgaat. Ze denken zeker nog veel slachtoffers onder ons te maken.
Bonensoep. Zegers rekende uit: we krijgen 350 gr vaste stof per dag. Normale voeding is 600 gram. Van 350 gram kan je, zonder iets te doen, het leven behouden! Lange dag. Gekaart.
Me laten inpenselen door de hospik met zwaveloplossing tegen de schurft. Stonk erg naar rotte eieren. Kon daardoor cabaret niet bijwonen.

28 juni 1943
Er vertrekken 100 van de beroeps onderofficieren. De bestemming is niet bekend.
's Avonds kerkdienst bijgewoond. Deze wordt door een christelijke onderwijzer gehouden.
Er komen 460 man aan, ze ontvangen de nummers 108102 tot en met 108561. [10)]

29 juni 1943 (verjaardag Prins Bernhard)
Nog steeds slecht weer.
We moeten met honderd man klaar, ingepakt en aangetreden staan om te vertrekken.
Na een paar uur moeten we weer terug. Het gaat voorlopig weer niet door.
We vertrekken met tenminste 75 man (100 man) van de beroeps onderofficieren naar het Stalag III-b Fürstenberg, Arbeitskommando Greibensee. [11)]

10 Dit betreft 6, 8 en 20 R.I., en reserveofficieren Marine en Landmacht, die zich tussen 21 en 25 juni 1943 hebben gemeld.
11 Op 29 juni 1943 vertrokken in totaal 100 mannen (Korporaals, Sergeanten, Wachtmeesters) naar Stalag III-b Fürstenburg Arbeitskommando Greibensee.

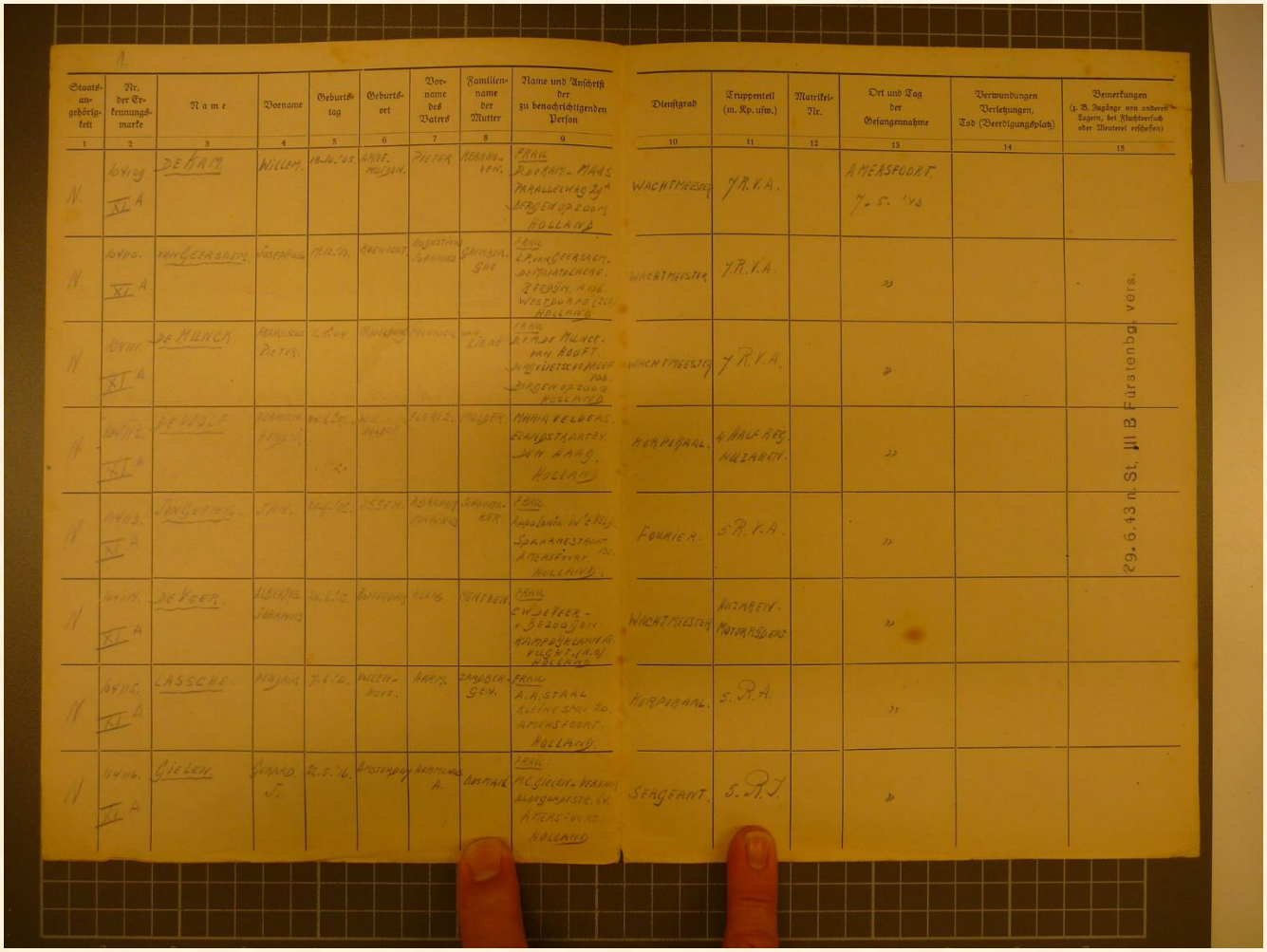

Staatsangehörigkeit	Nr. der Erkennungsmarke	Name	Vorname	Geburtstag	Geburtsort	Vorname des Vaters	Familienname der Mutter	Name und Anschrift der zu benachrichtigenden Person	Dienstgrad	Truppenteil (m. Kp. usw.)	Matrikel-Nr.	Ort und Tag der Gefangennahme	Verwundungen Verletzungen, Tod (Beerdigungsplatz)	Bemerkungen (z. B. Zugänge von anderen Lagern, bei Fluchtversuch oder Meuterei erschossen)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
N.	104 vg XI A	DE KAM	WILLEM	18.10.'05	AMST. HOLLAND	PIETER	HERMANUS	FRAU D. DE KAM - MAAS PARALLELWEG 29 A BERGEN OP ZOOM HOLLAND	WACHTMEESTER	7 R.V.A.		AMERSFOORT 7-5-'43		
N.	104 vg. XI A	VAN GEERSBERGEN	JOSEPHUS	11.12.'13	ROERMOND	AUGUSTINUS JOANNES	GERARDUS SOPHIA	FRAU J. VAN GEERSBERGEN DE MATERLAAN 8 BERGEN OP ZOOM NOORD-BRABANT HOLLAND	WACHTMEESTER	7 R.V.A.		"		
N	104 vg. XI A	DE MUNCK	FRANCISCUS PETER	1.2.'04	ROTTERDAM	FRANCISCUS	VAN DIEMEN	FRAU A.T.M. DE MUNCK - VAN HOOFT DE WIELDRECHTSCHEWEG 108 BERGEN OP ZOOM HOLLAND	WACHTMEESTER	7 R.V.A.		"		
N	104 vg. XI A	DE WOLF	ADRIANUS ANTONIUS	20.2.'07	DEN HAAG	PETRUS	PETRUS	FRAU MARIA VELDBAAS STANDSTRAATWEG DEN HAAG HOLLAND	KORPORAAL	4 HALF-REG. HULZABEN		"		
N	104 vg. XI A	JONGEJAN	JAN	24.2.'05	ASSEN	ADRIANUS ANTONIUS	JONGEJAN-BER	FRAU ANGELINA DE GELLI SPAARNESTRAAT 10 AMERSFOORT HOLLAND	FOURIER	5 R.V.A.		"		
N	104 vg. XI A	DE VEER	ULDERIK JOHANNES	26.2.'12	ROTTERDAM	KLAAS	PENTHEN	FRAU CH. DE VEER - v. BEZOOYEN GEM. GEMEENTEKANTOOR VLISSINGEN (N.H.) HOLLAND	WACHTMEESTER	HULZABEN. MOTORRIJDER		"		
N	104 vg. XI A	LASSCHE	HENDRIK	7.6.'12	HELLEVOET SLUIS	HERM.	ZAADBERGEN	FRAU A.A. STAAL KLEINE SPUI 20 AMERSFOORT HOLLAND	KORPORAAL	5 R.V.A.		"		
N	104 vg. XI A	VIELEN	GERARD J.	22.5.'16	AMSTERDAM	HERMANUS A.	HASPAK	FRAU M.C. VIELEN - VERSTEEG OUDEGRACHTSTR. 44 AMERSFOORT HOLLAND	SERGEANT	5 R.V.A.		"		

29-6-43 n. St. III B Fürstenbg. vers.

"Am 29-6-1943 nach Stalag III-b Fürstenberg versetzt"

5. Stalag III-b Fürstenberg, kdo Greibensee

Over het vertrek uit Stalag XI-a Altengrabow op 29 juni 1943, de treinreis in oostelijke richting naar Drossen (al dan niet via het Stalag III-b Fürstenberg) en de eerste dagen in het Arbeitskommando Greibensee zijn geen vermeldingen in dagboeken bewaard.

Het Arbeitskommando (kdo) Greibensee betrof een trainingskamp voor de Hitler Jugend. Aanvankelijk werd de Nederlandse krijgsgevangenen voorgehouden dat ze er barakken moesten bouwen die voor hun eigen onderkomen bedoeld waren. Door contacten met de lokale bevolking werd al snel de werkelijke functie van het kamp en de nieuwe barakken duidelijk.
Het kdo lag aan de Greibensee ten zuidwesten van het toenmalige plaatsje Drossen, het huidige Osno Lubuskie in Polen. Hoewel het kamp aanzienlijk dichter bij Stalag III-c lag en het kdo niet wordt genoemd in het boek over Stalag III-b uit 2006, viel het administratief met zekerheid toch onder III-b. Alleen van korporaal Hendrik Lassche (kgf. 104115) is uit familieoverlevering bekend dat hij op zeker moment in Küstrin (en dus mogelijk in Stalag III-c Alt Drewitz) is geweest. Het is niet bekend of de overige Nederlandse krijgsgevangenen ook op enig moment in Küstrin zijn geweest. Het is dan waarschijnlijk dat hij in het Stalag III-c te Küstrin is geweest. Dit Stalag ligt hemelsbreed een 25 Km ten noordwesten van het kdo Greibensee. Als enige mogelijkheid zie ik dan, dat hij daar is geweest voordat, of nadat hij in kdo Greibensee is geweest, of dat hij daar naartoe is geweest om pakketten op te halen of vanwege ziekte.

Ligging van het Arbeitskommando Greibensee ten opzichte van Stalag XI-a en III-b (Google Earth).

Op 5 juli 1943 werden 100 Nederlandse krijgsgevangenen, allen in de rang van onderofficier, van Stalag XI-a Altengrabow vervoerd naar het Arbeitskommando Greibensee. De werkzaamheden die de Nederlandse krijgsgevangenen moesten uitvoeren bestonden uit het bouwen van houten barakken.
De Nederlanders was verteld dat de barakken zouden dienen als onderkomen voor de krijgsgevangenen. Na enige tijd werd echter duidelijk dat de barakken zouden dienen als onderkomen van leiders van de Hitler Jugend, die (wat de Nederlanders toen niet wisten) ook voorheen op deze plaats en rond de hele Greibensee al tentenkampen hadden.
Het kampterrein stond destijds bekend als "Kurmark-Lager" en als "Gerhard-Liebsch" Lager.

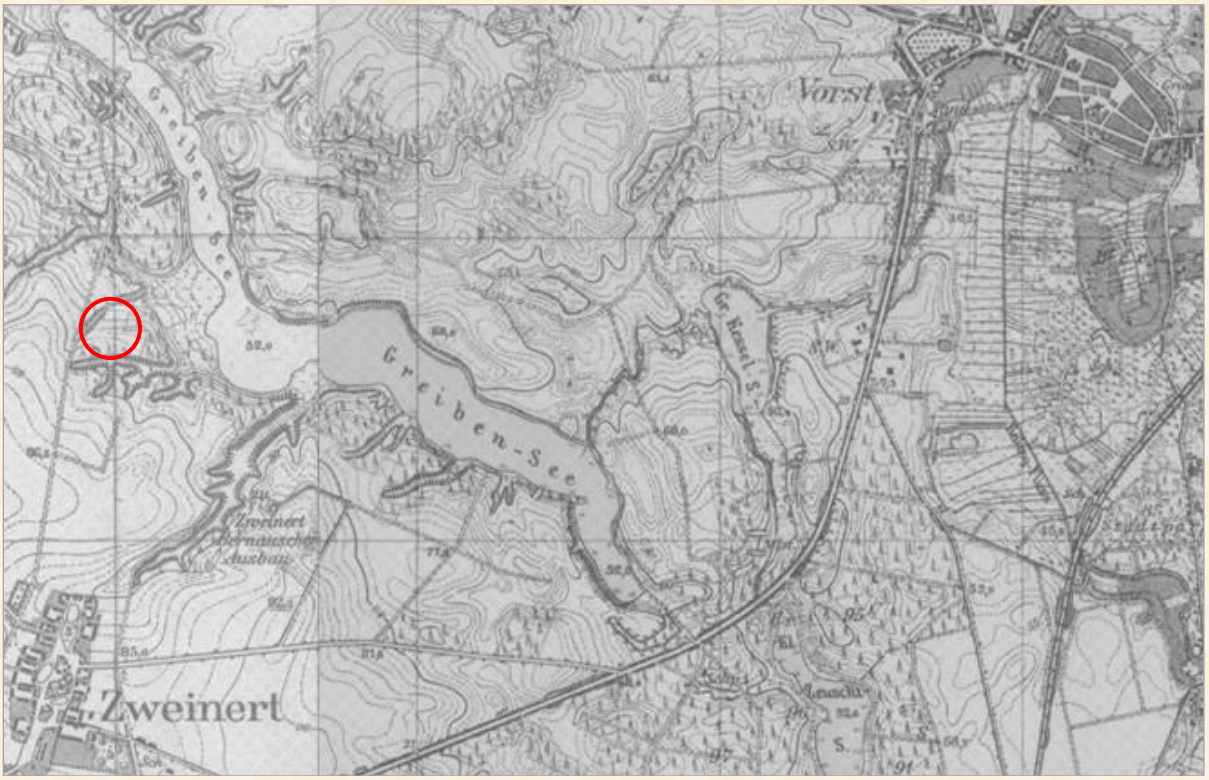

Kaartblad 3554 / 3555, situatie in 1938 met links de Greibensee en ligging van het Kommando.

In Greibensee behoorde Hendrik Lassche tot een groep van 44 man die het werk vanwege hun rang als korporaal niet konden weigeren, of niet geweigerd hebben. De onderofficieren (sergeants en wachtmeesters) konden formeel conform de Conventie van Genève eigenlijk niet verplicht worden om te werken. Het pakte voor de meesten echter noodgedwongen anders uit.
De Duitsers gingen er vanuit dat iedereen met een rang lager dan Sergeant, verplicht was te werken (ongeacht wat de Conventie van Genève daaromtrent had bepaald, of hoe die kon worden uitgelegd). Dat gold in de ogen van de Duitsers niet alleen voor de soldaat, maar ook voor een korporaal, een sergeant en een wachtmeester.

De groep van 44 bestond uit de volgende personen (de onderstaande groep omvat 43 personen, er ontbreekt mogelijk 1 persoon):

Acda	Pieter Gerard	104152	Fourier 1e klasse
Berg van den	Wilhelm Johann	104196	Korporaal
Beuving	Albert Jan	104190	wachtmeester
Bodewitz	Hendrik	104146	Sergeant Muzikant
Boogert van den	Johannes	104120	Korporaal
Bree van	Wilhelmus Petrus Theodorus	104211	Korporaal
Buggenum van	Joseph	104207	Korporaal
Denos	Edmond Victor	104161	Wachtmeester 1ste klasse
Diepstraten	Petrus	104150	Korporaal
Dooge	Leonard J.	104125	Wachtmeester
Gerphanion	Jacques	104192	Fourier
Goedegebuure	Cornelis	104156	Korporaal
Gremberghe van	Gregorius Philippus V.	104173	Korporaal
Haan	Gerhard	104155	Korporaal
Jongepier	Jan	104113	Fourier
Kenter	Hendrik	104189	Wachtmeester
Klaver	Johan Karel	104128	Korporaal
Kruiselberger van	Johannes Jacobus	104165	Korporaal
Lassche	Hendrik	104115	Korporaal
Lips	Johannes	104184	Korporaal tamboer
Lugthart	Jan	104163	Korporaal
Meer van der	Pieter	104186	Wachtmeester 1ste klasse
Melis	Johannes J.	104199	Korporaal
Mommaas	Gerard	104139	Korporaal
Pee de	Adrianus	104187	Korporaal
Reinders	Gerrit	104194	Korporaal
Reinders	Johan	104195	Huzaar 2e klasse
Rijnkels	Cornelis Wilhelmus	104218	Fourier
Risseeuw	Pieter Johannis	104206	Korporaal
Rond	Marinus Bernardus	104197	Wachtmeester
Schoemaker	Cornelis	104143	Korporaal
Snel	Pieter	104215	Wachtmeester
Stavast	Jan	104201	Wachtmeester
Steenbergen	Roelof Geert	104151	Korporaal
Straver	Johannes	104191	Wachtmeester
Valk de	Gerrit	104158	Korporaal
Veen van der	Lieuwe	104154	Sergeant Majoor
Venix	Henricus Franciscus M.	104153	Korporaal
Vin de	Eduard Martinus Jacobus	104122	Korporaal
Voorthuisen van	Theres M.B.	104216	Korporaal kok
Welleman	Jacobus	104126	Wachtmeester
Wijers	Geurt Jacob	104210	Korporaal
Wolf de	Herman Hendrik Cornelis	104112	Wachtmeester

We volgen nu weer een stuk uit het dagboek van mede-krijgsgevangene sergeant E.A. Stuut, Kgf 104170.

Dinsdag 20 juli 1943
Van der Laan (Fourier B. van der Laan, kgf 104178) is ziek (spierpijn). Denk dat dat aanstekelijk werkt voor Brouwer (Sergeant Freerk Brouwer kgf 104171). De onderofficier zal rokerij aanvragen voor 2,25 RM. Weten nog steeds niet wat of we verdienen. Drie man mogen naar de tandarts. De arts kan niet komen, heeft geen benzine meer. Sterf maar rustig! (organisatie). Van der Laan naar Fürstenberg (?) Lazarett. We krijgen aanstaande maandag meer brood, vlees en boter. 40 gram brood (wordt 325 gram) 1½ gram boter per dag, 500 gram vlees per maand. Het is meegenomen. Ik hoop nu eens gauw bericht te krijgen van mijn vrouw.

Woensdag 21 juli 1943
Rusland over het gehele front in het offensief. Hitler – Mussolini confereren. Rome, Messina en Amsterdam gebombardeerd. Aanval van snelboten op IJmuiden. Vandaag geen onweer. In barak 4 wordt steeds gestolen. Wie is de dader?

Donderdag 22 juli 1943
Veel post aangekomen van de eerste kaart. Ik jammer genoeg niet. Weer eens een kwestie tussen de vertrouwensman en enige anderen. Toch weer goed gekomen.

Vrijdag 23 juli 1943
Weer onweer, bijna elke dag. Vanavond baden in de Greibensee.
Rome voor de tweede maal gebombardeerd. Verscheidene gaan voor ziekte naar het hoofdlager en zullen wel afgekeurd worden. Geruchten gaan, dat het gros van ons met oktober naar huis gaat. Hoe komen ze aan de smoesjes.

Zaterdag 24 juli 1943
De 12e week is weer begonnen. Weer eens ons beroep moeten opgeven. Velen tippelen hier in en geven een vak op. Wij moeten de was doen (morgen).
Russen zijn geland in Noorwegen. Orel is gevallen.
Pech met brood, had een klein stuk, scheelde zeker een boterham met een ander. Heb het Kroeskop (Sergeant H. Kroeskop kgf 104172) gezegd. Die kon er niets aan doen (?).

Zondag 25 juli 1943
Goed eten gehad. De was voor de compagnie gedaan, mijn overhemd doorgeslagen. Bridgedrive meegemaakt. Ligtelijn (Sergeant M. Ligtelijn kgf 104168) maat. Geëindigd no. 4. Weer een kaart geschreven en een pakketkaart gezonden. Heb wat dikke voeten.

Maandag 26 juli 1943
Met zeven man naar de dokter in Drossen. Dikke benen. De mijne waren nog niet zo dik. Enige dagen rust. Hollandse jongen gesproken uit IJmuiden. Mussolini vervangen door Badoglio. De Russen doorgebroken bij Ladogameer. Weer eens heibel bij het eten over de kok, Cc en menagemeester.

Dinsdag 27 juli 1943
In de krant bevestigd van Mussolini. Kaart ingevuld voor het internationale Rode Kruis Genève en controlelijst. Krijgen minder eten. Bedoeling is om niet goede werkers terug naar het Hoofdlager te sturen, de overigen te splitsen in vakmensen en hulparbeiders.
De zieken mogen ook de toeslag op het eten niet hebben, dit moeten ze afstaan aan de werkers. Kolderregeling.

Woensdag 28 juli 1943
Prachtig weer. Kom aardig bij met de rust. De voeten zijn weer in orde gelukkig. Wat zal deze dag brengen? Lijsten (controle ingevuld) nummer 220051 (dit wordt het pakjes-nummer). Geen nieuws gehoord. Bij het zwemmen bijna een verdronken. De afgekeurden zijn nog steeds niet weg.

Donderdag 29 juli 1943
Terug naar Drossen naar de dokter. Genezen. Morgen weer aan het werk. De bestrating en huizen in Drossen kunnen de vergelijking met welke Hollandse stad ook niet doorstaan.
Bij de stoep van de dokter was een kereltje van 4 jaar. Maandag gaf hij mij zijn hand, nu wilde ik hem een hand geven, maar hij deed zijn handje op de rug en zei zeer gebroken, dat hij de Englander geen hand mocht geven. Dit noemt men verbroedering der volken! Treurig.
We zullen maar rekenen, dat het goed gaat. Onderweg liepen enige heren (S, v. B. en H.) peukjes te zoeken (smakelijk!).

Vrijdag 30 juli 1943
We werden door de onderofficier bedreigd met doodschieten als er niet beter werd gewerkt.
's Avonds gerstepap en 1/5 brood. Van een Fransman kregen de zieken mee: 200 sigaretten, cakes en soepgroente, erwten en bonen. Erg leuk en smakelijk.
Gerucht gaat, dat Göring naar Engeland is. Hamburg, Hannover en Berlijn in de afgelopen dagen gebombardeerd. Vandaag weer gewerkt. Nu geplaneerd. Dit is gelijkmaken van de grond in een uitgezette barak.
's Middags bonen geplukt en ook wat zelf gehouden. Laten koken in de keuken, smaakten fijn.
Mussert schijnt afgetreden te zijn. Dinsdag komen er twee dokters uit Berlijn.

Zaterdag 31 juli 1943
Geen vermelding

Zondag 1 augustus 1943
Aardappelen geschrapt. Geen groente. Dat is nu de derde dag zonder. Verwacht dat we dinsdag wel een flinke pot zullen krijgen. De onderofficier heeft ons weer eens uitgescholden. Waarom is ons niet duidelijk. Er gingen vannacht veel vliegtuigen over. Het schijnt best te gaan.
We mogen weer een brief schrijven. Bij het eten was er een commissie en daar is het een en ander tegen gezegd [12)]. Even later kwam de onderofficier en moesten we ons schrijfpapier inleveren. De burgerkleding zou beschilderd worden. Een rustig uur zouden we niet meer hebben. De aardappels met jus waren verrukkelijk, alleen een beetje weinig, dat is jammer. De onderofficier mocht niet meer slaan e.d. Later werden de maatregelen herroepen.

Maandag 2 augustus 1943
Berlijn gebombardeerd. Göring gearresteerd. Kampgeld gebeurd. Goede werkers kregen meer. Het leuke was, dat degenen waarvan bekend is, dat hij het meest de lijn trekt, er ook bij was. Ik beurde 11,75 RM, want ik was vier dagen ziek geweest (hoef je hier blijkbaar niet te leven).
Er heerst een extase stemming, per man zijn er 150 sigaretten ontvangen. Alles dampt.
Om 21.40 uur appèl en slapen. Geen post.

12 Voor zover bekend was dit geen commissie van het Internationale Rode Kruis.

Dinsdag 3 augustus 1943
Onrustige nacht gehad. Enige heren moesten overgeven en dat gaf rumoer, waardoor weinig slaap. Vliegtuigen horen gaan. Wat brengt deze dag. Musserts partij ontbonden. Sicilië gecapituleerd. Roosevelt wil dit jaar eind aan oorlog hebben. Regering in Italië alweer gewisseld. Berlijners komen in Drossen geëvacueerd.
We krijgen een ¼ brood (iets beschimmeld). Verzoeken geschreven.

Woensdag 4 augustus 1943
Goed geslapen. Erg warm weer. Geen nieuws. Verzoeken ingediend.

Donderdag 5 augustus 1943
Irene's verjaardag op zeer stuntelige wijze door van Veen (Sergeant Majoor Lieuwe van der Veen kgf 104154) herdacht. Er schijnt toch een Judas tussen ons te huizen. Bah! Staan 2 mark af voor meer eten. De onderofficier heeft uitgerekend dat we 36 pond boter, 12 pond havermout, bonen, erwten en 6 pond vlees te weinig hebben ontvangen. Dit krijgen we nu. Het fundament van de barakken is 9 ½ cm te kort gemetseld. Dit hebben wij niet gedaan.
Of is het nu geen sabotage ?
Gerucht gaat dat de verloven van de Wehrmacht zijn stopgezet.

Vrijdag 6 augustus 1943
Dokter in het kamp geweest. Hamburg 80.000 doden. Ultimatum aan Hitler: capituleren. Duitse troepen verlaten Italië naar Griekenland. Lijkenpest in Hamburg. Orel gevallen. Wat een geruchten! Vanavond pudding gehad; smaakte goed, hoewel niet te definiëren.
Mijn broek gemaakt. 300.000 gevangenen bij Orel. Vandaag alleen brood met boter.

Zaterdag 7 augustus 1943
Goed geslapen. Veel mensen diarree. Jerphanion (fourier Jacques Jerphanion kgf 104192) afgekeurd door zijn hart. Een flesje bier gedronken, niet lekker.
's Middags aardappelen geschild, boontjes afgehaald. Bezoek van de Hauptmann.
De post zegt, dat er pakketten in Drossen liggen. Fengler zou ze halen. Iedereen is zeer benieuwd.
Gekaart om Lagergeld (kampgeld). Dit is prettiger dan om niets. Natuurlijk heb ik verloren. Om 21.30 uur naar bed. Als het donker wordt, moeten de schapen het hok in en gaat dit dan op slot met alle geneugten van dien.
De eerste dag van de 2de maandelijkse periode is om.

Zondag 8 augustus 1943
Het is weer zondag: de veertiende. Kwam er maar eens een eind aan. Het hangt me zo de keel uit. En nu op zondag, bij dit mooie weer bij Dineke en de jongens te zijn, dat is toch maar het fijnste wat je kunt hebben. En hier, bah! Een half uur later regen en het bleef regen. Weer een kaart geschreven en een pakketkaart. Wanneer horen wij nu eens wat. Gekaart met Brouwer, van der Laan en Ligtelijn (circa 1 RM gewonnen).
Milaan, Genua en Turijn gebombardeerd. Verzoek doorgezonden nu in het Duits.

Maandag 9 augustus 1943
Regen, toch werken. Gerucht gaat dat Rijksdag bijeenkomt. Ik ben benieuwd.
De onderofficier zegt dat ik tot vanavond kan besluiten toe te treden tot de Nederlandse SS en zo niet, werd ik beschouwd als een luie werker. Dit in verband met mijn ingediende verzoek.

Ben vroeg naar bed gegaan (koorts en diarree). Bij het avondappèl zou de onderofficier het verzoek doorzenden. Van ’s middags was weer eens loos alarm.

Dinsdag 10 augustus 1943
Nog Diarree. Gelukkig vanavond pap (macaroni) gehad. Gerucht gaat dat op Italië Amerikanen zijn geland. De hele dag naar de WC gehold.

Woensdag 11 augustus 1943
Diarree wat over. Geen bijzonderheden. Bij het avondappèl verkondigde de onderofficier dat er 60% goede werkers vlug naar Holland terug gingen, dus we moesten goed ons best doen. Er zijn er die het geloven. Volgens zijn zeggen kon je in Holland de straat plaveien met arbeidslozen.

Donderdag 12 augustus 1943
De hele nacht geregend. Wat brengt deze dag? Niet veel bijzonders. Weer 2 RM geofferd, de andere 200 zijn al op. Hiervan 100 voor een vat bier. Ben hierover niet te spreken. Weer aardappels geschild en boontjes schoongemaakt.
Geruchten gaan dat we 1 oktober naar huis gaan. Was het maar waar!

Vrijdag 13 augustus 1943
Geruchten over 1 oktober houden aan. Neurenberg gebombardeerd. Overigens niets bijzonders.

Zaterdag 14 augustus 1943
Regen, toch werken met twee keer onderbreking. Om 12.30 bij het eten stond er een luidspreker in de eetzaal. We hebben muziek, doch appreciëren dit niet.
Portie eten was lekker, heb er zelf boter bij gedaan. Mosterd, peper, paprika, inkt, potloden en aanzichtkaarten, bier. We kunnen ons geld kwijt.
Geen nieuws. De 100ste dag is om.

Zondag 15 augustus 1943
De 101e dag. Smakelijk gegeten. Lekkere pap. Kalme dag. Goede geest.
Een doosje lucifers gekocht voor 5 pfennig. Zullen we deze week nu eens bericht krijgen?

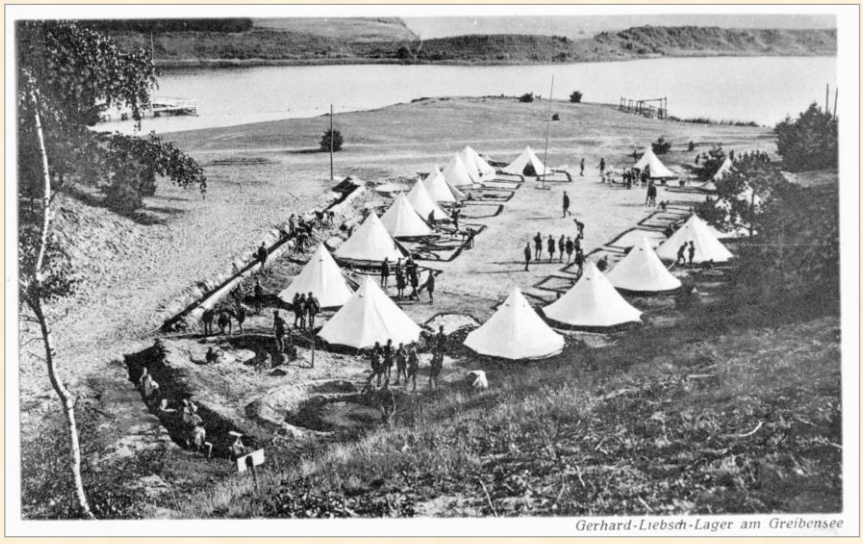

Twee “aanzichtkaarten” die blijkens de stempels op de achterzijde werden meegenomen naar Stalag XI-a Altengrabow (foto en collectie E. van der Most).

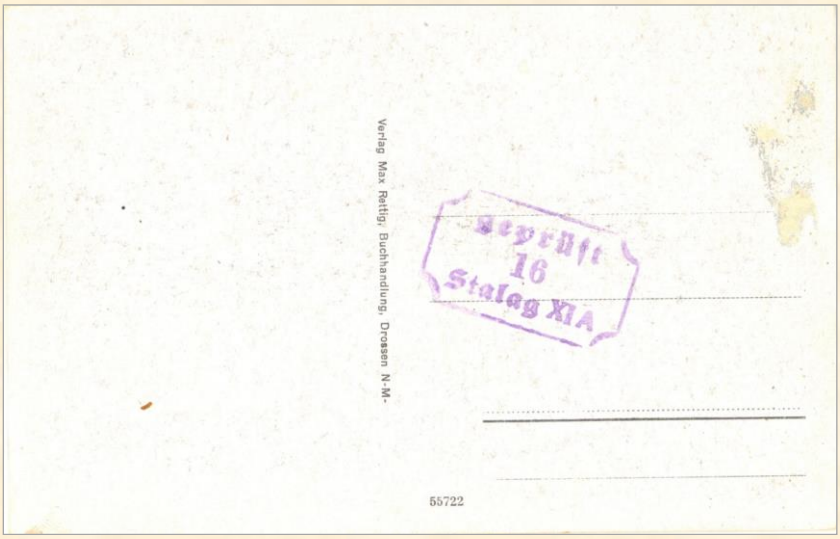

Achterzijde met stempel “Geprüft Stalag XI A” (foto en collectie E. van der Most).

Maandag 16 augustus 1943
Weer gewerkt. Tien sigaretten geruild voor scheermesjes. Geroddel over eten delen van Van der Laan, A., A., Evers en Van Dijk. Misselijk. Gerucht gaat dat we 1 oktober naar huis gaan. Sigaretten geruild voor schoensmeer en brood. Heb ik meer aan. Voor onze tafel geen brood. Dit komt morgenochtend op het werk. Luidspreker is weer weggehaald door Fengler.

Dinsdag 17 augustus 1943
Vrij goed weer. Broodkwestie ben ik benieuwd naar. Is in orde gekomen.
Mathijssen (Sergeant Jan Mathijssen kgf 104221) vertelde onder het aardappelschillen heel aardig over Japan. Een klein stukje worst. Weer geen post. Hele dag “gekiepkard”.

Woensdag 18 augustus 1943
Warm weer. Weinig eten. Koks weer eens uit de keuken. Hoog bezoek op het werk. Tandartsmensen komen om 22.00 uur pas terug. Stukje kaas geruild voor 5 sigaretten. Heb ik meer aan. Nog steeds geen post. Berlijn vannacht gebombardeerd? Sicilië weer eens gevallen.

Donderdag 19 augustus 1943
Warm weer. Vanmorgen mijn knie gestoten aan de lorrie. Zeer pijnlijk. Kon vanmiddag niet werken. Terug naar het lager. Van der Laan, Mathijssen en Hoogeboom (Fourier R.H. Hoogenboom kgf 104185) gaan 20 augustus 1943 naar het Lazarett. Het eten was van smaak goed, maar erg waterig. Hopelijk vanavond beter. Van Sicilië staat nu in de krant, dus het is waar. Wat zal er nu verder gebeuren? Laat er spoedig een einde komen aan deze ellende.

Vrijdag 20 juli 1943
Warme dag. Kamerwacht eetzaal. Knie nog pijnlijk. Overigens geen nieuws. 's Avonds wat post, niet voor mij. Veel officieren op het terrein geweest, allen partijmensen. Was gedaan.

Zaterdag 21 augustus 1943
Mooi weer. Berlijn 4 dagen en nachten gebombardeerd. Eten smakelijk.
3 RM gestort voor bier en sigaretten. Om 14.00 uur baden, daarna aardappels schillen. Gekaart en enige bekers bier (donker) gedronken, was lekker.
's Avonds middageten en een schaaltje pap, beslist goed. Enige Korporaals stellen voor steeds de was te doen voor enige sigaretten. Hier wordt zwaar over gekletst met resultaat nihil. Om 21.30 uur naar bed. Hoor in de verte klokgelui.

Zondag 22 augustus 1943
Schitterend weer. Sokken gestopt. Been nog pijnlijk. Zou deze dag nu eens wat nieuws brengen? De ene broer Annevelink ruilt boter voor een sigaret bij de andere broer. Evengoed wordt er gesproken over kameraadschap. Een stelletje boerenpaarden hebben gebaad in de Greibensee. Eten ging wel. Een flinke portie boter allen gekregen, circa 1 ons per man. Dat was fijn. Wat gekaart en om 21.30 uur naar bed.

Maandag 23 augustus 1943
Weer killer. De onderofficier heeft een gesprek over vrede. Deze gedachte schijnt in het volk te leven. Was het maar waar. We hebben weer eens monnikenwerk verricht. De graverij moest weer eens opnieuw gedaan worden. Er was weer eens verkeerd gemeten, waardoor we weer dubbel werk hadden. Charkov is gevallen. 's Avonds geschild en vroeg naar bed.

Dinsdag 24 augustus 1943
Vannacht luchtalarm. Weer Berlijn gebombardeerd. Naar Drossen geweest met auto. Stenen geladen en gelost (verheven). Charkoff is waar. Een Oberluitenant geweest en we krijgen nu een keuken in het kamp met eigen koks. Het zal mij benieuwen.

Woensdag 25 augustus 1943
Warm weer. De onderofficier is wild, alle gunsten worden ingetrokken. Om 21.00 uur naar bed. De onderofficier noemde ons tuig. Wij weten niet waarom. Nog meer mooie benamingen gekregen, wij onder andere zwijnhonden, dolle armee en alles moest werken.

Donderdag 26 augustus 1943
Inderdaad moest alles werken, zelfs Jerphanion, afgekeurd voor zijn hart. Schande!
Posten hebben scherpe orders. Wat een tijd. Kwam er maar een Duits officier, dan konden we ons beklagen. Himmler minister van Binnenlandse zaken. Om 21.00 uur naar bed.
We krijgen weer radio. Zondag om 10 uur moeten wij een keuken bouwen.
Dat is het toppunt.

Vrijdag 27 augustus 1943
Goed weer. Weer een nieuwe week. Wat brengt deze? Zou ik nu eens bericht krijgen van mijn vrouwtje en jongens? Dat hoop ik van harte.
Om 12.30 uur kregen we de mededeling dat al onze verzonden post zoek is. Ik geloof, dat dit een nieuw idee is van de onderofficier. Onze stemming is mineur. Weer stenen, banken en cement gelost. Wat zijn we gezakt. We hebben weer eens om 21.30 uur appèl.

Zaterdag 28 augustus 1943
Kil weer. Een clandestiene brief van een Wachtmeester bevatte de mededeling dat op 15 augustus 1943 nog geen kaarten en brieven van ons in Holland zijn gekomen. Het verhaal van de onderofficier is waar. Robart (Duitser) wilde mijn nummer weten van een wachtmeester der cavalerie, omdat ik niet hard genoeg werkte. Een keuken en kelder in het kamp gebouwd. Eigen koks gaan weer eens koken. Voor hoelang?
We hebben weer een luidspreker.

Er bevinden zich in dit gebied nabij de Greibensee tegenwoordig nog enkele funderingen en een schuilkelder, die waarschijnlijk van het voormalige kamp zijn geweest.

Kelder op het terrein van Kdo Greibensee [13)]
(http://www.korczakowo.org/greibensee, foto Maciej Kondrad).

De exacte plaats van het Arbeitskommando Greibensee kon aan de hand van de website www.mapy.geoportal.gov.pl achterhaald worden, nadat de locatie op basis van oude ansichtkaarten al globaal bepaald was.

13 Tijdens een bezoek van het terrein in 2017 werd deze kelder aangetroffen als stortplaats voor afval. Het terrein is bovendien recentelijk intensief onderzocht met metaaldetectoren.

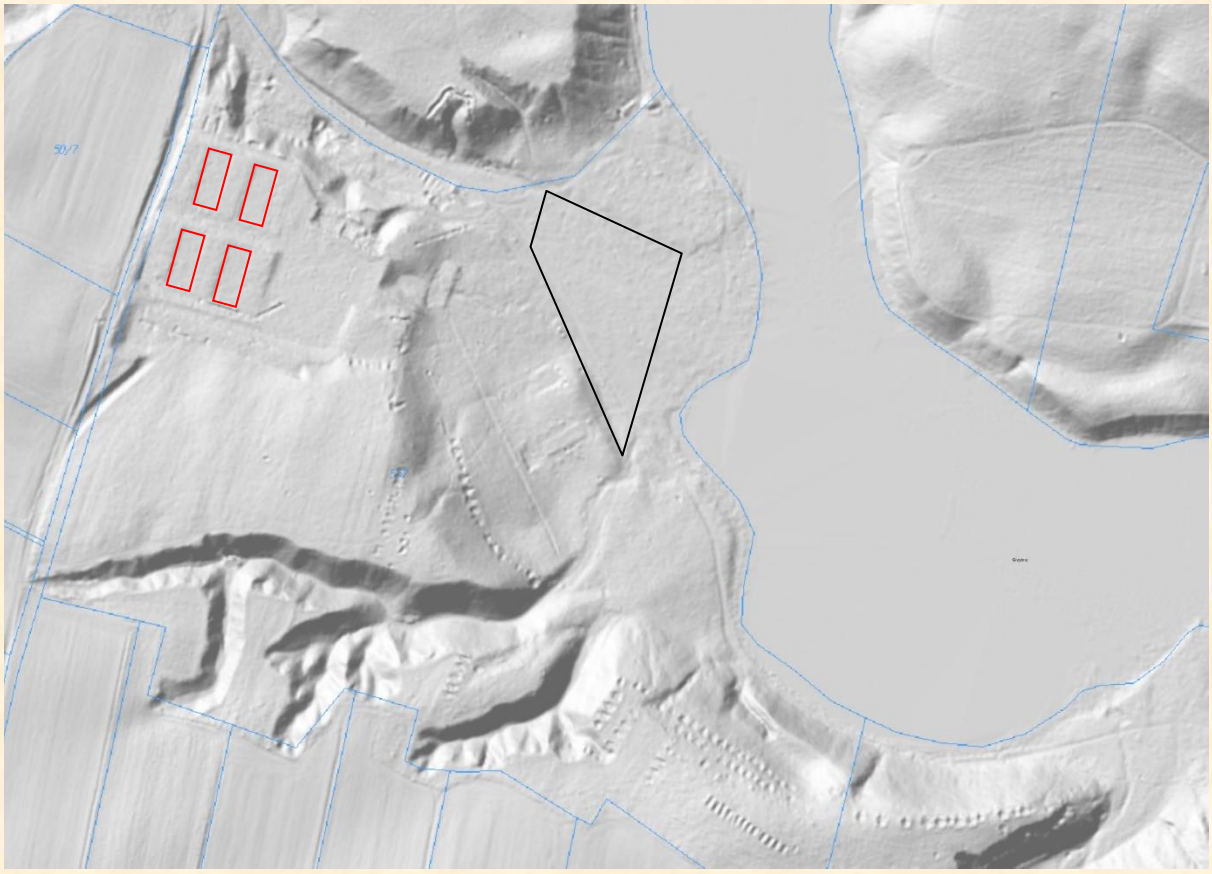

Opname GeoPortal 2020 met onder meer de resten van vier barakken (rood) en van de voormalige tentenkampen (zwart) (bron: https://mapy.geoportal.gov.pl/imap/Imgp_2.html?gpmap=gp0). [14)]

Zondag 29 augustus 1943
Regenweer. We mogen weer schrijven. Zou deze nu doorkomen? Ik hoop het van harte, want dit is bij de beesten af. Zullen een verzoek indienen om de commandant van het Stamlager (III-b Fürstenberg) te mogen spreken. De onderofficier zegt nu, dat de post nu in Berlijn ligt.
Koning Boris van Bulgarije overleden. Heb nogal wat verloren met pandoeren, ongeveer 3 ½ RM. Om 21.00 uur appèl en onder de wol.

Maandag 30 augustus 1943
Vannacht zes maal eruit geweest om te plassen. Komt vast van de pap. Het was drukke nering vannacht. Kil, mistig weer. Onweer, een uur geschuild. Verder geen nieuws. Limburgse kaas gehad en jam en suiker. Heb de jam geruild voor de kaas met Brouwer. De kaas stinkt erg, maar is heerlijk pittig en voedzaam. De man, die het aan zijn nieren heeft, mankeert niets volgende de onderofficier. Toch heeft hij bloed in zijn urine. Het wordt tijd, dat er hier eens een behoorlijke autoriteit komt. Nu mag hij morgen naar de dokter.

Dinsdag 31 augustus 1943
H.M. de Koningin heden 63 jaar. De laatste verjaardag in ballingschap. Laten we hopen op daverende dingen. Om 12.30 uur herdacht en het Wilhelmus gezongen.
Slecht weer. Twee heren (van de Cao) gingen vechten. Beschaving!

14 Met dank aan Maciej Kondrad uit Zielona Gora, Polen, die mij op deze website attendeerde en verdere gegevens betreffende Greibensee aanleverde.

Woensdag 1 september 1943
Vrij goed weer. Geen bijzonderheden. Station Oost in Berlijn gebombardeerd.
Om 18.30 uur konden we nog een auto met stenen lossen.
We blijven hier nog vier weken zegt de onderofficier. Waarheen dan?

Donderdag 2 september 1943
Kil, mistig weer. Ben kamerwacht, eten halen en eten delen, dus druk genoeg.
Moeten van de onderofficier die paar dagen, dat we hier nog zijn, goed werken.
Mijn bed naar voren getrokken vanwege lekkage, Het zal wel weer eens gemaakt worden. Nog geen geld gebeurd, daar zijn ze niet vlug mee. Wel alles eisen, doch voor de rest: ho maar!
Maar onze tijd komt ook, want hoe zwaar ook de dag, hoe moeilijk de scheiding, toch komen we elke dag dichter bij de bevrijding!

Vrijdag 3 september 1943
Mistig weer. Geld gebeurd, te weinig. De onderofficier maakte een fout. Ik mocht niet reclameren. Later was hij blij, dat ik het er maar bij liet. Ik 22,80 RM in plaats van 25.20 RM. Wij ontdekten zelf dat de fout tussen van der Zee (Sergeant Majoor Heere van der Zee kgf 104217) en mij zat. De zaak is goed geregeld. Nu kunnen we aardappelen en erwten en rode kool kopen. Hiervoor 6 RM geofferd per man.
Amerikanen en Engelsen geland, volgens de radio, in Italië. Er wordt hevig gevochten. Laat ons hopen dat dit het einde mag zijn. Volgens berichten, hier ontvangen, zouden 18 augustus 1943 de pakketkaarten thuis ontvangen zijn. Wij zijn benieuwd. Er zijn circa 20 pakketten aangekomen volgens de onderofficier.

Zaterdag 4 september 1943
Kil weer. Veel optimisme vanwege Italië. Nu, het geeft de burger moed.
24 pakketten aangekomen, onder andere voor Ligtelijn. Nu zullen de mijne ook wel gauw komen. Vol verwachting klopt mijn hart. Weer koolrabi gegeten met wortelen.
Daar wordt je toch gaar van. De luidspreker weer weggehaald. ’s Avonds weinig eten.
Om 20.30 uur kwam een Hauptmann en we konden weer eens verzoeken indienen.
Behandeling traktaat van Genève ambtenaren (CCD e.d.). Zal wel weer niets uithalen.
Om 22.00 uur avondappèl.

Zondag 5 september 1943
Donker weer. Mijn was gedaan. Om 10.00 uur inspectie over de werkbroeken door de onderofficier. Verschillenden moeten oude broek inleveren voor reparatie van de anderen. Deze krijgen een andere broek. Hevige discussies over de verzoeken-indienerij.
Dineke zal nu wel (het is 10.30 uur) aan de koffie zitten met de jongens. Smakelijke koffie hoor lieverds. Ik kom gauw meedrinken, want het gaat goed. Het hangt me hier de keel uit, nee, niet te beschrijven. Vandaag of morgen piep ik hem, als ik niet gauw bericht krijg, want die onzekerheid maakt je beroerd. Nu weer een kar stenen gehaald voor een oven in de keuken.
Zondagsrust!
De zogenaamde nieuwe kleding bestaat uit opgelapte oude broeken van allerlei nationaliteiten. De stakkers zijn er nog trots op (sommigen zijn al 45 jaar). Bah!
Weer een verzoek ingediend. Nu naar aanleiding van het bezoek van de Hauptmann.
Weer een kaart geschreven en pakketkaart, nu met het Rode Kruisnummer (220051).
Wat gekaart en om 17.30 uur een schaaltje pap gegeten met jam, want mijn suiker was op. Was smakelijk. De kascommissie heeft verslag uitgebracht, er waren nog 499 RM in kas en alles is

betaald, dus gunstig. Verder een rotdag geweest. Schoten ze nog maar harder op, je wordt er gaar van. Enfin, de dag is weer om. Morgen weer naar de kiepkar.

Maandag 6 september 1943
Zeven plaatsen in Italië veroverd. Orel-sector vrijgegeven. Tagarof(?) genomen door de Russen. Alle papier ingeleverd, in verband met brief Mathijssen aan de Zweedse gezant. Een post schoot zijn geweer over het terrein af. Een stommiteit die goed afliep. Ook de gewone marken inleveren. De onderofficieren gaan weg. Wanneer? Mooi weer. 29 plaatsen om Berlijn gebombardeerd. Daar moeten ze ook wat incasseren. Vanavond twee keer kortsluiting gehad. Stagnatie aardappelschillen.

Dinsdag 7 september 1943
Goed weer. De onderofficier heeft namens de aannemer verklaard, dat de arbeidsprestatie voor zaterdag moet worden opgevoerd, anders gaan we naar Altengrabow terug.
De Don-bocht is door de Duitsers ontruimd, volgens gerucht. Eigenaardig, dat je nooit de bron van de geruchten kunt vinden.
Er schijnen weer pakjes in Drossen te zijn. Ik ben benieuwd. De vijfde maand begonnen.

Woensdag 8 september 1943
We moeten werken op volle toeren. Het is weer eens feest. Ben nu aan het barakken rijden. Weer acht man een pakje. De Russen rukken op het gehele front op. München gebombardeerd. In Italië gaan de Amerikanen en Engelsen vooruit. Hier zijn nog 20 Duitse divisies. Nieuw-Guinea bezet door de Amerikanen. Een uur geschuild voor onweer.

Donderdag 9 september 1943
Vrij goed weer. Barakken gereden. Italië gecapituleerd. Stalino in Rusland door de Duitsers volgens plan ontruimd. Het gaat richting Vrede (Hoera!).
Een paar klompen gekregen, 50 sigaretten de overige komen nog. 5 (sigaretten) geruild voor een stuk leverworst. In bed gekletst met Brouwer en nodigde zich uit met zijn gezin om mij te bezoeken op 2e Kerstdag. Hij is welkom.

Vrijdag 10 september 1943
Goed weer. Kroatië kiest kant van geallieerden. Mussolini in arrest.
Er zijn weer 6 zakken met pakjes. We hopen er bij te zijn. Mosterd krijgen we ook.
Van de voerman een boterham gekregen. Deze smaakte best, niet zuur met reuzel en leverworst. Beter dan die snertmargarine. De mosterd is voor twee maanden. Vandaag aardappelen gegeten met erwten (de erwten waren van ons zelf). Dus vandaag officieel geen groente.

Zaterdag 11 september 1943
Mooi weer. Hoera, ook een pakje voor mij! Eindelijk een teken van leven en fijne spullen! Bruine bonen, meel, suiker, vet, rookvlees, koek, koekjes, rokerij, zeep, zout. Dank je wel, lievelingen!
Vanmiddag moeten werken. Barakken rijden. Enfin, anders had ik moeten schillen, dus erg is het niet. Hitler heeft gisteren een rede gehouden. Mannen tot en met 59 jaar moeten zich melden. Italië vecht tegen Duitsland (wat een chaos). Om 21.30 uur appèl (werd afgenomen door een schildwacht). Dat is nu de hoog geroemde discipline.
In de barak heerst een opgewekte stemming.

Zondag 12 september 1943
Weer zondag. Nu weet ik wat te schrijven. Ga eerst mijn onderbroek stoppen. Is gebeurd. Lekker ontbeten. Brood met vet, rookvlees of koek, echt fijn. Vanmiddag geschreven en pannenkoekjes gegeten (heerlijk). Vanavond pap met Hollandse suiker, een reuze dag.
Italië willigt alle eisen van Amerika in, uitlevering van vloot en koopvaardijschepen, luchtvaart. De debacle is daar volkomen. Duitsland heeft Rome nog goed in zijn macht. Ben erg benieuwd naar de komende ontwikkeling. Gepandoerd. Albanië door Duitsland bezet.

Maandag 13 september 1943
Mooi weer. Mussolini ontzet door Duitse valschermjagers was het bericht. Overigens geen nieuws. Broek gestopt en mijn schoen gemaakt. L. en V. raken slaags om een aardappel. Heren?

Dinsdag 14 september 1943
Ontwaken met regen en onweer. Wat brengt de dag? Weer barakken rijden of wat anders. Het eerste is gebeurd. 3 sigaretten geruild voor worst (heb ik meer aan).
Geen bijzonderheden.

Woensdag 15 september 1943
Warm weer. Vandaag 19 jaar onderofficier. De voerman noemen ze hier *"Koetse"*.
Paarden naar rechts roept hij: *"Heute"*
Paarden naar links roept hij: *"Hi He"*
Paarden vooruit roept hij: *"Loos of Hooi"*
Paarden stappen, roept hij: *"Prrrr"*
Paarden achteruit roept hij: *"Sep"*

De paarden hebben geen broek aan, maar remmen af met de nek, dat is een eigenaardig gezicht en ik geloof, dat het meer van de paarden vergt. In Fürstenberg zijn Italiaanse krijgsgevangenen aangekomen. Onze verzoeken teruggekregen met de mededeling, dat we deze bij Generaal Christiaansen moesten indienen. Lijkt mij raar.

Donderdag 16 september 1943
Mooi weer. Volgens de onderofficier zijn we vrijgegeven door de Duitse Wehrmacht, alleen is het wachten op generaal Christiaansen, die toestemming moet verlenen om in Holland te worden toegelaten en dit zou wel eens niet gebeuren vanwege de werkeloosheid. Dat van die verzoeken is waar, alleen wachten tot de volgende week woensdag en bij goede arbeid. Verder geen nieuws.

Vrijdag 17 september 1943
Weer een nieuwe week. Wat brengt deze? De twintigste week, zou deze ons heil brengen of post? Vrij goed weer. Duitsland beschouwt de landing in Italië als een afleidingsmanoeuvre en verwacht een invasie in het Westen. Het is niet te hopen. In Rusland is weer een plaats (Mariopol) gevallen. Vanavond kwark gegeten, dit genomen met suiker is een lekkernij.

Zaterdag 18 september 1943
Vrij goed weer. 200 pakketten aangekomen in Fürstenberg. Worden maandag of dinsdag gehaald (5 Kg). Vandaag de bonte specht aan het werk gezien, werkelijk aardig. Ook een valk gezien met twee loodsmannetjes (twee kleine vogeltjes). Weer wat pannenkoekjes laten bakken, heerlijk! De was gedaan en wat gekaart.

Zondag 19 september 1943
Mooi weer. Ben wat verkouden. Vannacht wel vijf keer eruit geweest om te plassen. Niet leuk. Een kalme dag gehad. Pannenkoekjes laten bakken. Weer een kaart geschreven aan mijn vrouwtje en jongens. Was ik er maar bij. Wanneer? Met Kerstmis!!!

Maandag 20 september 1943
Om 11.00 uur uitgeregend, tot 12.30 uur. De pakjes komen woensdag, misschien dinsdag, dus hopen we op zaterdag. Het zuidelijke deel van Italië is ontruimd door de Duitsers. In Rusland gaan ze door met planmatig achteruit te gaan. Weer enige mensen post ontvangen met een adres erop van een ander detachement. Van onze post schijnt nog niets over te zijn. Wat zou de reden toch zijn? Wij begrijpen het niet. Vanavond de Feldwebel geweest en deze deelde mede, dat we circa 15 oktober weg gingen en het dus niet nodig was om te verzoeken als onderofficier behandeld te worden, temeer, daar we vrijwillig bereid waren te werken. Hoe is het mogelijk!

Dinsdag 21 september 1943
Pakketten nog niet gehaald. Hauptmann geweest. We werkten niet hard genoeg.
We bleven tot het einde van het voor ons uitgezochte werk, dan gingen we terug naar Altengrabow en konden we opnieuw beslissen of we wilden werken, ja of neen. Ook hij sprak dat we nu vrijwillig werkten (zwendel). Stalin heeft gezegd binnen zeven dagen door Duitse grens te zijn. Op negen plaatsen is het oostfront doorgebroken. In 24 uur 120 dorpen en 7 steden door de Russen veroverd.

Woensdag 22 september 1943
Weer eens aan de schop. De onderofficier gaat weg. We kunnen verzoeken indienen, bijvoorbeeld de 45-jarigen, maar het heeft geen zin, want als het werk klaar is gaan we toch naar Holland. Als je aanleg hebt om gek te worden, zou je van al dit gedoe (de ene dag dit, de andere dag dat) het wel worden. De pakjes uit Fürstenberg komen nu vermoedelijk zaterdag (medewerking). Sardinië is bezet, Corsica ook.

Donderdag 23 september 1943
Kil weer. De pakketten worden vandaag gehaald uit Fürstenberg. We zijn geweldig nieuwsgierig. Nog 3 zakken met pakken aangekomen. Kwam er nu maar eens post. Laten we hopen. Geen post. De pakketten zijn aangekomen. Zij, die nog geen pakket hadden ontvangen, kregen er een. Wel aardig. Dit in verband met het late uur. Berlijn weer gebombardeerd.

Vrijdag 24 september 1943
Vrij goed weer. De Russen zijn 70 Km voorbij Smolensk. Kiev wordt ontruimd.
Het gaat goed. Morgen de pakketten. De onderofficier gaat morgen weg. De nieuwe is een dominee. Hier is alles mogelijk. Mijn pols verzwikt, is wat pijnlijk en dik. Ben nu aan het planeren. Vandaag is weer geweldig de lijn getrokken. Bij het stenen lossen zongen we vaderlandse liederen, dit werd verboden door de bouwleiding. Het gaat steeds beter.

Zaterdag 25 september 1943
Half vijf met zijn twaalven naar Drossen. Daar een wagon stenen lossen. Hierbij heb ik mijn knie bezeerd op de spoorlijn. Erg pijnlijk. Heb een drukverband omgelegd van der Vin (Korporaal E.M.J. de Vin kgf 104122) en nu gaat het iets beter.
Smolensk is gevallen. Kiev ontruimd. Mannheim, Münster en Friedrichshafen gebombardeerd.
Er zijn weer vier zakken met pakjes. Vrij goed weer. Dreigt naar regen.

Eindelijk bericht van huis van 18 augustus 1943. Gelukkig alles goed.

Zondag 26 september 1943
Weer zondag. Knie iets minder pijnlijk. Regen, ook de gehele nacht. Weer een brief gekregen om te schrijven. Zou deze nu eens doorkomen? Gedeelte van een Rode Kruispakje gekregen: 1 bus melkpoeder, 1 pond margarine, 2 pakjes sigaretten, 2 blik corned beef, 1 zak klontjes, 1 stuk chocolade, pruimen, soep, zeep, biscuit, peper en zout, lucifers. Er zijn nog 5 blikjes en 1 pakje sigaretten achtergehouden plus een heel pakket. Heb poging gedaan een brief zo weg te sturen. Nood breekt wet.

Maandag 27 september 1943
Kil weer. Geen bijzonderheden.

Dinsdag 28 september 1943
Goed weer. Kiev omsingeld. Een blikje zalm ontvangen. Lekker gegeten. Wat mokka gemaakt, gesmuld. Rust gehad met mijn knie.

Woensdag 29 september 1943
Aardig weer. Geen nieuws. Nog 16 sigaretten ontvangen.

Donderdag 30 september 1943
Aardig weer. Weer gespit. Noorwegen bezet door de Amerikanen. Een busje gehakt ontvangen.

Vrijdag 1 oktober 1943
22 jaar in dienst. Een blikje zalm geruild voor tien sigaretten. Ik heb meer aan zalm.
Verder geen bijzonderheden.

Zaterdag 2 oktober 1943
Goed weer. Er wordt gedreigd, indien niet harder wordt gewerkt, terug naar het Lager, minder eten e.d. Weer een busje zalm op de kop getikt voor tien sigaretten.
Napels gevallen. Uit het pakket gekregen chocolade, busje koffie en lever, peper en zout, suiker, melkpoeder, lucifers, biscuit.

Zondag 3 oktober 1943
Weer zondag. Mooi weer. Kiev gevallen. Gomel gevallen (tussen Smolensk en Minsk).
Inspectie gehad van de Feldwebel. 11.30 uur aantreden. Veel gesnoept. Daar heb je toch behoefte aan, want iedereen doet het. Mokka maken is een geliefde bezigheid.
Koebanbruggenhoofd vrijgegeven. Medan bezet, idem Nieuw Guinea door Australische troepen. In Italië opmars in noordwestelijke richting. Hevige afweerslag in Rusland tussen Minsk en Smolensk.

Maandag 4 oktober 1943
De klok een uur verzet. Mooi weer. Werken nu van 06.00 uur tot ’s avonds 17.30 uur.
Zware afweergevechten bij Minsk. Weer een bus boter gehad.

Dinsdag 5 oktober 1943
Kil weer. Acht zakken met pakjes aangekomen. Ook voor mij. Wordt morgen uitgereikt.
Ter hoogte van Corsica landingen op Italië. Het gaat goed.

Verberk (Wachtmeester Th.J. Verberk kgf 104214) heeft een paar zolen onder mijn schoenen gezet. Werken nu van 06.00 uur tot 17.30 uur. Nog geen geld gebeurd.
We kunnen weer een verzoek indienen om als onderofficier behandeld te worden.

Woensdag 6 oktober 1943
Mooi weer. Pakjes ontvangen. Zeer in mijn schik. Dank je wel, lievelingen.
Gerucht gaat dat Rome, Narvik door de Amerikanen is bezet. Denemarken gedeeltelijk ontruimd. Standje gehad (allemaal) van de onderofficier, moeten beter werken.

Donderdag 7 oktober 1943
Mooi weer. 43 man gaan in zee met een verzoek om als onderofficier behandeld te worden. We krijgen minder eten, omdat we niet hard genoeg werken. Voor 10 sigaretten een blik sardines geruild. Het was lekker. Verder geen nieuws. Vijf maanden in het gevang.

Vrijdag 8 oktober 1943
Vrijdag, weer een nieuwe week begint. Gerucht gaat, dat ze 20 Km de Poolse grens zijn overschreden. Lijkt me raar. Verder geen nieuws, alleen volgende week moeten er 30 man naar een ander Lager. Het zal mij benieuwen.

Zaterdag 9 oktober 1943
Vannacht gevroren. Het was koud. Verder mooi weer. Was gedaan en havermout gekookt, gesmuld. Om 21.00 uur naar bed.

Zondag 10 oktober 1943
Vannacht wakker geworden, doordat er een muis in Brink (Sergeant Majoor J. van Brink kgf 104162) zijn mouw liep en deze hem, terwijl hij op zijn buik tippelde dood maakte.
Ja, het is wel erg die muizenplaag. In de andere barak is het nog beroerder, daar hebben ze ratten. Nu hebben we een kleine kat en die vangt ze geweldig, maar het helpt niet veel.
Tot half 9 op bed gelegen, daarna mijn broek weer eens doorgestopt. Het is, hoewel het gevroren heeft vannacht, prachtig weer. Enfin, het is weer zondag en we zullen wel weer mogen schrijven. Alleen deze vraag beheerst ons allen: zal deze nu zijn doel bereiken?
Van het Nederlandse Rode Kruis kunnen we nu studiemateriaal krijgen, schrijfpapier, tekenbehoeften, e.d. Ik weet nog niet hoe hierop wordt gereageerd. Het Nederlandse Rode Kruis laat anders wel wat laat van zich horen. Dat valt ons allen ontzettend tegen en de stemming ten opzichte van dit lichaam is verbitterd.
Dan is het Internationale Rode Kruis vlugger geweest, daarvan hebben we nu twee pakjes gehad. Nu zullen we allen een brief schrijven naar het Nederlandse Rode Kruis om onze vrouwen gerust te stellen en omtrent bericht van deze. Het zal ons erg benieuwen.
Koebanbruggenhoofd gevallen. Amerikaanse vliegtuigen geland in Zweden. Lijkt me erg gezocht.

Maandag 11 oktober 1943
Mooi koud weer. Zweden schijnt de diplomatieke betrekkingen met Duitsland verbroken te hebben. Verder geen nieuws.

Dinsdag 12 oktober 1943
Guur, koud weer. Vandaag wortelen *(Möhren)* ingekuild. Ook gezorgd voor mondvoorraad, want we krijgen minder eten. Vanavond havermout gegeten. Morgenavond maak ik snert van erwten, prei, aardappelen en boter. Zal wel smaken.
Verder geen nieuws, alleen een kachel in de barak gekregen.

Woensdag 13 oktober 1943
Koud, mooi weer. Veel pakjes. 79 man waren gelukkig.

Donderdag 14 oktober 1943
Goed weer. Aardappelen gekookt en gebakken. Een kaart en een brief van Dineke gehad. Dat is fijn! Velen hadden post.

Vrijdag 15 oktober 1943
Guur, koud weer. Weinig eten. Alles rooft piepers en wortelen om te bikken.
Krijgen veel minder te eten.

Zaterdag 16-10-943
Van der Laan en Hoogeboom terug uit het Lazarett. Geen nieuws.
Regenachtig weer. Half 9 appèl vanwege de vele slapers van gisteravond.

Zondag 17 oktober 1943
Weer zondag. Prachtig weer. Iedereen kookt op de kachel. Ik heb pruimen opstaan en zal vanavond pap koken. Het zal best smaken.
We kunnen weer een kaart schrijven. Veder geen nieuws.

Maandag 18 oktober 1943
Mooi weer. Ben zaalchef geworden in plaats van Kroeskop. Verder geen nieuws.

Dinsdag 19 oktober 1943
Enige regen. De eerste kritiek op de verdeling is daar. Veer (Wachtmeester A.J. de Veer kgf 104114) had een kapje brood en zijn buurman niet. Ik heb hem gepast geantwoord. Geen nieuws verder. Het is akelig stil wat de berichten over de oorlog betreffen. We denken maar, geen bericht, goed bericht. Nog geen post, wanneer weer?

Woensdag 20 oktober 1943
Mistig weer. Weer allen een waarschuwing gehad om beter te arbeiden. Weer dreigementen en beloften. Tien zakken met pakjes gekomen, niets voor mij. Weer geen suiker en jam gehad, morgen. Het zal ons benieuwen.
Roosevelt, Churchill en Stalin in Moskou. Gerucht gaat over vredesonderhandelingen. Hannover gebombardeerd.

Donderdag 21 oktober 1943
Goed weer. Krijgen binnenkort 200 sigaretten van een of ander Rode Kruis. Niet het Nederlandse (daarvoor bestaan we zeker niet!). Weer 5 zakken met pakjes. We hopen in stilte. Vandaag hebben we wat beter gewerkt volgens de onderofficier (niet harder dan anders!). We mogen zaterdag in het huis baden. Dit wordt dan de eerste keer gedurende ons verblijf hier. Wat een organisatie! Vandaag jam, suiker, leverworst en dubbele portie boter. Brink (Sergeant Majoor J. van Brink kgf 104162) weggestuurd voor wortelen drukken.

Vrijdag 22 oktober 1943
Goed weer. Weer 10 zakken met pakjes. Geen voor mij. Wortelen ingekuild. De *Verwalter* haalde een blunder door te beweren, dat er wortelen *(Möhren)* in mijn overjas zaten, hetgeen niet waar was. Ik heb hem in ongezouten bewoordingen gezegd, dat ik me door wie dan ook en zeker niet door mijn vijand, voor dief liet uitmaken. Nooit heb ik iemand zo stom zien kijken als die vent en hij kwam later zijn excuus aanbieden. Ik heb hem alleen toen maar aangekeken.

Zaterdag 23 oktober 1943
Goed weer. We hebben ons vanmiddag kunnen wassen. 20 sigaretten ontvangen. Kassel gebombardeerd volgens de post. Half 9 appèl. Een pakje gestolen, dit heeft vermoedelijk een loodgietersjongen gedaan. Naar de afloop van het onderzoek zijn we zeer benieuwd.

Zondag 24 oktober 1943
Weer zondag. Mooi, zacht weer. Vannacht horen vliegen, bombarderen en luchtalarm. Het is nog oorlog. Zou deze week nu eens de beslissing brengen? Het is te hopen. Er moet tenminste vlug wat gebeuren. De schildwacht laat zijn geweer zien en geeft het ons zelfs in handen. Hij vertelt ons, dat Dr. Leij een Jood is en Göring protestant, Hitler en Göbbels Rooms-katholiek. Mijn laatste bruine bonen met Brouwer gedeeld. Wat liggen kletsen in bed met Brouwer over thuis. Wel weer eens prettig om eens vertrouwelijk te praten. Brouwer is geweldig veranderd ten goede. Dit zal straks zijn huishouding ten goede komen.

Maandag 25 oktober 1943
Mooi weer. Zeer weinig eten. We zouden volgens belofte meer krijgen, maar om 12.30 uur was er nog niets. Krijgen niets meer, maar mogen bijkopen. 13 pakketten. Ook een voor mij, een Rode Kruis pakje. Lievelingen bedankt! Ik had net niets meer.
Van der Laan heeft weer eens geroddeld en is nu doodverklaard door de compagnie voor 14 dagen.

Dinsdag 26 oktober 1943
Mistig weer. Onverwachts mee naar Frankfurt a.d. Oder. Dit is wel een aardige stad. Je ziet weer eens een tram rijden. Winkels is niets en die je ziet hebben haast geen etalage. Alleen een etalage, waarin doodkisten, was niet verkleind. De Rooms-katholieke kerk is een mooi gebouw, maar de overige huizen kunnen niet in de schaduw staan met de Hollandse. De Oder is ongeveer zo breed als het Spaarne met een vrij aardige brug. Hoewel de Maasbruggen in Rotterdam mooier zijn.
Op de terugreis een stel herten gezien met jongen. Wel aardig. De middagpot was zeer weinig. Ik heb er een paar beschuiten bij opgegeten en kook voor vanavond havermout. Toch is het verschrikkelijk, dat dit nodig is. Maar enfin, er komt een eind aan en dat is de hoofdzaak. Generaal Kesselring ingesloten in Italië. De Dnjeper door de Russen geheel overschreden (dit volgens een Duitse krant). Twee man, die slapend waren aangetroffen zijn gestraft met drie dagen streng arrest (verscherpt arrest) met alleen brood met koffie.

Woensdag 27 oktober 1943
Dreigt naar regen. Blijft droog. Vanavond bierpap gegeten, heel smakelijk. Veertig man gaan hier weg. Ze hebben de namen gevraagd van de verzoekers, dus we hebben een kans.

Donderdag 28 oktober 1943
Koud weer. Geen nieuws. Inspectie over de herkenningsplaatjes.
Geen post.

Vrijdag 29 oktober 1943
Koud weer. Een zak pakjes, met vijf pakjes. Weer vijf gelukkigen. Van der Laan zijn nummer opgenomen door de polier in verband met niet uitvoeren van werk. De zuurkool was lekker, doch weinig. Vanavond soep van macaroni, kalebas en pakjes soep. Was lekker.

Zaterdag 30 oktober 1943
Geen bijzonderheden. Van Brouwer een wollen das gekregen. Lekker warm.

Zondag 31 oktober 1943
Zondag, de 26ste. Vandaag is Jerphanion jarig. Heb een inzameling gehouden om een pakje te maken. Vanavond een voordrachtavond gehouden onder mijn leiding. Goed geslaagd. Koud weer.

Maandag 1 november 1943
Het heeft flink gevroren. Mooi weer. Hout en stro gelost. Zevenentwintig zakken pakjes aangekomen. We hopen op een pakje. Post gekregen en twee pakjes (dank je wel lieverds!). De havermout met Brouwer opgemaakt.

Dinsdag 2 november 1943
Mooi weer. Iets minder koud. Het ene pakje gekregen. Fijn ook uien. Een paar koeken gegeten en nu de havermout van Brouwer opgemaakt. Koffie gedronken met een lekkere boterham met jam van Brouwer. Wel leuk zo'n beetje kokkerellen. Goede stemming.

Woensdag 3 november 1943
Mistig weer. 's Middags pap, want er waren geen aardappelen. Vanmiddag middageten. De Krim afgesloten en Turkije en Portugal in oorlog. Lijkt me waarschijnlijk, doch toch ook weer fantastisch. Het dreigt naar regen. Polsmofjes van Brouwer gekregen. Zitten fijn. Tweede pakje ook fijn, bedankt schat!

Donderdag 4 november 1943
Waterkoud. Aardappelen en koolrapen ingekuild. Kroeskop, Brouwer en ik een lekker potje gekookt van koolraap en piepers. Smaakte best. Bretels gemaakt. Voorbereiding voor een volgende gezellige avond.

Vrijdag 5 november 1943
Waterleiding bevroren. Heb me in de etenskom gewassen. Nu loopt de kraan weer.
Drie zakken met pakjes. Ons verzoek is toegestaan. We gaan terug naar Altengrabow en zullen als onderofficieren behandeld worden. Een stap in de goede richting.

Zaterdag 6 november 1943
Guur weer. Gerucht gaat dat allen weggaan. Erwtensoep gekookt; was fijn.
Heibel op de kamer over kiebelton. Gevecht tussen twee Huzaren onderofficieren in de eetzaal.

Zondag 7 november 1943
Het tweede half jaar is begonnen. Broek en bretels gemaakt. Pudding gekookt. Het sneeuwt een weinig. Koud, guur weer. Volgens de post zou Rome en Vaticaanstad gebombardeerd zijn. Russen geland op de landengte van Kertsj. Weer geen brief gekregen om te schrijven. Dat wordt weer vervelend. Vanmiddag vla gemaakt van griesmeel, gecondenseerde melk, suiker en koffie voor Brouwer en mij. Smaakte best.

Vanavond gekookt: aardappelen en wortelen en een ui gefruit in vet voor ons beiden. Gesmuld. Een wel voldaan gevoel.

Maandag 8 november 1943
Kil weer. Geen bijzonderheden. Twee brieven ontvangen van Dineke. Fijn is dat, die brieven van huis te ontvangen. Je leeft er van op en bent even uit deze omgeving weg. Vanavond bruine bonen gekookt met aardappelen en jus van ui en boter. Heerlijk!

Dinsdag 9 november 1943
Mistig weer. Een brief en een kaart ontvangen van mijn vrouwtje en de jongens. Nu kunnen we een kaart en een brief schrijven. Ook weer fijn. De kaart naar de jongens geschreven en de brief naar mijn vrouw. Vandaag een *Hitler Jugend* man op bezoek gehad. Kon ons toch niet intimideren. Hield bij de stilte voor de maaltijd zijn hoofddeksel op (beschaving).
Overigens geen nieuws.

Woensdag 10 november 1943
Guur, kil weer. Amerikaanse vloot enige schepen kwijt door de Japanners.
Vanavond bierpap gegeten; lekker. Sokken gestopt.

Donderdag 11 november 1943
Zelfde weer. Drieëntwintig zakken met pakjes. Geen voor mij of Kroeskop. Jammer, maar wachten af. De bouwleiding is weer eens aan het kiften met de onderofficier. Beschuldiging van sabotage. Dat woord spreken ze hier het beste.
Nog steeds geen bericht betreffende het weggaan.

Vrijdag 12 november 1943
Weer als voren. Een nieuwe week. Naar Drossen geweest. Bruine bonen gegeten, spinaziesoep geschonken door Bredase onderofficier. 29 RM gebeurd als salaris.
Gerucht gaat dat we aanstaande dinsdag naar Altengrabow gaan. We zijn benieuwd. Brouwer is ziek, thuis gebleven en heeft voor ons beide aardappelen gebakken. Dit was fijn. Niet veel gedaan vanmiddag. De lust is nu helemaal weg en het is werkelijk genoeglijk te zien, hoe er gedrukt wordt.

Zaterdag 13 november 1943
Guur weer, Weer niets gedaan. Aanstaande dinsdag gaan we terug naar Altengrabow.
De vierenveertig anderen naar Trier [15)]. We wachten nog op pakjes en hopen, dat deze nog voor die tijd aankomen, anders zwerven ze zo. Om 20.00 uur appèl, daarna 23.00 uur gekletst over NSB, verraad en over de aanstaande afrekening. De Christelijk broeders waren het natuurlijk weer niet eens, maar die "wattenkinderen" kunnen soms zo onlogisch redeneren.

Zondag 14 november 1943
Regen en sneeuw. Broek gemaakt en koffer gebeitst, daarna om de kachel zwammen. Twee zakken met pakjes, hopen, dat ze vandaag nog komen. Dankzij enige handige jongens hebben we vandaag en gisteren dubbel middageten en sparen zodoende wat brood. Velen doen de

15 Deze groep (volgens NA 2.13.98 inv. 17 Meldung 1149, in totaal 43 man) zou vrijwel geheel naar het Arbeitskommando Stegskopf gaan (dat ressorteerde onder Stalag XII-d Trier), teneinde daar als vervanging te dienen voor andere werkweigerende Nederlandse krijgsgevangenen.

was, doch ik wacht maar tot we daar zijn, want het droogt slecht. In Warschau schijnt revolutie te zijn, volgens de post worden er vele Duitsers doodgeschoten.
We gaan dinsdagmiddag weg in een personentrein. Die voor Trier *(waaronder Hendrik Lassche, red.)* gaan 's morgens weg. Ik zal blij zijn als we maar weg zijn. Mogen vermoedelijk morgen schrijven, een kaart.

Maandag 15 november 1943
Mooi vriesweer. Moeten werken tot 12.30 uur. Daarna vrij om in te pakken.
Vanmorgen niets gedaan. Van de bouwleiding kregen we nog enige restjes jam, suiker, macaroni, boter, koffie en worst. Voor elk een vingerhoedje. De lui uit het Lazarett terug.
Een ploeg vertrekt om 17.30 uur en wij 's avonds om 21.00 uur. De koffers werden alle geïnspecteerd.

Dinsdag 16 november 1943
We vertrekken in de ochtend vanaf het station in Drossen naar Stegskopf.
We zijn al vroeg vertrokken, nadat we eerst een kop koffie hadden gekocht in de wachtkamer. In Reppen overstappen naar Berlijn. In Berlijn overstappen in een diesel, daarna met de ondergrondse verder en toen over de Postdammerplatz naar het Postsdammerstation en daar in de wachtkamer verbleven met koffie en bier tot onze aansluiting kwam.

Het voormalige station Drossen (Delcampe.net).

Na vanaf den eersten dag geweigerd te hebben om te werken voor de Duitschers, werden wij niettegenstaande onze pertinente weigering op 29 Juni 1943 met 100 man op transport gesteld naar Frankfurt a/d Oder en vandaar vervolgens naar de Greibensee bij Drossen. Aldaar deelde de lagercommandant mede, dat ieder die weigerde, neergeschoten zou worden. Na tweemaal een verzoek bij het O.K.W. te hebben ingediend, en een verzoek aan den Zweedschen gezant te Berlijn om bemiddeling, werd bij den 3den lagercommandant een verzoek ingedien hetwelk deze doorzond naar O.K.W. met gevolg dat wij op 16 November teruggingen naar Altengrabow; 4½ maand hebben wij dus gewerkt in Greibensee aan een barakkenkamp. In Altengrabow moesten wij wel kampwerkzaamheden verrichten bij werkbeurt, zooals het halen van hout om te kunnen koken en ter verwarming, latrines leegmaken en de afwatering van het kamp onderhouden.

Verklaring Sergeant J.T. van der Weide, kgf. 104183.

De meeste werkweigerende onderofficieren (sergeant, wachtmeester, fourier) gingen terug naar Altengrabow, om vervolgens naar het strafkamp Gross Lübars te worden gebracht.
De korporaals, die gedwongen konden worden om te werken en een klein aantal onderofficieren (om onduidelijke redenen, want ze konden in principe niet gedwongen worden om te werken), gingen naar het Arbeitskommando Stegskopf. Hier splitsen zich dus de wegen van de onderofficieren en de korporaals.

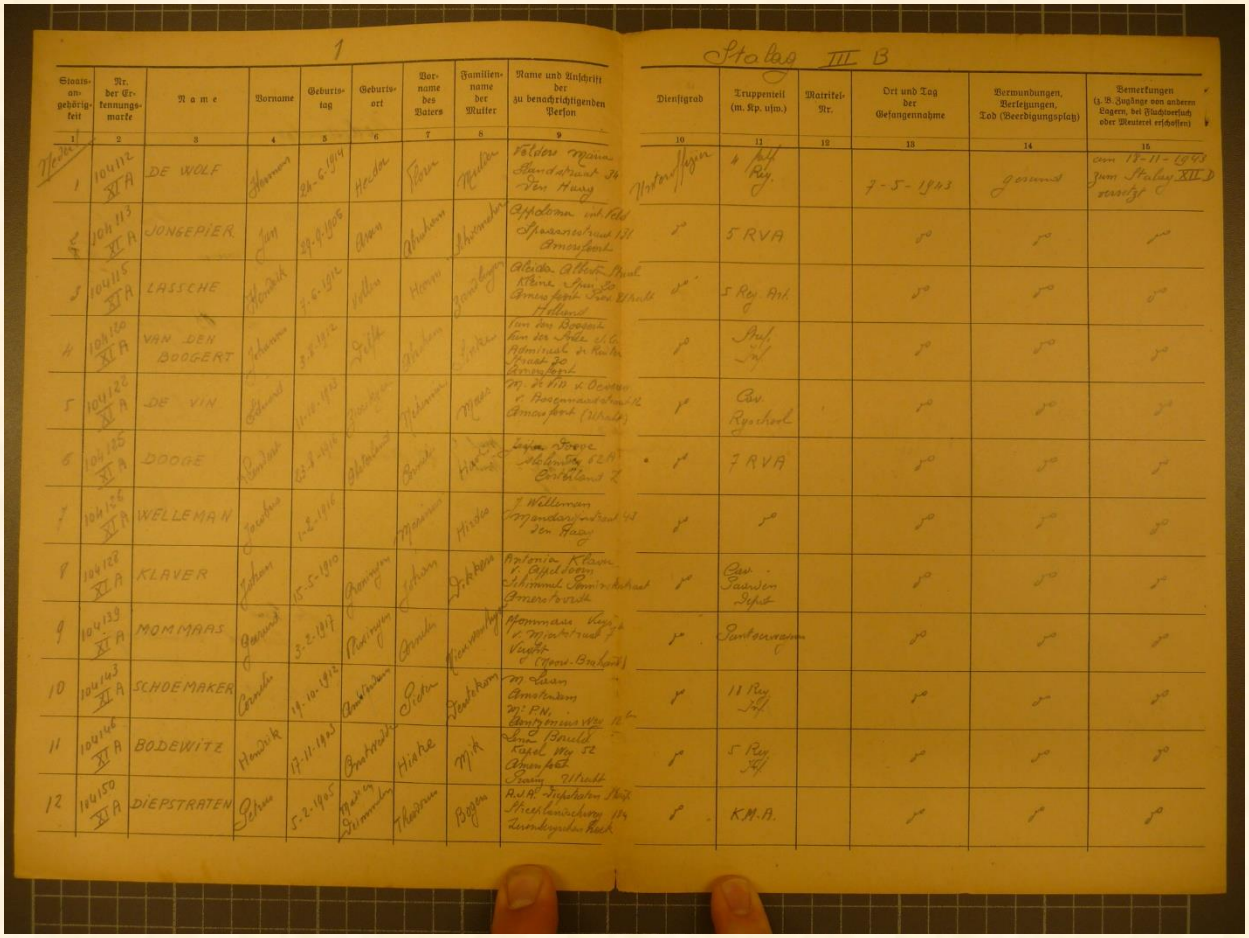

"Abgang Stalag III-b, am 18-11-1943 zum Stalag XII-d versetzt"

6. Stalag XII-d Trier, kdo Stegskopf

Hendrik Lassche werd dus op 16-11-1943 (administratief 18-11-1943) doorgestuurd naar het Arbeitskommando Stegskopf dat onder Stalag XII-d Trier ressorteerde. Daar voegde de groep van 44 man zich bij de werkwilligen die al eerder vanuit Stalag XI-a Altengrabow rechtstreeks naar kdo Stegskopf waren gegaan.
De groep van 44 diende in Stegskopf als aanvulling voor een groep werkweigerende onderofficieren die al eerder uit Stegskopf waren vertrokken.
Het kdo Stegskopf wordt beschreven in een dagboek van A.M. Veldkamp (kgf. 104075). Veldkamp kwam 13-6-1943 in Stegskopf aan en vertrok 29-6-1943 naar Stalag XII-d Trier om van daaruit verder te reizen naar Stalag IV-b Mühlberg. Met andere woorden; Veldkamp was als werkweigeraar al weer uit kdo Stegskopf weg, voordat Hendrik Lassche daarheen ging.
De dagboeken van Reijsen en Veldkamp bevatten dan ook geen aantekeningen betreffende Hendrik Lassche en zijn alleen gebruikt om de algemene sfeer in het kdo Stegskopf te schetsen.

De reis naar het Arbeitskommando Stegskopf is beschreven door fourier Floor van Reijsen Kgf 104087 en door sergeant Veltkamp. Deze legden de reis echter al eerder, op 11 juni 1943, rechtstreeks vanuit Altengrabow af en zou al uit het Arbeitskommando Stegskopf zijn vertrokken voordat de groep van Hendrik Lassche daar arriveerde. Hendrik Lassche is waarschijnlijk vanuit Greibensee over Berlijn naar Maagdenburg gereden en volgde verder dezelfde route als Floor van Reijsen en Veltkamp.
We volgen daarom nu een klein stukje het dagboek van Floor van Reijsen, al zijn de data nu wel aangepast voor de reis van Hendrik Lassche.

16 november 1943
Berlijn, Maagdenburg 16.00 uur, achter goederentrein, vertrek 16.30, Beyendorf, Langenweddingen, Hornhausen, Hedeper, Werlaburgdorf, Gielde, Klein Mahner, Salzgitter, Ringelheim in de Harz, Sehlde, Seesen, Kreiensen, waar wij van 23.00 uur tot de volgende morgen 04.30 blijven staan.

Tot nu toe was het een mooie reis geweest en wij konden prettig praten, goed zien en het verschil met de goederenwagons bij het vervoer van Holland naar Altengrabow en deze personenwagens is als de dag met de nacht. Wij genieten nu van onze reis en het feit dat wij nu eens geen prikkeldraad zien, maar een mooi landschap. Wij voelen ons bijna vrij. De reis bevalt ons zo goed, dat er vele malen de wens werd uitgesproken dat de reis nog maar vele dagen zou duren. De houten banken zijn wel wat hard maar onze dekens als kussen lost dit vraagstuk goed op.

De reis ging verder over Göttingen, alwaar wij soep en koffie ontvangen van het Duitse Rode Kruis en over Hann. Münden naar Kassel.

Om 03.00 uur beginnen ze te rangeren en om 04.30 uur vertrokken wij. We hebben in de coupé geslapen. Salzderhelden, Northeim, Sudheim, Bovenden, Göttingen, kregen daar koffie van het Rode Kruis. Verder over Dransfeld, Oberscheden, Speele, Ihringshausen door een tunnel van 450 meter. Om 08.30 uur in Kassel. Tot 10.00 uur ongeveer 180 Km gereisd in 18 uren.

In Kassel op het station spraken wij enige Nederlandse arbeiders, die wij onze adressen opgaven. Zij beloofden naar Holland te zullen schrijven. Deze arbeiders kwamen uit Amsterdam, Hilversum en Baarn. Vanaf Kassel werd onze reis pas mooi. Het terrein waardoor wij gingen was

bergachtig, vol ruïnes, beken, stroomversnellingen, watervallen en tunnels. Wij genoten van het prachtige zicht en van kaarten kwam niets.
Het tempo waarmee wij reisden was niet groot, dus wij konden volop genieten van het landschap. De reis ging over Treysa en Marburg waar wij koffie kregen van het Duitse Rode Kruis.

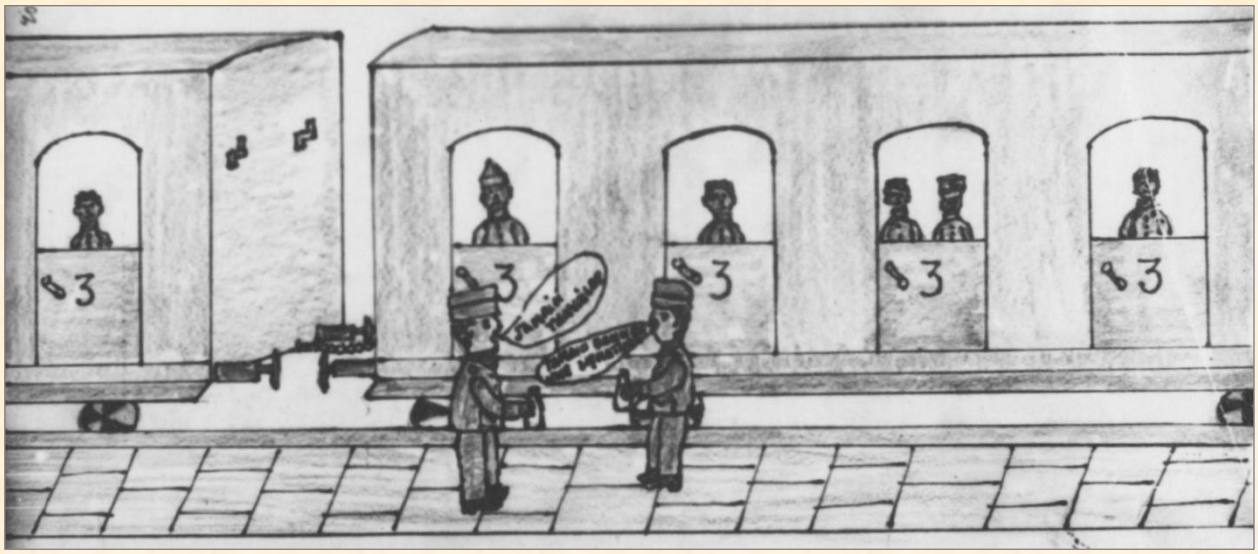

Op de reis naar Daaden (Stegskopf) ontmoetten wij op het station Treysa twee Franse onderofficieren. Deze gaven ons gratis water en goede raad. Zij zeiden "werk nooit voor de moffen en geef hun nooit een handtekening, want dan ben je er bij". Hun houding was zeer anti-Duits en zij werden door onze bewakers weggestuurd. De afmars met hun handen in de zak en spuwend op de grond maakte onze bewakers zichtbaar kwaad, echter zij traden er niet tegen op.

Het ging verder over Giessen naar Neuwitz. In Neuwitz werden wij enige uren opgehouden en vele malen gerangeerd, zodat van slapen hier niet al te veel kwam. Wij werden van het ene eind van het rangeerterrein naar het andere gebracht en weer eens terug, enz. De nacht duurde nu wel erg lang. Deze paar uren rangeren in het duister waren niet aangenaam, maar toch was de reis zo mooi dat wij deze uren van verveling gaarne vergeten om het ongelooflijk mooie van onze reis te onthouden. Het was juist alsof wij voor ons genoegen op een vakantie uitstapje waren.

Gaan verder Rengershausen, Guntershausen, prachtig weer, heerlijk natuurschoon, steeds deels begroeide en beboste berghellingen, schilderachtige dorpjes in dalen en tegen hellingen. Alles ziet er keurig uit. Het bouwland staat er keurig bij. Cuxhagen, Körle, tunnel van 600 meter, Röhrenfurth, Melsungen, (kort voor Malsfeld werd de hoofdbaan verlaten en vervolgde de reis over een thans verdwenen spoor), Beiseförth, Niederbeisheim, Oberbeisheim, tunnel van 2100 meter, Remsfeld, Homberg, Leimsfeld, Ziegenhain, Noord, 12.00 uur Treysa, Wiera, Neustadt, (Stadtallendorf, Kirchhain), Marburg, zeer oud stadje tegen berghelling, burcht klooster oud en vervallen. Weer koffie van Rode Kruis zusters.

Niederwalgern, Fronhausen (Taunus), Badenburg, Giessen, Albshausen, Löhnberg, Weilburg, tunnel van 300 m, gebergte steeds steiler, Aumenau, tunnel 200 m, talrijke stroomversnellingen, watervallen en hellingen in de Lahn (Taunusgebergte), Arfurt, tunnel 227 m, Runkel oude kastelen, tunnel 493 m, Enschhofen, Limburg an der Lahn, blijven hier 13 juni 1943 in de buurt overnachten.

's Morgens om 04.30 uur gaan wij verder over Diez, Obernhof, Nassau, Bad Ems, (Koblenz, Neuwied), Leutesdorf, Rheinbrohl, Bad Hönningen, Linz am Rhein, Unkel, Rhondorf, Niederdollendorf, Königswinter, Oberkassel, Drachenfelz, Bonn, Menden de (rivier) Sieg gepasseerd, Troisdorf.

Heden ging de reis verder over Troisdorf naar Betzdorf. In Troisdorf kregen wij gelegenheid om ons te wassen en te scheren. Een en ander werd op het perron uitgevoerd onder belangstelling van het Duitse publiek, echter het ging even goed en wij konden weer opgefrist verder reizen. Wat een luxe reis, dat is de uitspraak van ons allen. Als krijgsgevangene stel je niet al te veel eisen. In Betzdorf werden onze treingeleiders afgelost en gingen wij verder met andere geleiders naar Daaden.

Te 05.30 uur gewassen op station ongeveer 20 Km van Keulen. Geschoren in de trein. Om 09.45 uur gingen we verder, Siegburg, Hennef, Blankenberg ?, Geisbach, Auel, Merten, langs de Sieg, Eitorf, (Herchen, Schladern, Rosbach, Au, Wissen), Scheuerfeld, Betzdorf, overstappen Günebach, (Alsdorf), Niederdreisbach, Herdorf- Daaden, eindpunt (tevens eindstation van deze lijn) te 12.00 uur.

Wij kwamen te 12.40 uur in Daaden aan, zodat wij een reis achter de rug hadden van meer dan 60 uren. Het was echter een pracht reis, bijna onvergetelijk mooi. Als wij maar geen krijgsgevangenen waren geweest, dan zou een en ander meer gewaardeerd zijn. Te Daaden kregen wij te horen dat de reis verder te voet zal moeten worden voortgezet en wel nog een 9 km, het welk met onze bagage niet mee zal vallen. Wij zijn door de lange reis min of meer geradbraakt en nu gaan sjouwen met bagage! Enfin, de ondervinding zal het leren hoe dit weer zal aflopen. Het werd een lijdensweg. De bagage van onze zieken mocht worden achtergelaten en wij marcheerden af naar ons nieuwe kamp. Waar? Niets werd ons gezegd.

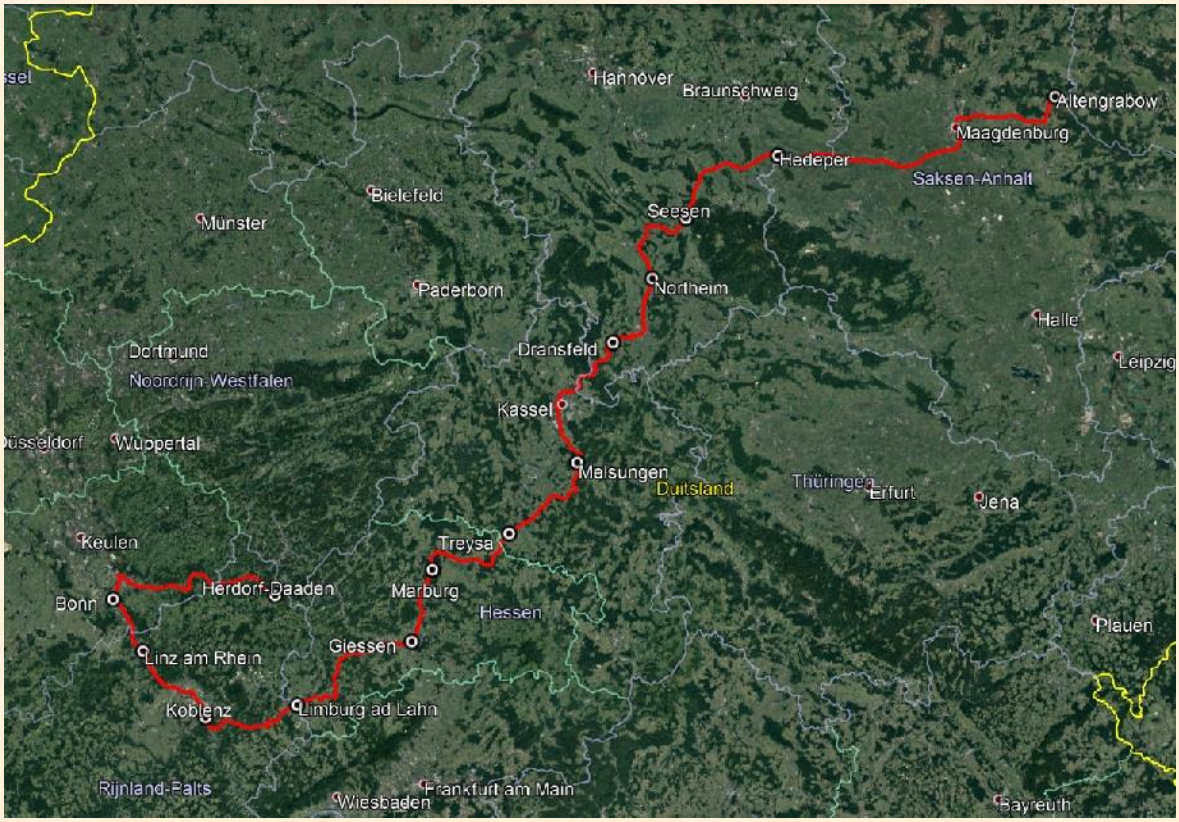

De treinreis van Altengrabow naar Herdorf-Daaden (Stegskopf), bron dagboek Veltkamp en Google Earth 2019.

Na nog een 4 km te hebben gesjouwd kwamen wij in ons nieuwe kamp aan en wel het kamp *"Stegskopf"*. In dit kamp aangekomen werden wij in een barak ondergebracht en deze barak viel mee. Wij kregen kleine kamers met 25 man op een kamer, een grote conversatiezaal met tafels, stoelen en banken. De legering werd naar ouderdom ingedeeld, zodat ik op de kamer van de oude heren kwam. Natuurlijk waren Piet en Kuyf bij mij. Direct hierop ontvingen wij drie dekens, een bestek met bord en kopje. Alles was in orde, nieuwe dekens, porseleinen servies en goede vork, lepel en mes.
Na deze ontvangst gingen wij naar de kampeetzaal, waar ons een behoorlijke pot wachtte.
Wij kregen een zeer dikke soep van aardappelen, macaroni en groenten, alles lekker gekruid en zeer smakelijk. Wij aten een ontzettende hoeveelheid. Ik hoorde dat wij met ons 100 mannetjes ongeveer 250 liter soep hadden verslonden. De tafel was prettig en daarbij nog radiomuziek.
Waren wij in het land van belofte aangekomen, of zou het ander worden???
Op de slaapkamer een bed met strozak, tafel en stoel. Wat een luxe na 35 dagen in Altengrabow dit alles te hebben gemist.

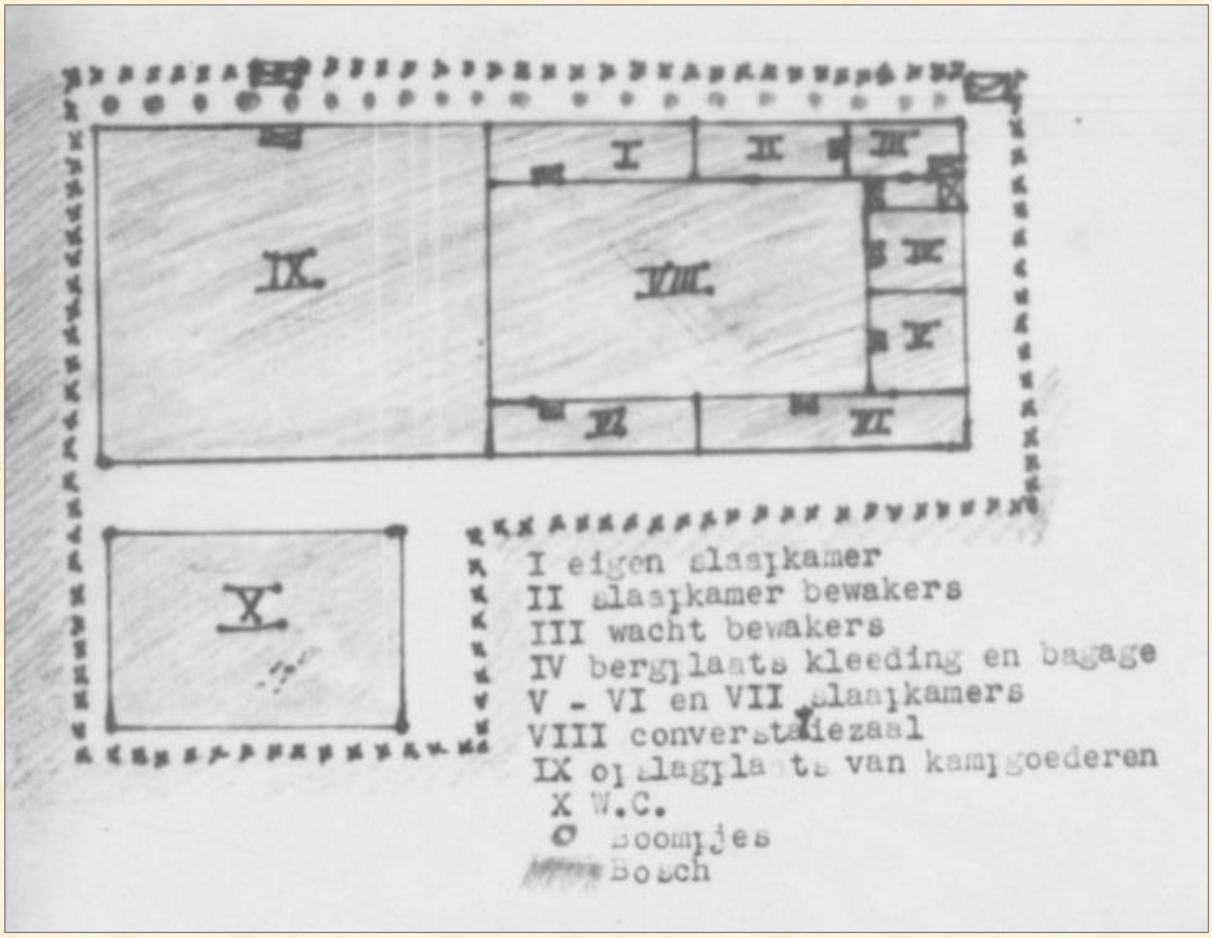

Schematische plattegrond van de Nederlandse barak.

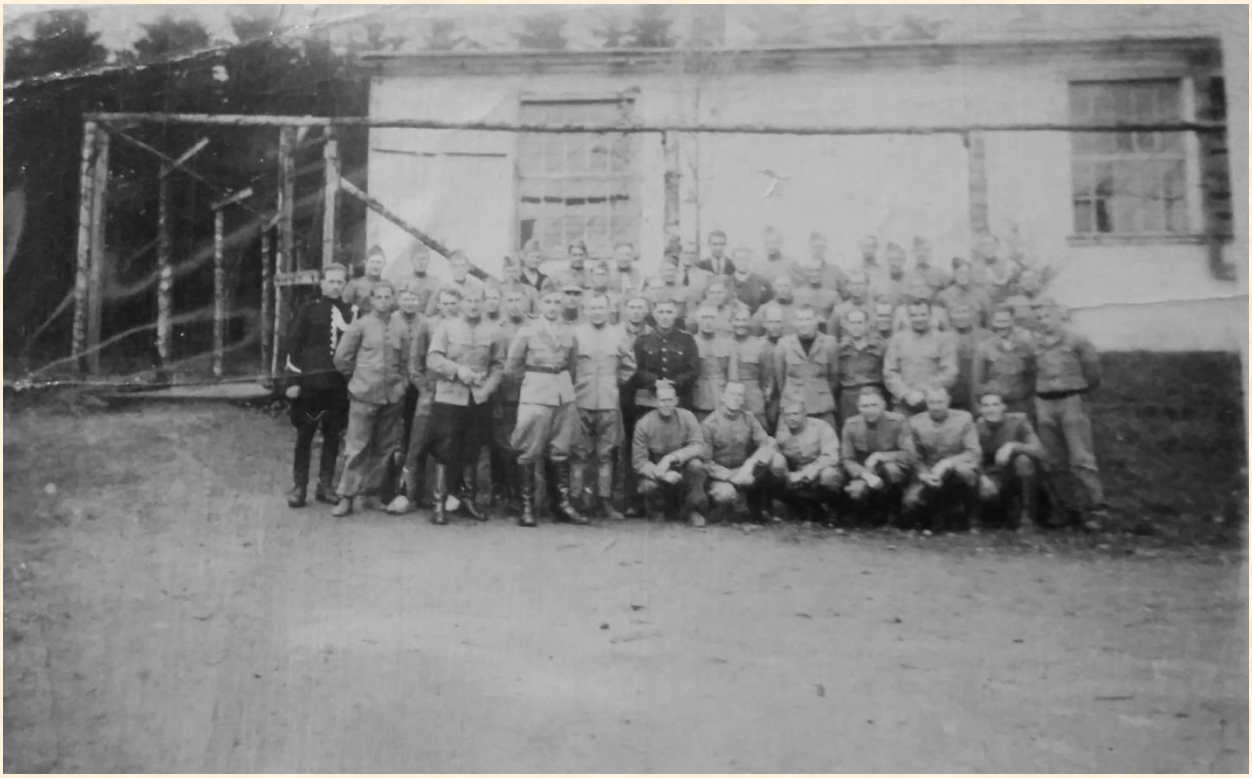

Stalag XII-d Trier kdo Stegskopf, tussen november 1943 – maart 1945.
Ca. 52 man, dus mogelijk de groep van 44 plus enkele achterblijvers in Stegskopf.
Slechts een deel draagt nog een Nederlands uniform.
Uiterst links in zwart uniform de enige sergeant van de politie troepen in Stegskopf: Sergeant Willem Langendijk, foto gemaakt na 18-11-1943 (collectie familie Lassche).

Te 20.00 uur gingen wij weer naar Emmerzhausen om de rest van de bagage te halen. Ik nam mijn ledige rugzak mee en deed de grootste helft van mijn kofferinhoud hierin over, zodat de koffer thans te dragen was. Te Emmerzhausen werden wij nog getrakteerd op een glas bier door een van ons, die beschikte over Marken.

Ansichtkaart van Emmerzhausen circa 1930 (online veiling Delcampe 2020).

Alzo was de bagage ook weer in zijn geheel binnen en konden wij zeer vermoeid lekker gaan slapen op onze strozak. Heerlijk eens wat meer luxe te hebben. Al is het toch maar zeer primitief, wij zijn tevreden. De strozak is voortreffelijk en de kamer maakt een prettige indruk dus een goede stemming bij het gezelschap. Wij gingen van vermoeidheid vroeg naar bed en zullen deze nacht wel goed slapen. Voor het eerst kon ik thans schrijven aan een tafel en op een stoel; wat een luxe.

Het *Polizei-übungslager* Stegskopf in 1939
(bron http://www.emmerzhausen-westerwald.de)

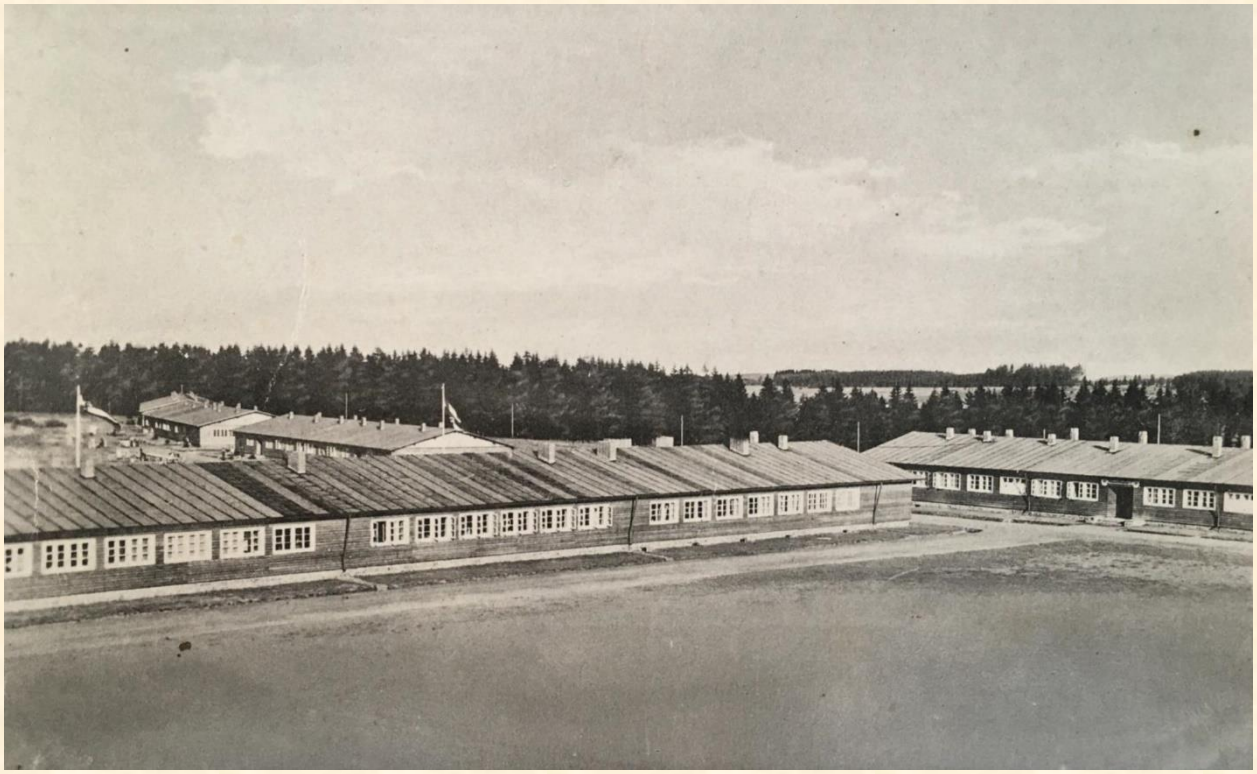

Ons kamp “Stegskopf” ligt op een hoogte in het Westerwald en wel op 670 meter hoogte. Het kamp is een oefeningsgelegenheid voor de Hitler Jugend die aldaar tot soldaat worden gevormd. Wij waren naar dit kamp gevoerd om grondwerk te doen en wel het egaliseren van een terrein dat als sportterrein zal worden ingericht. Wij zullen de dag van morgen afwachten om te zien of het werk door ons kan worden aanvaard. De onderlinge houding ten opzichte van het komende werk is goed te nemen, een ieder voelt thans dat wij zullen moeten kiezen en delen en dat dit het moment zal worden waarop wij zullen moeten beslissen en aanvaarden wat de gevolgen zullen zijn van een en ander. Wij eten heden voor het eerst in onze eigen eetzaal en een pot door onszelf klaargemaakt. Heden was het aardappelen en zuurkool en de aardappelen in de schil gekookt. Het was voor het eerst in Duitsland eens geen soep en dat smaakte. Wij besluiten voortaan de aardappels te schillen. Nu nog enige gegevens over onze legering. Het stukje terrein dat wij ter beschikking hebben om te luchten, is wel erg klein en zo gelegen dat er slechts op een klein gedeelte de zon kan komen. De rest van het terrein wordt door de bomen in de schaduw gehouden. Om ons te beletten dat wij zullen vluchten krijgen wij de opdracht om iedere avond onze pantalon en onze schoenen in een lokaal te brengen dat dan door onze bewakers zal worden afgesloten. Deze maatregel begrijpen wij niet al te best, want wij hebben meer dan een pantalon en meer dan een paar schoenen en die mogen wij zelf behouden. Enfin, aan het voorschrift is voldaan. Wij zijn weer wat dichter bij het vaderland, wij hebben een betere ligging en beter voedsel, dus wij zijn tevreden.

De dagindeling die ons gegeven wordt luidt als volgt:

- Reveille 05.30 uur
- Morgenappèl 05.45 uur.
- Morgeneten 06.00 uur
- Werkappèl 06.45 uur
- Aanvang werk 07.00 uur.

Verder is de dagindeling nog niet bekend. Deze verdere indeling zal morgen worden bekend gemaakt. Wij vragen om te mogen gaan schrijven naar huis en het wordt ons beloofd dat dit zeer spoedig zal worden toegestaan.

Gereconstrueerde plattegrond van Stegskopf op basis van de terreinschets uit 1943-1944 en Google Earth 2019 (de Nederlandse barak linksonder in roodbruine kleur).

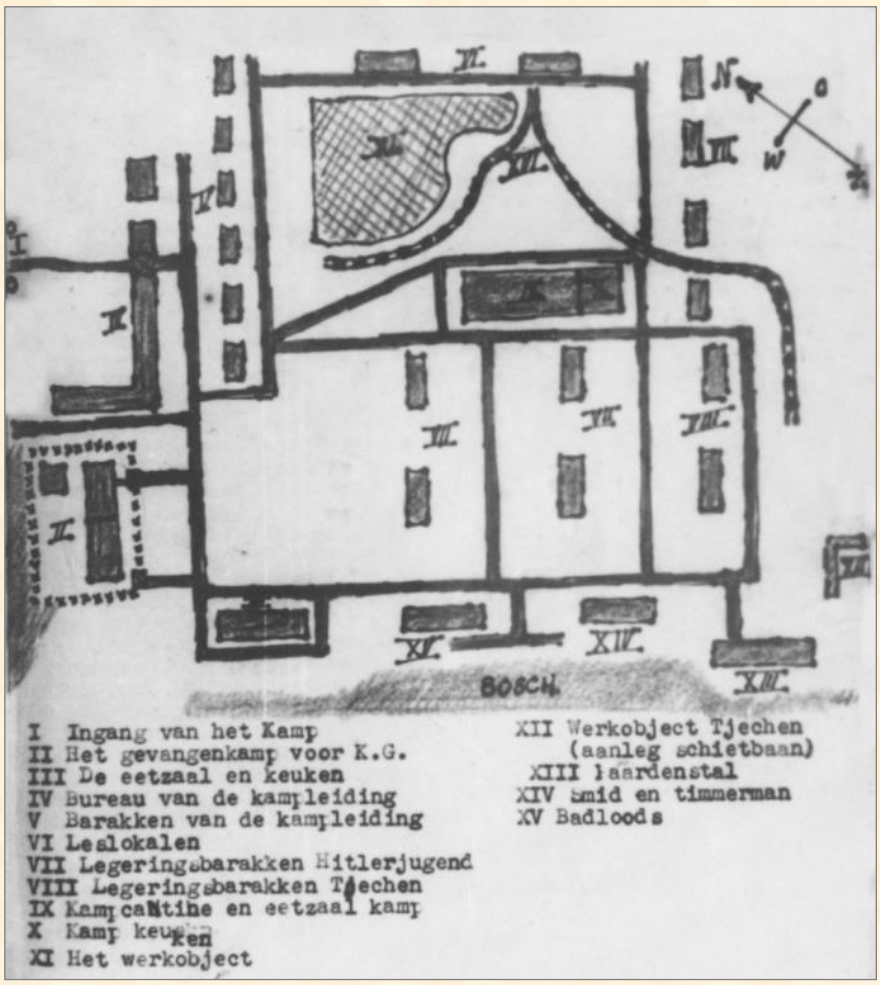

Globale schets van het terrein "Stegskopf" (waarschijnlijk uit herinnering geschetst).

Terreinschets van Reichs Arbeits Lager Prinz Eugen 1943-1944.

Uit een email van de Bundesanstalt für Immobilienaufgaben dhr. Jürgen Schausten, aan E. van der Most d.d. 16-4-2019, blijkt dat de gebouwen die in 1945 nog aanwezig waren, na die tijd vanwege bouwvalligheid door de Bundeswehr zijn vervangen. Van de originele gebouwen is niets bewaard gebleven, zodat de bewaard gebleven foto uit de collectie Lassche niet meer te vergelijken is met de nog bestaande situatie en de barak die nu op deze plaatst staat.

Uit de vergelijking van de terreinschets en het topografische materiaal blijkt dat het oorspronkelijke grondplan in grote lijnen bewaard is gebleven en de herbouw van de barakken na 1945 heeft plaatsgevonden op min of meer dezelfde plaatsen. Daarnaast is het kamp na 1945 in noordwestelijke richting uitgebreid met barakken en een sportveld.
Het gebied van kamp Stegskopf zal op korte termijn herontwikkeld worden, waarbij alle opstallen zullen worden gesloopt.

Van het Arbeitskommando Stegskopf is geen dagboek bekend uit de periode dat Hendrik Lassche daar tewerkgesteld was. We moeten het daarom doen met wat foto's van het kamp die waarschijnlijk in de winter van 1943-1944 zijn gemaakt en die zich bevinden in de collectie van Jaap Langhenkel.

Barak op het terrein van Stegskopf waarschijnlijk in de winter van 1944-1945 (collectie Langhenkel).

Barak op het terrein van Stegskopf (collectie Langhenkel).

Poortgebouw van Stegskopf (collectie Langhenkel)

In de gezamenlijke eetzaal met enkele jongens van de *Hitler Jugend* (collectie Langhenkel)

Mogelijk een toneelvoorstelling in Stegskopf (collectie Langhenkel)

Waarschijnlijk kerst in Stegskopf 1943 of 1944

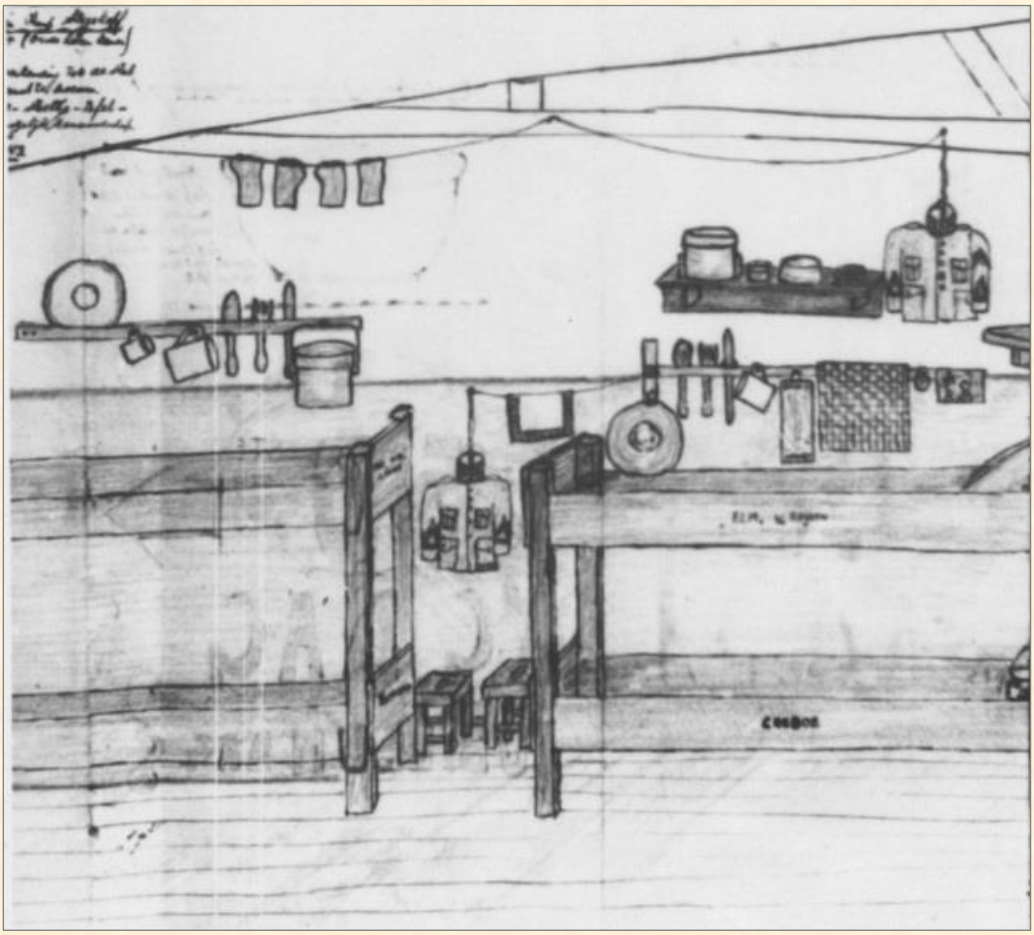

Interieur van de Stube in het kamp Stegskopf (tekening door Floor van Reijsen).

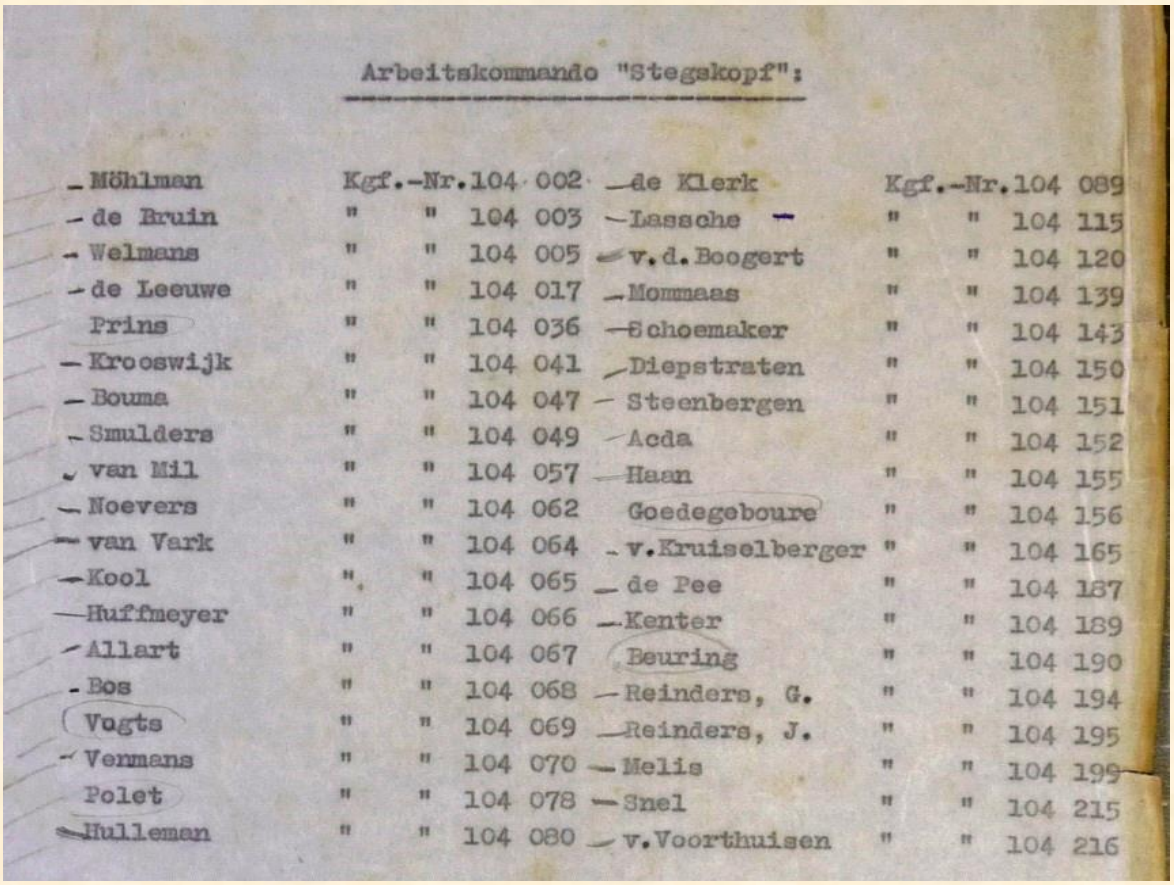

Arbeitskommando "Stegskopf":

Möhlman	Kgf.-Nr. 104 002	de Klerk	Kgf.-Nr. 104 089
de Bruin	" " 104 003	Lassche	" " 104 115
Welmans	" " 104 005	v.d.Boogert	" " 104 120
de Leeuwe	" " 104 017	Mommaas	" " 104 139
Prins	" " 104 036	Schoemaker	" " 104 143
Krooswijk	" " 104 041	Diepstraten	" " 104 150
Bouma	" " 104 047	Steenbergen	" " 104 151
Smulders	" " 104 049	Acda	" " 104 152
van Mil	" " 104 057	Haan	" " 104 155
Noevers	" " 104 062	Goedegebure	" " 104 156
van Vark	" " 104 064	v.Kruiselberger	" " 104 165
Kool	" " 104 065	de Pee	" " 104 187
Huffmeyer	" " 104 066	Kenter	" " 104 189
Allart	" " 104 067	Beuring	" " 104 190
Bos	" " 104 068	Reinders, G.	" " 104 194
Vogts	" " 104 069	Reinders, J.	" " 104 195
Vermans	" " 104 070	Melis	" " 104 199
Polet	" " 104 078	Snel	" " 104 215
Hulleman	" " 104 080	v.Voorthuisen	" " 104 216

Lijst van achterblijvende Korporaals die in 1944 nog in Kdo Stegskopf waren.

7. Terug naar huis

Volgens overlevering is Hendrik Lassche door de Duitse bewaker Paul Meier vrijgelaten.
Paul Meier zou naar de oorlog nog contact hebben gehad met Hendrik Lassche.
Volgens het repatrieringsformulier is Hendrik Lassche samen met de overige Nederlandse krijgsgevangenen in maart [1945] ontvlucht uit het kommando Stegskopf (zie zijn repatriëring in Amersfoort).

De gebeurtenissen in periode tussen maart 1945 en mei 1945 zijn niet uit het Nationaal Archief collectie 2.13.98 op te maken.
Op 11-5-1945 registreerde Hendrik zich in de gemeente Amersfoort. Hij deed dat op dezelfde dag met zeker 4 mede krijgsgevangenen die ook in het Arbeitskommando Stegskopf geweest waren, te weten:

Bos	Gerard	104068	12-2-1916	Zoetermeer	Remonterijder 1e klasse	artillerie paarden depot	Amersfoort 7-5-1943
Jerphanion	Jacques	104192	31-10-1898	Beverwijk	Sergeant Fourier	7 R.I.	Amersfoort 7-5-1943
Kool	Johannes	104065	22-12-1916	Den Haag	Korporaal	artillerie paarden depot	Amersfoort 7-5-1943
Lassche	Hendrik	104115	7-6-1912	Vollenhove	Korporaal	5 R.A.	Amersfoort 7-5-1943
Leeuwe de	Isaac	104017	3-11-1911	Rotterdam	Korporaal	Politie Troepen	Amersfoort 7-5-1943

Volgens de familieoverlevering zou Hendrik na zijn vrijlating uit Stegskopf lopende en via België en Breda naar huis zijn gegaan. Dit verhaal is aannemelijk, omdat er in die periode nauwelijks nog treinverkeer was vanwege de oprukkende Amerikanen in het Ruhrgebied en de kans op aanhouding door Duitsers ook erg groot was.
Het verhaal wordt tevens onderbouwd met de opmerking van G. Bos op zijn repatrieringsformulier, waar hij aangeeft op 14-4-1945 zich te hebben gemeld te Breda.
De groep is dan vanaf maart 1945 tot 14 april 1945 te voet onderweg geweest.

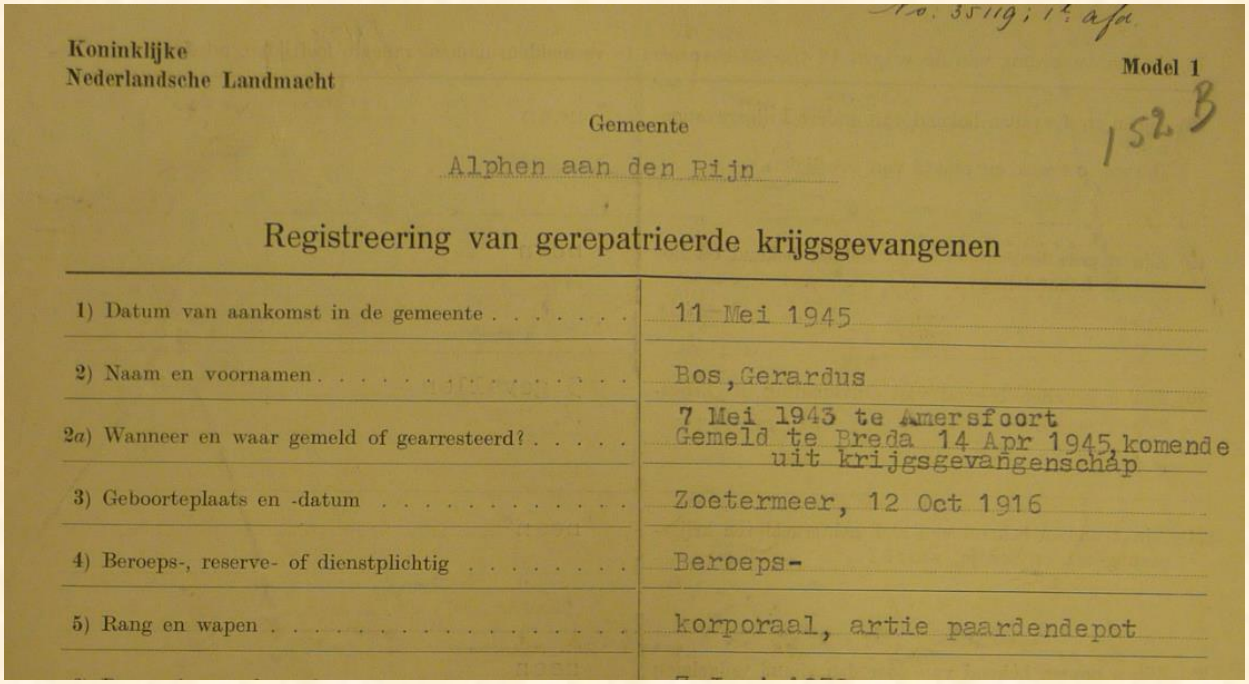

Koninklijke
Nederlandsche Landmacht

Model 1

152 B

Gemeente

Alphen aan den Rijn

Registreering van gerepatrieerde krijgsgevangenen

1) Datum van aankomst in de gemeente	11 Mei 1945
2) Naam en voornamen	Bos, Gerardus
2a) Wanneer en waar gemeld of gearresteerd?	7 Mei 1943 te Amersfoort Gemeld te Breda 14 Apr 1945, komende uit krijgsgevangenschap
3) Geboorteplaats en -datum	Zoetermeer, 12 Oct 1916
4) Beroeps-, reserve- of dienstplichtig	Beroeps-
5) Rang en wapen	korporaal, artie paardendepot

Hendrik Lassche 2e van rechts staand, Stalag XII-d Trier kdo Stegskopf, tussen november 1943 – maart 1945. Geen van de mannen draagt nog een herkenbaar Nederlands uniform.
Let op: de meeste personen staan ook op de volgende foto met dezelfde kleding!

Hendrik Lassche uiterst rechts zittend,
Stalag XII-d Trier kdo Stegskopf, tussen november 1943 – maart 1945.
Geen van de mannen draagt nog een herkenbaar Nederlands uniform.

wrsch in Stalag XII-d Trier kdo Stegskopf, tussen november 1943 – maart 1945.

Uit overlevering van de zoon van Hendrik Lassche, kgf. 104115, is gebleken dat omstreeks eind maart 1945, de resterende Nederlanders door de Duitse bewaking werden vrijgelaten, nadat de Amerikanen de Ludendorf-brug bij Remagen hadden veroverd en voet aan de grond hadden gekregen op de oostelijke oever van de Rijn.

Op 25 maart 1945 werd de aanval vanuit het bruggenhoofd bij Remagen ingezet en tussen 26 en 28 maart 1945 werden Stegskopf en Hohe Grete door de Amerikanen bevrijd. De Amerikanen stootten daarna met de Ninth Army ook ten noorden over de Rijn door en de Ninth Army en First Army ontmoetten elkaar nabij Lippstadt. Het gehele gebied tussen de rivieren de Ruhr en de Sieg werd daarna vanaf 1 april 1945 een strijdgebied.

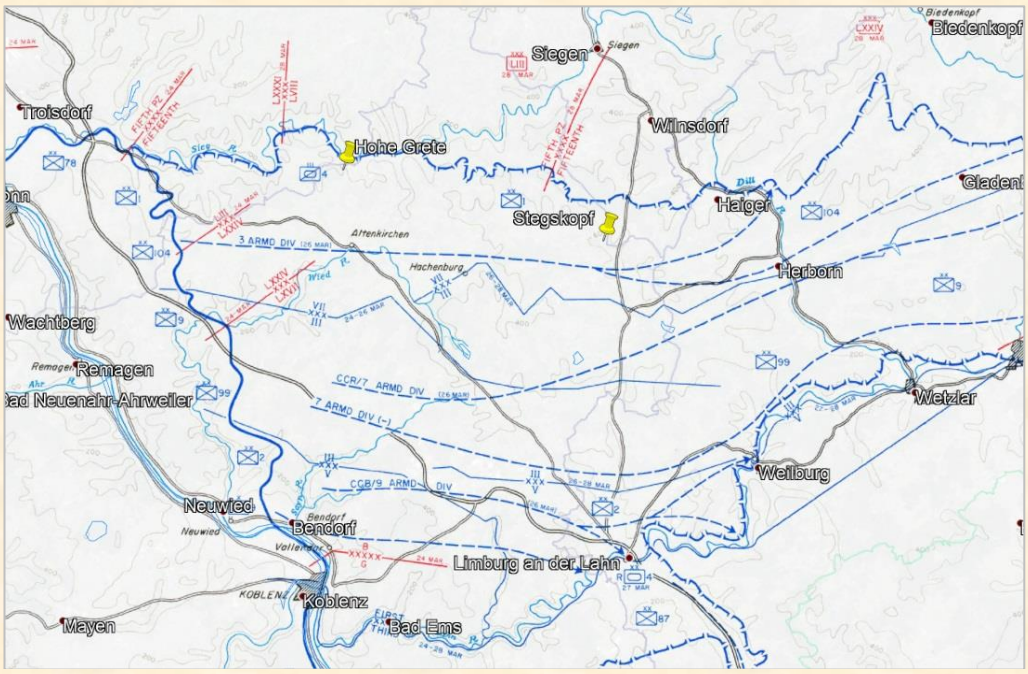

Bevrijding van Stegskopf en Hohe Grete na de doorbaak bij Remagen.

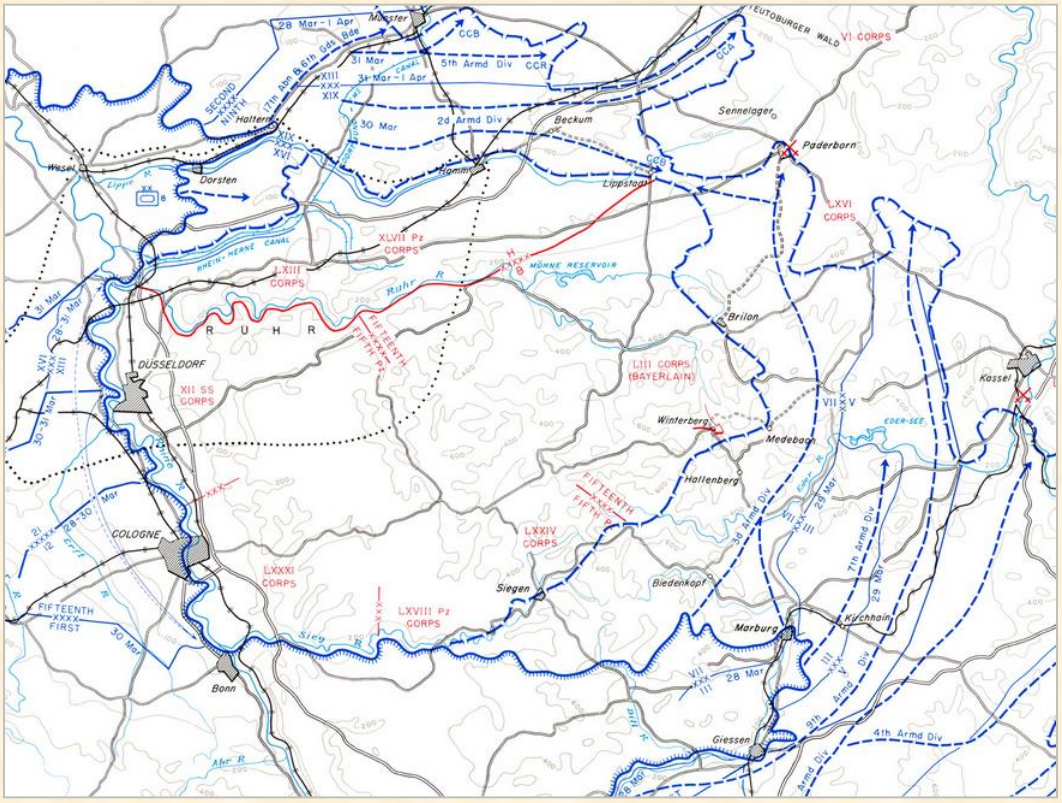

Ninth Army en First Army ontmoetten elkaar nabij Lippstadt.

De groep Nederlanders is na hun ontsnapping of vrijlating uit kdo Stegskopf in eerste instantie te voet vertrokken naar Nederland, waarbij ze eerst het Amerikaans / Duitse front moesten passeren en naar de westkant van de Rijn moesten geraken.
Hoe ze dat precies hebben gedaan is niet bekend, maar het is aan te nemen dat ze eerst naar Daden zijn gelopen en vervolgens de kortste weg naar de frontlijn hebben gezocht (die al in de nabijheid van Daden lag) om -al dan niet met hulp van de Amerikanen- naar de enige brug over de Rijn bij Remagen te gaan. Hemelsbreed bedraagt de afstand van Stegskopf naar Remagen circa 57 km.
Daarna is de reis waarschijnlijk door het reeds bevrijde deel van Duitsland en België per trein voortgezet naar Nederland.
De mannen hebben zich na de bevrijding en na de eerste oproep daartoe, op 11-5-1945 gemeld en hun repatriëringsformulieren ingevuld.

290 B

Koninklijke Nederlandsche Landmacht

Gemeente Amersfoort

Registreering van gerepatrieerde krijgsgevangenen

1) Datum aankomst in gemeente: 11 Mei 1945.
2) Naam en voornamen: Lassche, Hendrik.
2a) Wanneer en waar gemeld ~~als gerepatrieerd~~: Breda.
3) Geboorteplaats en datum: Sted-Volleshove, 7-6-'12.
4) Beroeps, Reserve of Dienstplichtig: Beroeps.
5) Rang en Wapen: Korp. Kok.
6) Datum laatste bevordering: 15 Maart 1933, Korp. Remonte-rijder en vanaf April '39 Korp. Kok, op
7) Onderdeel, waarbij ingedeeld op 15 Mei 1940:
8) Functie op DIEN datum: Korp.-Kok. Stamboeknummer: 15 Juli 1945 op waehtgeld
9) Diploma's, talenkennis en beroep: Duitsch.
10) Datum van aanvang krijgsgevangenschap: 7 Mei 1943.
11) Krijgsgevangenkampen, waarin achtereenvolgens verblijf werd gehouden: Altes-Grobow / Greiben See / Stegskopf.

12) Krijgsgevangennummer: 104115.
13) Naam en adres naaste familie: H. Lassche, Vischmarkt 318, Sted-Volleshove.
14) Adres tijdens het buitengewoon verlof: Kleine Spui 20, Amersfoort.
15) Uitbetaald voorschot (wordt door repatr. bureau ingevuld):
16) Was de VERZORGING gedurende de krijgsgevangenschap: GOED, MIDDELMATIG of SLECHT?: Eerst slecht, later goed. (Genoeg eten Kussen ateles.)
17) Welke WERKZAAMHEDEN werden aan U opgedragen?: Barakkenbouw en schoonhouden.

Bij de beantwoording van de vragen 18 t/m 23 eventueel te vermelden: namen, rangen, leeftijden, adressen.

18) Zijn U STERFGEVALLEN bekend van andere krijgsgevangenen?: Neen.
Datum, oorzaak en plaats van overlijden.
19) Zijn U gevallen van ernstige ZIEKTEN bekend en hoe was de behandeling?: Neen.
20) Zijn U gevallen bekend van ONTVLUCHTING uit krijgsgevangenschap?: Neen, den 1e Maart zijn we allen gevlucht.
21) Zijn U namen bekend van ZIEK ACHTERGEBLEVEN krijgsgevangenen en zoo ja, waar?: Neen.
22) Zijn U namen bekend van DOOR DEN VIJAND VRIJGELATEN krijgsgevangenen, uit hoofde van hunne politieke gevoelens?: Neen.
23) Zijn U namen bekend van krijgsgevangenen, die IN VIJANDELIJKEN DIENST zijn getreden? Neen.
24) Zijn U gevallen bekend van OORLOGSMISDADEN en OVERTREDINGEN van de Conventie van Geneve?: Neen.
Zoo ja, dan wordt U verzocht, met het oog op de bestrafling van oorlogsmisdadigers, een afzonderlijk uitvoerig verslag bij te voegen, onder vermelding van tijd, plaats en omstandigheden der misdaad en de namen, adressen, enz. van de verantwoordelijke personen.
25) Hebt U ernstige klachten omtrent de gedragingen van Uwe MEDEKRIJGSGEVANGENEN?: Neen.
Zoo ja, dan wordt U verzocht een afzonderlijk uitvoerig verslag bij te voegen, onder vermelding van namen, rangen en adressen.

8. Een nare natrap

De Nederlandse krijgsgevangenen uit het Arbeitskommando Stegskopt en Hohe Grete waren de eersten die terugkwamen in Nederland. Nederland was op dat moment (eind april 1945) alleen onder de rivieren bevrijd, terwijl boven de rivieren nog steeds de Duitse bezetter aanwezig was. In de lokaal uitgegevens krantjes viel ten aanzien van de repatriërenden het volgende te lezen.

Vrije Stemmen 27-4-1945.
De eerste Nederlandse krijgsgevangen terug in het vaderland
Op het voorplein van de Koninklijke Militaire Academie te Breda stonden zijn gebroederlijk bijeen, een groep van 40 zojuist bevrijde krijgsgevangenen, onderofficieren van het oude Nederlandse leger en talrijke officieren en manschappen van het Militair Gezag.
Het was een merkwaardig gezicht deze oude uniformen die het leger voor mei 1940 in Nederland placht te dragen. Reeds spoedig na de capitulatie moesten zij in donkere kasten worden opgeborgen. Weliswaar konden zij in het tijdperk van mei tot november 1943 weer tevoorschijn worden gehaald, maar de reden was een sombere, van ons voormalige leger riep de bezetter het ene onderdeel na het andere op ter terugvoering in krijgsgevangenschap. Manschap en uniform verdwenen over de oostgrens.
De mannen met wie wij nu vanmorgen stonden te praten hadden allen het trieste lot van krijgsgevangenen ondergaan. Oorspronkelijk waren zij in Frankfurt ad Oder gelegerd *(bedoeld is het Arbeitskommando Greibensee, red.),* maar 18 november 1944 transporteerde men hen naar een klein plaatsje in het Westerwald *(Stegskopf, red.)*.[16)]
Toen de Amerikanen op 28 maart jongstleden nog slechts een kilometer van het kamp waren verwijderd overmeesterden onze jongens de bewakers[17)] en liepen de geallieerde bevrijders tegemoet. Eenmaal bevrijd werd het verlangen naar Nederland terug te keren uiteraard sterker dan ooit. Zij begaven zich dan ook op weg naar de Nederlandse grens, werden daar opgevangen door de raptrieeringsdienst en werden naar Breda afgevoerd.
Daar stonden zijn: 40 onderofficieren in hun oude, dikwijls versleten uniform. Sommigen hadden bloemen in de hand, die zijn onderweg hadden gekregen van Nederlandse kinderen.

Brabants Nieuwsblad 19-4-1945.
Krijgsgevangenen weer terug
40 onderofficieren te Breda
Zij deden het nog best, de veertig juist uit krijgsgevangenschap teruggekeerde Nederlandse onderofficieren in hun oude uniform. Zij lieten in Breda aan generaal Majoor Kruls en verschillende officieren van diens staf zien, dat het gevangenkamp hun geest niet had gebroken en dat hun militaire bloed zich niet had verloochend. Over het algemeen hadden zij het niet slecht gehad, hoewel de hulp van de Zweedse consul, waardoor Rode Kruis pakketten aankwamen, zeer werd gewaardeerd. Generaal Majoor Kruls sprak de mannen toe, waarna de onderofficieren stram en voornaam voor de hoofdofficieren defileerden.
Zondagmiddag bezochten de onderofficieren “Circus van Bever”, waar hun een eenvoudige doch uitermate sympathieke huldiging ten deel viel. De mannen zaten op de ereplaatsen en

16 Zie Van der Most, E., 2020 “Personalkarte III, Tewerkgestelde Nederlandse krijgsgevangenen in het Derde Rijk 1943-1945”, Flying Pencil Utrecht.
17 Volgens informatie van de familie van H. Lassche (104115) liet de Duitse bewaker Paul Meier de Nederlanders vrij op het moment dat de Amerikanen de Ludendorf-brug bij Remagen hadden veroverd. Vervolgens kruisten de Nederlanders de Amerikaans/Duitse frontlijn en liepen ze naar Nederland terug.

werden toegesproken. Bij deze gelegenheid werd tevens President Roosevelt herdacht door een minuut stilte. Hierna speelde de kapel het Wilhelmus.

Strijdend Nederland 28-4-1945.

Gerepatrieerde krijgsgevangen in het circus gehuldigd

Op een zondagmiddag had in het Nederlandse "Circus van Bever" een gebeurtenis plaats, die treffend was door eenvoud en spontaniteit. Het circus werd die middag bezocht door een twintigtal Nederlandse militairen die eerste die na een lange tijd van krijgsgevangenschap weer op Nederlandse bodem waren aangekomen. Het waren beroepsonderofficieren van alle wapenen en in hun Nederlandse uniformen van voor de oorlog zagen ze er goed verzorgd uit. Het spreekt vanzelf dat ze op de ereplaats in het circus zaten. Na de parade werden ze namens het publiek, directie en artiesten van het circus toegesproken en hartelijke welkom geheten, hetgeen een daverend applaus aan het publiek ontlokte. De militairen waren zichtbaar ontroerd door deze ontvangst. Het Wilhelmus, gespeeld door het circusorkest, werd door alle aanwezigen meegezongen. Het was ontroerend te zien, hoe de bevrijde Nederlandse krijgsgevangenen uit volle borst hun volkslied meezongen. Menigeen was zichtbaar ontroerd door deze eenvoudige plechtigheid in het circus dat daarna met de afwerking van het programma doorging.

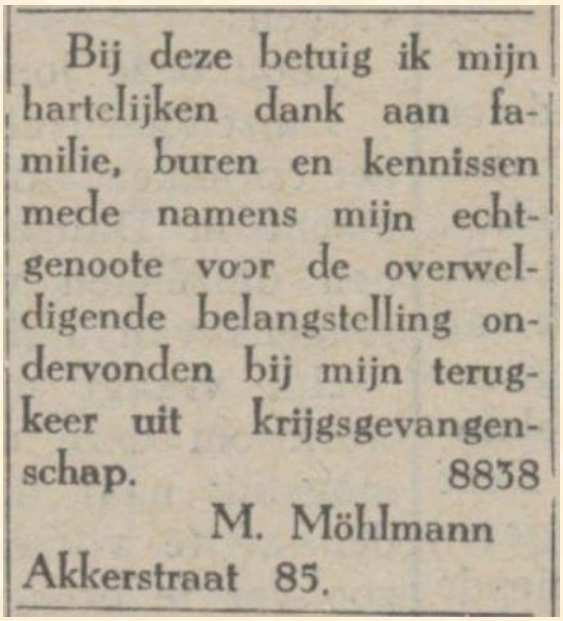

Bij deze betuig ik mijn hartelijken dank aan familie, buren en kennissen mede namens mijn echtgenoote voor de overweldigende belangstelling ondervonden bij mijn terugkeer uit krijgsgevangenschap. 8838

M. Möhlmann
Akkerstraat 85.

DANKBETUIGING

Aan allen, die door blijk v. medeleven, betoond bij mijn behouden terugkeer na 2 jaar krijgsgevangenschap uit Duitschland, deze dagen voor mij tot onvergetelijk gemaakt hebben, mijn oprechten dank.

KEES SMULDERS,
REMONTERIJDER,
Vrouw en Kinderen.
Tilburg. Veestraat 90.

De Vrije Stem 19-5-1945.

Ere wie ere toekomt?

Over voorbarige waardering
Krijgsgevangenen weer terug 40 onderofficieren te Breda

Zij deden het nog best, de veertig juist uit krijgsgevangenschap teruggekeerde Nederlandse onderofficieren in hun oude uniform. Zij lieten in Breda aan generaal Majoor Kruls en verschillende officieren van diens staf zien, dat het gevangenkamp hun geest niet had gebroken en dat hun militaire bloed zich niet verloochend.

Zondag bezochten de onderofficieren Circus van Bever, waar hun een eenvoudig doch uitermate sympathieke huldiging ten deel viel. De mannen zaten op de ereplaatsen en werden toegesproken.

Dit berichtje lazen wij in de dagbladen. Sommigen zullen er overheen hebben gelezen, of er wellicht een goedkeurend knikte voor hebben over gehad. Maar anderen hebben het gelezen en herlezen en hebben tenslotte verbijsterd het hoofd geschud… Hoe kan dat nou?
Dat is toch de boel op zijn kop zetten? En de mening van die anderen, dat zijn U en ik en al die Nederlanders die vier en een half jaar maar één houding kenden, slechts van één ding wisten: Nee zeggen tegen de vijand met alle, maar dan ook alle gevolgen van dien. [18)]
Nee, wij zijn geen zuiveringsmaniakken, wij willen geen 70 of 80 procent van Nederland achter de tralies stoppen. Maar…… "Hun militaire bloed had zich niet verloochend"…..
Maar…. "een eenvoudige doch uiterst sympathieke huldiging".
Zeker, er kunnen alle mogelijke verontschuldigingen gevonden worden voor deze veertig en voor alle anderen, die toen, in 1943 vrijwillig in krijgsgevangenschap gingen.[19)]
Vrees voor represailles tegen familieleden, onbekendheid met de -toen in 1943- toch al functionerende hulpverlening aan onderduikers, gewone menselijke angst om onder te duiken, wie zal het hen kwalijk nemen. En wie zal hun de vreugde van de terugkomst en weerzien misgunnen?
Maar een openbare huldiging is iets héél anders. Die hadden zij zeer beslist niet verdiend. Want zij gingen, maar anderen bleven. Hun wachtte een hard lot, maar het lot van de anderen was vele malen harden. Zij doemden zichzelf tot werkloosheid, zij onttrokken vrijwillig mannenkracht aan onze toch al zo gedunde rijen. Maar de anderen die bleven, in boerenschuren en bovenkamertjes, in de Biesbosch en op de Veluwe, zij werkten daar harder en verbetener dan ooit. En omwille van die anderen waren het zacht uitgedrukt kieser geweest dit openbaar vertoon achterwege te laten. Want als ik lees hoe de veertig in hun oude uniform stram en voornaam defileerden voor de hoofdofficieren, dan zie ik achter hun rijen een andere rij, een defilé van schimmen, Schimmen in blauwe overalls van hen die vielen bij de bevrijding… schimmen van cadetten voor het vuurpeloton te Dijon…. Schimmen van de makkers van de vloeiweide…..

Wij willen geen kloven scheppen, wij willen opbouw en samenwerking met allen van goede wil zijn, ook met deze veertig en hun lotgenoten. Maar dan van de andere kant ook geen verdoezeling, geen misplaatste waardering, die nodeloze verbittering kweekt.
Mr. Corry Stoltz-van den Kieboom)

Mr. Corry Stoltz-van den Kieboom Geboren op 10-8-1898 te Oosterhout overleden 28-10-1985 te Breda. In 1924 getrouwd met de tandarts Tonny Stoltz (overleden 1970). Studeerde rechten in Utrecht. In de jaren '20 van de vorige eeuw trad ze op als curator in faillissementen en als strafrechtadvocaat. Was lid van de orde van advocaten in Den Bosch en secretaris van de Nederlandsche Advocatenvereniging. Rond 1938 is het echtpaar in Breda gaan wonen.
Na de 2e wereldoorlog is Corry gaan werken als hoofdambtenaar bij de politie recherche.

18 Met "U en ik en al die Nederlanders" worden de circa 30.000 mensen van het voormalige Nederlandse verzet bedoeld en niet alle Nederlanders.
19 De stelling dat de groep van 1943 "vrijwillig" in krijgsgevangenschap ging is een bewuste foutieve voorstelling van zaken, niet gestoeld op de ook destijds al bekende feiten.

De artikeltjes uit de krantjes tonen aan dat de terugkerende ex-krijgsgevangenen niet overal op een welkome ontvangst behoefden te rekenen. Voor velen was deze nare natrap een beleving waar maar kort bij stilgestaan werd. De hereniging in huislijke kring is voor de meesten een moment dat veel meer indruk gemaakt heeft.

In het fotoalbum bevindt zich nog 1 foto waar Hendrik Lassche met een aantal mannen rond een tafel zit. De tafel lijkt gedekt te zijn met het bevrijdings-tafelkleed met opschrift *"mei 1945"*. De tekst *"Mei 19.."* is nog net leesbaar. Mogelijk gaat het hier om de kameraden waarmee Hendrik Lassche in maart 1945 uit Stegskopf is ontvlucht.
Heel vaak gingen ex-krijgsgevangenen nog lang na de oorlog regelmatig met elkaar om, waarbij in de besloten kring de verhalen werden opgehaald. Met de eigen familie werden die verhalen vaak niet of maar zeer gedeeltelijk gedeeld, waardoor bij veel families sprake is van de "Verzwegen Oorlogsjaren".

Thuis in Amersfoort (foto familie Lassche)

Op de bovenstaande foto hangt achter aan de muur een aantal foto's. De foto linksonder is bewaard gebleven en op deze foto staat op de achterzijde geschreven *"Mammie en Henkie"* en het adres van Hendrik in het Arbeitskommando Stegskopf. De foto bevat geen Prüfungsstempel van Stalag XII-d Trier, zodat de foto misschien nooit het Arbeitskommando heeft bereikt.

"Mammie en Henkie"

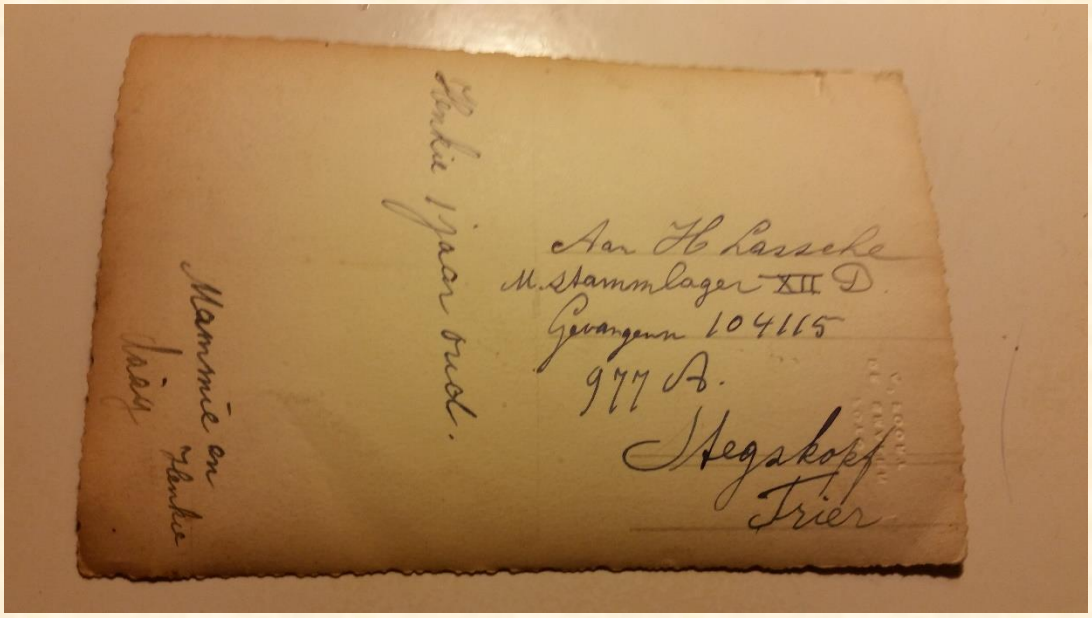

Achterkant van de foto

9. Dierbare herinnering

In krijgsgevangenschap heeft Hendrik Lassche de onderstaande armband laten maken.
Dergelijke voorwerpen (behalve armbanden werden onder meer ook ringen, fotolijstjes, broodplankjes en sigarettenkistjes gemaakt) werden meestal door krijgsgevangenen van ander nationaliteiten gemaakt in ruil voor bijvoorbeeld een sigaret. De armband van Hendrik Lassche is mogelijk door een Tsjechische medegevangene in Stegskopf gemaakt. In de armband zijn drie foto's gemonteerd.

"Henkie"

“Mammie”